Коста
Църнушанов

Ради
Каранджулов

НИКОЛА КАРАНДЖУЛОВ

ЗЛАТОВРЪХ

КОСТА ЦЪРНУШАНОВ

НИКОЛА КАРАНДЖУЛОВ

ЗЛАТОВРЪХ
София 1993

Картината на корицата на книгата е от Димитър Г. Каранджулов

При описанията на освободителните борби на македонските българи предимно се разглеждат ярки събития и бележити организатори в тях, които като жалони отбелязват историческия развой на всенародното освободително дело. Така например от събитията най-често се споменава основаването на ВМОРО, Винишката афера от 1897 г. – която за първи път отвори очите на турците, че Македония отдавна е поела пътя на въоръжената борба; Солунската афера от 1901 г. – когато бива арестуван целият централен комитет на Организацията; пленяването на мисионерката "Мис Стон"; Януарският конгрес на ВМОРО в Солун през 1903 г., когато се взема решение за вдигане на въстание; Илинденското и Преображенското въстание през 1903 г.; Смилевският конгрес, Солунските атентати, Битката на "Ножот" 1907г. (Хуриетът 1908 г.) и т.н. Редят се и имената на големите организатори на борбата, като Даме Груев, Гоце Делчев, Пере Тошев, Гьорче Петров, Христо Матов, Иван Гарванов, Борис Сарафов и т.н. А всъщност между тези исторически жалони стоят безброй лица и събития, които представляват основни стълбове на борбата, забити здраво в народната почва във всяко населено място и представляващи силна опора на народното движение, огнища на бунта, без които не би била борбата всеобхватна. Това са един вид буйни извори, които вливат водите си в народната река, за да я направят по-пълноводна и народната нива – по-плодоносна.

Всяка революционна околия е имала такива стълбове с различна мощ и трайност, на които се дължи набирането на народните сили като живителни струи, стичащи се в буйни потоци.

Нашият роден град Прилеп също се гордее с такива мощни стълбове, които отбелязват пътя на народната воля за свобода. Но тук няма да се спираме на големите имена, които Прилеп даде и които станаха пътеводители на цяла революционна Македония, като например Пере Тошев, Гьорче Петров – двама от водачите на цялото революционно движение. А преди тях вече ораха в народната нива борци като Спиро Църне, братя Даме и Мияйле Чакревци, Георгия Лажот, Димо Дедото, Капидан Коне и Веле Бешмаде; след тези първи орачи дойдоха интелигентни организатори, като Александър Хаджипанов, Тодор Станков, Атанас Иванов и др.; отбелязват се въоръжените подвизи на Йордан Гавазов и Христо Чемков през 1898 г., на Стоян Лазов през 1899 г., на Мирче Ацев 1900 и 1901 г.; очертават се прекрасни образи на местни водачи, като незабравимият Тале Христов – загинал трагично в навечерието на Илинденското въстание; на Петър Ацев – за когото всеки прилепчанин е осведомен; на братя Пешкови и на плеада други, върху чието дело бързината на развиващите се събития, големите превратности на съдбата в родния ни край, тежките сътресения в душата на целия български народ и пр. хвърлиха сянката на забравата. А след това един след друг измряха ония, които биха могли да разкажат повече неща, за да бъдат записани. Тъй сега сме принудени с мъка да правим един вид духовни разкопки, за да разкрием основите, върху които е почивало народното дело в родния ни град.

Така стигнахме и до образа на един такъв борчески стълб, за който сведенията са разпилени в малкото спомени на съвременници и на по-млади разказвачи, които с мъка ни помагат да доловим главните му черти. Това е Никола Каранджулов. Наистина името му е все още живо, но неговият духовен образ покрива доста гъсто було на неизвестността или забравата. Да премахнем това було,и да го представим пред останалите още живи по-млади съвременници и пред подрастващите поколения – ето задачата ни в тоз момент с крайна цел: да послужи той за вдъхновение на ония, които обичат родината си.

Вече изтекоха 117 години от рождението на учителя-революционер Никола (Ничо) Каранджулов и 89 години от героичната му смърт. При това положение трудно е да преодолеем това огромно разстояние във времето при наличието на сравнително малко данни, които са ни оставили съвременниците. Но неговият образ ни е нужен и ние ще се опитаме да го възкресим и с малкото, което имаме. Извори на изследването ни са:

1. Вестник "Революционен лист", година I, брой 15 от 12.VI.1905 г.

2. Книгата на Георги Трайчев "Град Прилеп", С. 1925 г.

3. Книгата на Павел Шатев "В Македония под робство", С.1934 г.

4. Книгата на Георги Баждаров "Духът на Македония", С. 1923 г.

5. Откъси от спомените на войводата Петър Ацев, печатани в сп. "Илюстрация Илинден", кн. 99, 1938 г., под заглавие "Как загубихме Ничо Каранджулов и Найдо Пещалевец".

6. Сб. "Новобългарско училище в град Прилеп", Скопйе, 1943 г.

7. Спомените на Петър Манджуков, в машинопис, т.I, БАН.

8. Бегли спомени и преразкази на млади съвременници или синове на съвременници на описваните събития.

9. Писма и стихове на самия Никола Каранджулов, запазени у неговите съвременници и роднини.

10. Частни изследвания на племенника на Никола – юриста Ради Каранджулов.

11. Статии от българския периодичен печат, конкретно "Ден", "Вечерна поща", "Куриер" и др., спомени – на Тодор Попадамов и др.

Макар и недостатъчни и бегли, тези материали все пак очертават в едри щрихи целия жизнен път и дело на Н. Каранджулов. Да ги видим.

Никола (Ничо) Каранджулов е роден в Прилеп през 1876 г. в средно заможно семейство Каранджулови, чийто корен е от с. Вранче, Прилепско. Каранджулови са участвували активно във възрожденските и революционните борби в родния край. Някой разклонения от Каранджуловия род са се изселили в Крушево и там са се проявили през въстанието (както се вижда от една народна революционна песен: "Во Крушево огин гори... там се бият три войводи... втори беше Каранджуле..."[1].) Други Каранджулови отишли чак в Русия, а найтрайни и дълбоки следи оставили ония, които са отишли в Княжество България и са дали видни юристи, просветни дейци и други културни деятели и общественици.

Бащата Диме Янков Каранджулов е бил търговец на бакалия, а по-сетне на железария и се е ползувал с добро име в града. Отгледал е трима отбор синове – Иван, Георги и Никола, и три дъщери, от които най-голямата Заха, както ще видим, е играла значителна роля в революционния живот на Прилеп. Най-големият син Иван рано е заминал за Кн. България, където е открил кафене в центъра на София (днес ЦУМ), което станало свърталище на македонски дейци. За жалост, рано се е поминал (към 1897). Другият син обаче, Георги, се е проявил много активно като просветен деятел и същевременно предан на македонското освободително движение. През 1890 г. е завършил педагогическия курс при Солунската българска мъжка гимназия по времето, когато там се е учел и Гоце Делчев, с когото започнал трайна дружба и сътрудничество в делото. След завършването на курса станал учител в Прилеп (1890 – 1891) и следващата година заминава за Княжеството, учителствува кратко време и се записва в Историко-филологическия факултет на Софийския университет, който завършва през 1895 г. и се назначава за учител в мъжката гимназия във Варна. Там взема най-активно участие в революционния живот на македонската емиграция, в постоянна връзка с Гоце Делчев. Бил е в пълна подкрепа на ВМОРО и в борба с нейните противници от крилото на Цончев-Михайловски от Върховния комитет. Тази му дейност се оглежда в редицата му статии в Яворовия в. "Дело"[2]. Бил е във връзка и с Даме Груев.

По тоя начин на най-малкия брат Никола се пада жребият да остане докрай в родния си град и да разгърне родолюбивата си дейност в сътрудничество с първите интелигентни сили в града. Впрочем, към този род дейност той се е насочвал още като ученик. От значение е да проследим началото на този му път.

В родния си град завършил началното и прогимназиалното си образование (III прог. клас) през учебната 1890-91 год. Тогава прилепското трикласно училище е стояло на високо ниво благодарение на вещото ръководство на високо образования директор Атанас Наумов от Битоля. Според негови сътрудници, като Спиро Мойсомирчев и други, той е бил голям педагог и отличен администратор. Извършил е коренна реформа в метода на преподаването, ползувал се е с огромен авторитет сред учителството и гражданството. След тригодишно директорствуване заминал за учител, а после и за директор в Солунската българска мъжка гимназия, а с часове – и в девическата. През неговото директорствуване учители на Никола Каранджулов са били все издигнати просветни дейци, като Спиро Мойсомирчев, баща на нашия съгражданин проф. Кирил Мирчев, Йордан Янчулов, Йордан Тафчиев и др. – всички от Прилеп[3].

При такова образование и образователно въздействие Каранджулов получава полет за повече знание и през 1891/92 учебна година следва в Битолската гимназия, където завършва IV клас. За още повече наука обаче трябвало да върви в Солун. Но той има на ръка само 10 лири, а били нужни за такса 16 (за пансион). Неуспял в Солун, той се връща натъжен в Прилеп и през 1892/93 г., едва 16-годишен, се назначава за учител в близкото до Прилеп село Селце. Там проявява първите си копнежи за борба за свобода на своя многострадален народ. Но революционна организация още нямало и той бунтовните си вълнения изливал в първите си опити за стихотворна реч. Следи от тия му настроения намираме в едно от първите му стихотворения (запазени до днес от племенниците му) написано в Прилеп на 15 май 1893 година и носещо заглавие "Надгробен надпис". Авторът се озовал в гробищата и застанал край гроба на някакъв войвода, паднал в бой за свобода. На надписа пишело:

Тука лежи млад и силен храбър войвода,
който със слава народа вдигна,
после мъртъв той падна!

В следващите стихове младият поет плаче за народния герой, но изразява и дълбоката си почит с преклонение пред подвига му. И устата му шепне с вълнение:

Войводо храбри, юначе драги, ти мъртъв падна
от твоите врази,
но не ще падне твоята дума, тя ще се носи
и ще ни вика:
"Юнаци храбри, дал ще станете, верни другари,
да умрете в бой за свобода..."

Ръката му за поезия е невеща, той още няма достатъчно литературна подготовка, образованието му е твърде скромно, но изразените чувства в твърде скромните му стихове са налице: вълнуващи, бунтовни. Вижда се как душата му търси по-широк простор за изява. В мъглата на младежкото му настроение вече проличава първото стъпало на неговия съзнателен живот с насока в служба на поробения народ. Всеки ден напънът на събудения му дух се превръща все повече в устрем, който ще получи ясен израз в другите му стихотворби, написани след две години на напълно книжовен език. Тези две години той прекарва вън от Македония – в свободна България. Съзнавайки, че му липсват още много знания, за да бъде истински просветител и народен борец, Каранджулов още през 1893 г. се озовава в Кюстендил, за да продължи образованието си в тамошното педагогическо училище. Там остава непълни две години, понеже бил изключен. За какво? Не ни се дава отговор. Има данни за участие в ученически бунт срещу поведението на някои учители. Не е невероятно, защото Никола е бил бунтовен дух, както е бил силен физически.

Според "Революционен лист" той през време на учението си в Кюстендил (1894 г.) основал таен революционен комитет. Но тъй като през тая година в Солун са поставени основите на истинска революционна организация от големите синове на Македония Даме Груев, Иван Хаджиниколов, д-р Христо Татарчев, Петър Попарсов и пр., можем да приемем, че комитетът на Каранджулов е бил нещо като младежки революционен кръжок, каквито е имало по много места сред македонската родолюбива емиграция или в самата Македония.

През м. септември 1895 г. Каранджулов напуска България и заминава за Загреб, където следва още една година в педагогическия препарандиум (1895-96 г.). През трите години, прекарал извън Македония, Никола Каранджулов израства духовно и телесно. Поживял малко на свободна българска земя, видял и националния и културен напредък на братския хърватски народ в Австроунгарската империя, той почувствувал още по-силно болката на своя поробен народ под турска власт. Успял да се добере отчасти и до наличната по това време прогресивна литература, в която се издигал бунтовен глас не само срещу националната, но и социалната неправда, той почва да разбира много по-широко освободителната борба, която македонската българска емиграция в България току-що е започнала под ръководството на големия патриот Трайчо Китанчев, а в самата Македония същата тая борба е правела вече първите си стъпки. Той рано почнал да разбира една от основните идеи на ВМОРО, че освобождението на поробения роден край трябва да бъде не само национално-политическо, но и икономическо – точно според формулата на Левски и Ботев, чиито стихове Каранджулов е знаел и повтарял в перефразиран вид в своите стихотворни опити. Нека посочим примери, като направим и сравнения: ботевите стихове: "кажи ми, кажи, бедни народе, кой те в таз робска люлка люлее... Смок е засмукал живот народен, смучат го наши и чужди гости"; "Запей ми как брат брата продава, как гинат сили и младост, как плаче сирота вдовица и как теглят без дом дечица" отекват в душата на младия Каранджулов и трансформирани ги чуваме в две негови стихотворби, писани в София през юли и август 1895 г. – в навечерието на заминаването му за Загреб.

В стихотворението "Тъжба" от 16 юли 1895 г. открито се изтъква нуждата и от социална правда. С ботевска скръб той прави сравнение между живота на свободния и на поробения българин и отчаяно възкликва:

Къде да ида, къде да скитам?
По черна земя зла тирания.
Кого да видя, кого да питам:
"Дал'има правда ил'да с'убия?"

Там робът пъшка в тежка неволя,
плаче и вика брата на помощ;
тук също няма свободна воля,
и тук умира бедний от немощ.

Тамо се леят кърви червени,
над роби висят голи ножове;
тука пъзливци пък побеснели,
пари събират в ширни джобове!

О, майко моя бедна, злощастна,
защо ме роди на свет лъжовен,
тука да тегля мъка ужасна
и да се лутам всъде тъжовен.

Нима в тези строфи, особено в последната, не се чува Ботевото

Ти ли си мале, тъй жално пяла,
ти ли си мене три годин клела,
та скитник ходя злощастен ази
и срещам това, що душа мрази?

Още по-подчертано това ботевско бунтуване срещу двете страни на робството виждаме в другото му стихотворение "Не ща да живея", написано също в София на 12.VIII.1895 г.:

Ах, не ща, не ща веч да живея,
не ща веч плач и мъки да виждам,
не ща веч жалки сълзи да лея,
нито пък брату аз да завиждам.

Не ща да ходя по земя гнъсна,
опърпан, гладен, гол, разнебитен,
нито да виждам царщина мръсна –
тази сган дива – плап първобитен.

Не ща да гледам дечица малки
как жално тичат, голи, разбити,
нито да слушам плачове жалки
от техни майки, духом убити!

Ах, ти народе, бедни народе,
тебе те грабят диво, мечешки!
Но хайде, ставай, време веч доде
да си потърсиш права човешки.

Народе мили, нарами пушка,
опаши сабя, дълги ножове...
Убий тирана, турчина диви,
смажи гъртея тлъст чорбаджия!

Ето с такъв бунтовен дух (и след прекараното време в Загреб между хърватите) Никола Каранджулов се връща в родния си град, където веднага става учител и член на наскоро образувания местен революционен комитет от възпитаниците на Солунската гимназия Александър Хаджипанов, Тодор Станков, Атанас Мурджев, Владимир Лутвиев, Андон Тошев, Илия Балтов и техните другари Йордан Гавазов, Йордан Поп Константинов, Атанас Иванов, Иван Гагалев и др. под ръководството на дошлия от Битоля Даме Груев. По това време Прилеп е живеел с нов, революционен пулс, създаден от пристигането на революционната чета на Димо Дедото през пролетта на 1895 г. със задача да екзекутира някои турски дерибеи, на първо място прочутия злодей Расим от с. Десово. Четата е обиколила известен брой села и направила опит да се създаде комитет начело с Йордан Гавазов. Дебнейки Расима към с. Дреновци, гдето е била кулата му, четата случайно се сблъскала с турци бегликчии и убила водача им. Стига се до голямата Дреновска афера, при която са разкрити ятаците на четата и са арестувани над 100 души. Но макар и акцията да е била неуспешна, революционното семе е било вече хвърлено, духовете са били настръхнали и готови за нова революционна проповед. Така че, когато Каранджулов пристигнал в Прилеп есента на 1896 г. и се назначил за учител, организацията вече е била започнала своя живот. Той от все сърце се включил в нея. Къщата му станала приют за първите нелегални дейци, терористи, ранени четници. Един от тях – Никола Геройски от Поречията, дошъл от България със задача да формира чета от местни сили, е престоял при него цели две седмици. Следващите две години представляват забележително развитие на организационния живот: образувани са терористични групи, събират се парични средства от заможните граждани, хващат се широки връзки със селата. Със събраните средства се купуват пушки-кримки (24), които се пренасят по канала Щип-Велес-Грацко-Прилеп и се складират в пещерата над с. Селце, в местността "Мечка". За тях главна грижа води Каранджулов, подпомаган от Атанас Иванов: смазват ги, поправят ги, проверяват състоянието им и пр. С тях след това биват въоръжени верни организационни хора в марийовските села Крушеица, Кокре, Кален, Дуйне, Полчища, Витолища. Това става още през 1896 г. След две години виждаме Каранджулов начело на организацията, след като бил арестуван директорът на училището Стефан Димитров, който бил едновременно и председател на ръководното организационно тяло. Организационните членове единодушно избират Каранджулова за главен ръководител и за директор на прогимназията. Такъв остава до 1899 г.

През първите две години на революционна дейност в Прилеп в живота на Никола се случват две семейни нещастия: през 1896 г. починала любимата му майка Ана, по баща Кьовлиева, която той възпял в нежни, макар и любителски стихове. Следващата 1897 г. баща му бил съсечен от турци вечерно време пред пътните врата на дома си. Останало неизвестно защо е убит, понеже опит за обир не е имало. Близките му предполагат, че е за отмъщение поради дейността на сина му Никола, на когото пряко не са могли да сторят нищо поради физическата му сила и смелост, а пък за официално преследване от страна на властта още не е имало пряк повод.

Това нещастие още повече е повлияло върху бунтовната воля на Никола да се отдаде до фанатизъм на освободителното дело.

В тази си дейност той е намерил незаменима подкрепа в лицето на най-голямата си сестра Заха (Захария) по мъж Дамева х. Йовкова, която е живеела с децата си в бащиния дом. Заедно със сина си Йордан и дъщерите си Ветка, Ленка и Марийка тя помагала на брата си в гледането на ранени четници, в посрещането на организационни хора и в укриването на оръжие. Заседанията на местния комитет са ставали много често в дома на Каранджулови във "Върбеско маало", който е бил удобен, защото е граничел с много съседи и при опасност участниците могли лесно да се разпръснат. Заха с децата си е била на постоянна стража. При такава дейност Никола бил единодушно избран за челник на организацията, след арестуването на директора на училището Стефан Димитров, който е бил едновременно и председател на Комитета. Каранджулов заема неговото място и на двата поста. Такъв остава до 1899 година. През това време в града стават две вълнуващи събития с голям ефект сред българи и турци: едното е през май 1898 година, когато сред града, в къщата на Белазелковци, на главната улица, се сражават и се самоубиват двамата беззаветни герои – прилепският юнак Йордан Гавазов и учителят-революционер Христо Чемков от Щип, открити случайно и приели борбата. Второто събитие става през януари следващата 1899 година вечер, сред Прилеп, при Кемерлията мост, през време на турския Рамазан, когато турските махали гъмжат от будни турци. По нареждане на Комитета, в който важна дума имал Каранджулов, е извършена наказателна екзекуция на сърбоманския орган Тоде Попантов, същевременно и турски шпионин. Екзекуцията извършва пламенният революционер Стоян Лазов, помаган от терориста Никола Мърсев. Известно е на всички стари прилепчани какъв героизъм е проявил Стоянчо тогава: погнат от рамазанлиите турци, той започва сражение с гонителите си, залоства се в щерната на една чешма в турската махала и след като поваля неколцина, загива. Заловеният Мърсев, временно парализиран от зрелището на пролятата човешка кръв при екзекуцията, бива подложен на изтезания, но сега вече проявява невероятна издръжливост и не издава никого от ръководството[4] и по тоя начин Никола продължава народното дело.

Подвигът на Гавазов, Чемков и Стоян Лазов е възпят в народните революционни песни.

Като организиран работник и после като главен ръководител в Прилеп Каранджулов си извоювал голям авторитет. И това не е случайно. Той е притежавал необикновени качества на революционен водач. Неговите непосредствени сăратници ни го рисуват като изключително силна личност и телесно, и духовно. Тук ще приведем няколко цитата от характеристиките за него:

Неговият сăратник и почитател – войводата Петър Ацев (един образован, културен учител-революционер) в спомените си пише лаконично:

"Ничо Каранджулов беше един от най-интелигентните, упорит и прям деятел в редовете на ВМОРО."

В. "Революционен лист" ни дава по-обширна характеристика:

"Организацията изгуби в негово лице една от своите най-добри сили... Ничо се отличаваше с редки качества: едро и силно телосложение, хубост, сериозен и внушителен поглед, остър и разсъдителен ум, обширна памет, бързо схващане, твърда воля, силна любов към поробеното население, искрено предан на освободителното дело, а също и искрен в приятелството. Покрай многото работа по освободителното дело и учителсването той винаги намираше възможност да се занимава усилено с литературата и науката: пише стихове, превежда романи от чужди езици на български и приготвя обемиста книга по астрономия. Той бе мил събеседник и приятен певец."[5]

Тази характеристика свидетелствува колко широта е имал духът на тоя човек, когато само силното родолюбие го отклонява от толкова духовни интереси и го хвърля в борбата. Тя ни представя и образа на истинския български учител-революционер в македонското освободително движение като народен водач, който в борбата внесе толкова много душа и я направи толкова свещена.

Близка до тази е и характеристиката, която ни е оставил друг негов почитател и сратник – Павел Шатев. В книгата си "В Македония под робство" той пише: "Никола Каранджулов по натура и по характер беше много сериозен и суров човек. Той рядко се смееше и от погледът му се схващаше неговата строгост и сериозност. Той като ръководител не толкова със своята власт и авторитет се налагаше, отколкото със своя характер и обноски, с които респектираше не само всички селяни-работници в Организацията, с които беше в контакт, а беше респектирал и даже дисциплинирал самите граждани, които не се поддаваха на революционна борба."[6]

През пролетта на 1903 г. Борис Сарафов, минавайки през Прилепско на път за Смилевския конгрес, среща Н. Каранджулов като ръководител на околията и разказва в спомените си: "Каранджулов беше отличен човек, прекрасен ръководител."[7]

От всичко това става ясно, че Каранджулов е притежавал качества на вдъхновен, изцяло предан на делото водач, който едновременно подчинява и бива обичан като служител на висша цел.

Няма съмнение, че срещу такъв човек винаги ще се намери реакция. А нашият Прилеп е изобилствувал от консервативни хора, на които не само не се харесвало събирането на средства за Организацията, но и революционния път. В черковно-училищната община са заседавали добри патриоти, но еволюционисти, избрали пътя на легалната възрожденска борба. Затова се стига да конфликт между двете страни – стари и млади, чорбаджии и революционизирана народна младеж – интелигенцията и низините.

При такава обстановка не е чудно, че след арестуването на директора Стефан Димитров от Лозеград, висшист, общината е назначила на негово място учителят Георги Чктаров, бъдещия прочут прилепски лекар Чктаров, за директор на училището, а учителското тяло избрало за такъв Никола Каранджулов и зачитало само него. Това довело до конфликт на двете страни на самия празник "Св. Кирил и Методий" (патрони на училището) – 1899 г. Изведнъж се явяват двама оратори в качеството си на директори, почувствували се задължени да говорят за възхвала на българските и славянските просветители. Всички скочили срещу назначения от общината Чкатров, а един ученик (Тодор Попадамов) дори му ударил и плесница. Народът тръгва след Каранджулов, но помирението не е станало напълно. Изкупителна жертва станал Каранджулов при един издебнат от общината повод. На празника "Св. Никола" у Каранджулови са дошли на честито по случай именния му ден почти всички учители – всички млади хора. Един от тях, Йордан Тренков, на времето ми посочи следните имена на учителите-гости: Георги Зердев, Мария Зердева, Атанас Иванов, Илия Костов, Владимир Каранфилов, Димчев, Димитър Сливянов, Фания Ракиджиева, Ана Тошева, Фана Тошева, Илия Тошев, Тодор Попантов (от Кавадарци), Илия Иванов, Димитър Янчулев, Мице Попадамов, Иван Гагалев – общо, горе-долу, 20-тина души. Започнала веселба – пели, играли. Някои са донесли цигулки, започнали и модерни тогавашни танци – "бало"! Най-вълнуващото за прилепчани било, че се образували танцови двойки от учители и учителки!

Всичко това се наблюдавало от улицата или от двора през прозорците от клюкарки съседки, които взели да разказват сензации: "Леле, за резил! Играа бало мажко со женско гушнати... По едно време 'и угасия ламбите... Шчо резилаци станале во темницата есапи му! Ете това ми се сегашните даскали и даскалици!"

А истината била – както ми разказваше Тренков, който свирел на цигулка валсове, – че станало нужда да се отиде в другата стая за хапване или подобно нещо – и взели лампата в другата, вътрешната стая, така че в приемната настанал мрак.

След ден-два започва анкета от страна на училищното настоятелство, в което участвувал и прочутият развратник поп Спасе, срещу когото по-късно Комитетът заповядва наказателна акция за предателство и разколническа дейност. Разследвани са свидетели, анкетирани са по ред учители, домашни. Консервативните старци-настоятели, блюстители на морала, между които е бил и бащата на Тренков, изказвали възмущението си: "Како? Сте играли френско оро? (за танците). Фатени сте биле мажко со женско – таа нему рака на рамо, той неа со рака на кръстот, стиснати отспреди? Море шчо зборуваш? Со такиви еденсъзлъци да го расипувате народот? Да ве нема во чколията!?"

И танцуващите учители и учителки (не били танцували всички) си получават уволнителни документи и се разпръсват по други училища. Каранджулов кипва срещу старците, но не може нищо да им стори, макар да доказва, че учителите са му били гости, че нищо лошо не е вършено... Напразно се бунтували. Но за да има мир, напуснал Прилеп и се назначил за учител в Куманово през учебната 1899-1900 година. Кумановският местен комитет, виждайки прекрасните му качества на революционер, го избрал за свой главен ръководител.

В Куманово Каранджулов остава една година. Изглежда, че организационна нужда налага здрав организатор да отиде в Крива Паланка, за да закрепи и поддържа твърде важния организационен "канал" Кюстендил-Гюешево-Крива Паланка-Куманово (с клон Кратово), по който минавали нелегални и се пренасяла организационната кореспонденция с България. И Каранджулов изпълнил отлично задачата си. Там стоял като главен учител и организационен ръководител в продължение на около две години (1900-1902 г.). Впечатленията за тази му дейност ни предава споменатият Павел Шатев (бъдещият солунски атентатор), който минал по тоя канал от Кратово през Крива Паланка за Гюешево, воден от подбрани от Каранджулов хора. "В Паланечката околия – пише Шатев – организацията трябваше да се засили, тъй като тя беше останала в революционно отношение назад". И Каранджулов постигнал това със своята неуморима работа над местните хора. Куриерите изпълнявали с готовност строгите му нареждания и каналът е функционирал продължително време съвсем добре.

Но в тоя опасен край, където е имало и агенти на сръбската пропаганда, станали някакви разкрития към края на зимата на 1902 година, във връзка с които бива поставен под съмнението на властта и самият Каранджулов. Но тъй като за него не могло да се установи нищо определено, той бива "шубе тарафтан" (поради съмнение) въдворен на местожителство в родния си град. Там революционният комитет отново го поставя на челните редици. В Прилеп тогава е владеело голямо вълнение. Същата година, през пролетта, се случила Кадиноселската афера с четата на новия прилепски войвода Методий Патчев от Охрид. Както е известно, на Благовещение (7 април н.с.) 1902 г. четата на Патчев била открита и след двудневно сражение, останала без патрони, се самоуби-ла заедно с войводата. Започналите разкрития повлекли в затвора 92 души от околията и града.[8] Не ни е известно дали през това време в града е бил пристигнал Каранджулов или след аферата (според Трайчев той се прибрал една през есента). Но присъствието му се оказало крайно необходимо в тези усилни дни.

Към края на същата 1902 г. в Битоля се подготвял конгрес на целия Битолски революционен окръг. Каранджулов, бидейки запознат с положението на ВМОРО в Битолския и Скопския революционен окръг, бива избран като подходящ за пръв делегат на конгреса. И той пристига в Битоля заедно с малката група другари, въпреки че му е било забранено от властта да напуска Прилеп като интерниран. Конгресът обаче не могъл да се състои, тъй като председателят на Окръжния революционен комитет Анастас Лозанчев бил извикан в Солун като делегат за общия конгрес на ВМОРО. Това е прочутият януарски конгрес от 1903 г., който под председателството на Иван Гарванов решил да се вдигне въстание през същата година.

Каранджулов се възмутил от този начин на процедиране: да се изпраща от Окръжния комитет делегат за един общ съдбоносен конгрес, без да бъде избран от Окръжния конгрес. А имало какво да се решава в Битоля, за да не се взимат прибързани решения с толкова фатални последици. Прилеп и околията не са били готови за голямото събитие, а в Солун, при много ограничен състав от делегати, се готвело съдбоносното решение по толкова незаконен начин и при отсъствие на главните апостоли.

Като последица от заминаването на Каранджулов в Битоля е арестуването му поради отклонение от нареждането на властта да не напуска Прилеп. Откаран бил в Битолския затвор, но след два месеца бил освободен по силата на амнистията, дадена при така наречените "Пъдарски реформи". Завърнал се в Прилеп, отново подема организационната работа.

Вече се знаело решението за вдигане на въстание. Местният комитет под негово председателство засилил подготовката си, като набирал средства за покупка на оръжие. Тая работа била трудна, защото Прилеп бил отдалечен от граничните райони. Все пак пари били събирани. За да даде пример за пожертвувателност, Каранджулов продал голяма част от бащиния си имот и парите внесъл в организационната каса (Вж. Г. Трайчев, Град Прилеп, стр. 297).

Но съдбата искала другояче. След няколко седмици от освобождаването му той бил отново арестуван – според П. Ацев, "поради някакво усложнение на аферата в Паланечката околия". На Велики петък 1903 г. той бил заловен сред прилепската чаршия и вързан откаран в Битоля. Според "Революционен лист" бр. 15 от 12 юни 1905 г. арестуването му станало по скроено обвинение от страна на прилепската полиция, която той бил преди това изобличил в издевателства. Осъден бил на 6 години затвор. С това бил лишен от възможността да участвува във въстанието. Цялото това найусилено време прекарва в затвора, който непрекъснато се пълнел със затворници от предвъстанишките и следвъстанишките събития. Това е бил върхът на неговата мъка по народното дело, чийто път сега бил отбелязан с реки от кръв и сълзи.

Битолският централен затвор ("Катилхането") бил вече толкова претъпкан от мъченици, че се налагало разреждане в друг затвор. Освен това между затворниците имало и турци-катили, които се отнасяли жестоко със българските затворници. Поради това се стигало да чести стълкновения. По едно време дори някои турски фанатици се готвели да извършат и убийства на най-смелите си противници – българи. Затова нашите се приготвили за отбрана. За да се предотврати кървавата разправа, а същевременно и да се облекчи претъпкаността в затворническите килии, българите били преместени в "Тимархането". Това било старо здание покрай р. Драгор, предназначено за лудница. Условията там били още по-тежки.

Колко страшно е било положението му, както и на останалите затворници узнаваме от самия него – от собственото му писмо от затвора до брата му Георги, с дата 18 декември 1903:

"... Колкото до мене, ще кажа, че докато да се съвзема от пролетната амнистия, намирам се обратно в затвора и ето навършвам тук почти девет месеци. Девет месеци! Които за външният свят са нещо, но за нас, в животинско бездействие, преминават като девет дена. Значи прав е Тургенев, като е казал, че времето в любовните развлечения минава скоро, но в затвора още по-скоро. Напоследък яви се тук силна болест, която твърде чувствително започна да ни оредува: няма ден, в който двама-трима да не се освободят от затвора, но същевременно и от света. И не е за чудо – във време на четене на писмото пишущата настоящите редове ръка да е преселена във вечността, да е прехвърлила там, където няма име, личност, а обща материя, която ще се видоизмени в малка тревка или пък красно цвете, ако изкуството се докосне до нея..."

В друго писмо до Георги с дата 17 февруари 1904 г. той подчертава лаконично: "Положението ми е непоносимо". И въпреки това той забравя мъката си, мислейки за скъпи свои близки, които обича с голямата си душа. Сестра му Захария се поминала, оставяйки две сирачета. Тъжейки за сестра си, той още повече се вълнува за съдбата на малките си племенничета, въпреки че сам е в смъртна опасност. И въздъхва радостно, когато узнава, че те са поети от грижливи ръце: "Много и премного съм възрадван... Със заминаването на децата се преродих!"[9]

Всичко това говори колко голяма човешка душа е носел Никола Каранджулов. По-нататъшните му действия ще потвърдят това в широк мащаб. Първо от тях е грижата за спасението на състрадалците си от смъртната опасност, която висяла в Тимархането. Той организирал бягството им от каууша, в който са били натъпкани до задушаване. Цели три седмици заговорниците копали подземен канал, под стените на Тимархането, служейки си с лъжици, вилици, парчета желязо, задигнато отнякъде, или с малки инструменти, вкарани отвън. За да стане пръстта по-рохка, те са използували и някаква киселина, носена отвън в лимонадени шишета, и пр. В това отношение като смел доставчик се отличава девойката Евридика (Тичето), която е била и млада учителка в Централното училище. Тя се представяла като роднина на Каранджулов и почти всеки ден посещавала затвора, носейки уж храна и в нея скрити инструменти. Тя била организирана смела мома и съумявала да се справи със задачата си. Разбира се, учителисте-членове на Организацията са били също включени в конспирацията. За щастие, тунелът не се натъкнал на скала и триседмичното копане дало резултат. След цяла година затвор Каранджулов изчакал деня на спасението. В договор с градския комитет той дал сигнал на определените хора отвън да бъдат готови да поемат бягащите. Според данните на "Революционен лист" бр.15 от 1905 г., както и от Георги Трайчев и от самия Никола Каранджулов в неговото писмо до брата му Георги, през нощта на 1/14 март 1904 година през прокопания 6-метров подземен канал са се измъкнали 32 души, които, причаквани от организационните хора, бързо се укрили в покрайнините на Битоля и оттам в близките пелистерски села по посока към Костурско. Според спомените на костурския войвода Кирияк Шкуртов, бегълците стигнали чак до с. Кономлади и коритото на Рулската река, където са се слели с костурските малки чети начело с Митре Влаха. Били са въоръжени. Поради нарасналия брой на четата, те се разделили на три и всяка поела своя път.[10] Каранджулов заедно с верния си другар Найдо Пещалевец (от с. Пещалево, Прилепско) се отправил към Прилеп, провирайки се между потерите, които били плъпнали на всички страни. Върху перипетиите на тия събития най-ценни са данните от писмото на Никола до брата му Георги във Варна, печатано във в. "Вечерна поща", бр. 992 от 29 април 1904 година.

В това писмо се казва:

"На първи срещу втори того, на 5 3/4 ч, по турски, изплъзнах се заедно с 31 затворника от затвора чрез канал. Каналът се работи всичко три недели под моя команда, а не както погрешно е съобщено там в някои вестници, че е било под команда на турчин. Всичките избягали са българи, нито турчин, нито грък има избягал. Каналът бе дълъг 6 метра, а широк и висок не повече от аршин. Но нека ти разправя по същество работата:

Преди два месеца в стария затвор (Катилхането), кроехме да избягаме, обаче също се почна доста ожесточена борба с турците кафеджии, за да им разтурим кафенетата. Между многото турци кафеджии имаше и един грък на име Аргир. Той съобщи, че кроим бягство. Обискираха III кауш и намериха там стара ровена дупка. Понеже аз бях душата на борбата, ведно с 5-ма други ме прехвърлиха в отделението "Тимархане", макар че аз не бях в дупчения кауш. Щом влезнах в "Тимарханeто" разгледах мястото и веднага скроих план и се започна работата. Стаите там са малки и отдоле със затворени зимници. Трябваше да се прережат дъските, да се влезне в зимника и започне дупченето. Оръдия ни бяха едно прашалче със секирче от другата страна и трион, който имаше особено измислена от мене форма. Свърши това. Сега вътре. – До самия дувар се изкопа дупка 2 метра дълбока и после под основата се удари хоризонтално. Дуварът правен от речни камъни и то долепени с кал, се разтури, щом извадиха няколко камъни. Още една педя развалянето щеше да излезе над земята. Съобщиха ми работниците. Влезнах и подпрях дувара. Почвата беше песъчлива, та лесно се работеше, обаче къде средата на долната половина на канала такава твърда, щото ръцете си изraниха работниците и не повече от една педа на ден се изработваше. После пак излезна песъчлива земя. Всред работата падна един пласт земя над главата и краката на един от работниците . Той се изплаши и помисли, че остана вече в готовия гроб, ала пластът беше тънък, та нищо не стана. Изходът на канала трябваше да се улучи в пространство не повече от метър. По-нататък започва височина, на която има бент, по-насам изходът остава в двора. В това беше цялата трудност, но за щастие помогнаха ни пармаклъците на двора, та тъкмо улучихме местото. – "Тубе, мендизлък!" (истинско инженерство), викали пашаларите що разглеждали делото. И така промъкнахме се 1 1/2 метър под земи 32 души, спружени като риби, голи, боси, понеже с дрехите не ни събираше. Тъй като канала беше низък и тесен, въздух не влизаше свободно, та работенето беше много трудно. Просто едно влизане само достатъчно беше да облее пот човека. Кандилото гаснеше. При разкопаването на канала при изхода не падна пръстта, понеже тук и само тук имаше трева, която не пусна да падне земята над работника. С ден още се дойде до повърхнината и щом се забелязаха коренки на тревата, изостави се работата, а през нощта в 1/4 час се свърши всичко. Всичките мислят, че сме работили нощe, обаче само дене се свърши цялата работа. Още от по-преди беше определено, как ще излезнем, даже и наредих всекиму номера. Първо излезнах аз, разгледах местото и след това последваха другите. Излизането ни стана между двама часови и три фенери. След две недели от избягването ни, всред снежните върхове на планината, разделих другарите и ги разпратих. И така сега съм свободен. Наистина, до утре не зная що ще стане, но сега съм свободен.

Не съм вече затворник, сега вече действувам по своите желания и до някъде сам си направлявам своята съдба.

На 29 м.м. (март) бях заобиколен още с четирима в едно селце. Обсадата стана още дене – на 11 1/2 ч. изплъзнахме се около 2 ч. по турски. След няколко дена също щяха да ни заобиколят в друго село, но избягнахме малко преди обсадата."

За щастие, нито един беглец не бил заловен и конспирацията се оказала напълно успешна. Това събитие е подействувало ободрително върху организационните хора и показвало, че въпреки пораженията от въстанието организационните редици не са разбити. По селата се укривали мнозина от организационните водачи начело с Даме Груев, Георги Сугарев, Дякон Евстатий, Христо Узунов и др., без да бъдат издадени.

Това бягство е намерило отражение и в народните песни. Една от тях, записана от мен и обнародвана в моя сборник, гласи:

– Ке те прашам, бабо мори
право да ми кажиш,
право да ми кажиш, бабо,
немой да ме лажиш:
кой войводи бея, бабо,
кой кумети бея?
– Дел' ме прашаш, аго море,
право ке ти кажа, аго,
право ке ти кажа, аго,
нема да те лажа.
Ни войводи бея, аго
ни кумети бея
туку ми се, аго море,
пусти апсанджии
от пустата Битола.
Той напре що беше, аго
Ничо Каранджулов.
и по него беше аго,
Димко Миновото,
и по него беше, аго
Даме Аджикочо,
и по него беше, аго,
Петре Маковчето...
Леп ядоя, аго море,
писмо му пристигна
от нивен началник:
пушки да земаят, аго,
пушки манлихерки...

Песента е изпята в Марийово, на марийовски говор. Тя изрежда имена на познати в Прилеп хора. Освен за Каранджулов говори и за Димко Минов, Даме Аджикочов (познат прилепски революционер). Но дали тези лица наистина са били между затворниците, засега не е известно. Но е за отбелязване твърдението на песента, че всички тези затворници са станали нелегални и се поставили на разположение на Организацията с пушка в ръка.

Каранджулов и Найдо Пещалевец са пристигнали благополучно в града – за голяма изненада на другарите си от Комитета, понеже градът е бил строго охраняван от деврието и башибозука, заседнали в засади по пътищата и сокаците.

Оттогава Каранджулов става докрай нелегален. Душата му е била потресена от две неща: от тежките жертви на въстаналото население и от настъпилата анархия в редиците на организационните работници в града, поради зловредните критики на известни индивидуалисти или върховисти от рода на Йордан Тренков. Както е известно, докато Каранджулов е бил в Битолския затвор, Прилеп е преживял голяма трагедия с разбиването на току-що излязлата в планината градска чета в навечерието на въстанието под водачеството на любимия на града председател на Комитета Тале Христов, учител-революционер. Четата била ударена над с. Беловодица, в местността "Студенчища", Марийово, от турски аскер. Тогава са загинали от куршум или слънчев удар 17 новоизлезли млади бойци, между тях учителите Тале Христов, Димитър Сливянов и Александър К. Спирков, калугерът Козма и още 13 възторжени младежи, все другари на Каранджулов. От скръб за тях и за хилядите паднали, изпълнен с безкрайна почит пред тяхното дело, той дал външен израз на траура си, като си пуснал брада и с брада е останал в паметта на другарите му неговия образ.

Втората му мъка – разколът сред организационните работници – е ангажирала всичките му усилия в момента след спасението му от затвора. В града се намирали двамата големи авторитети Пере Тошев и Гьорче Петров, приютили се след потушаването на въстанието и договарящи се за дирене на нови пътища за народното дело. Каранджулов се надявал, че ще се въведе ред, ако се вземат мерки от страна на едни конгрес-конференция на оцелелите видни дейци от разните околии. В договор с Даме Груев, който е бил по обиколка към Струмишко, Воденско и Тиквешко, прилепският комитет решил да окаже гостоприемство на делегатите, като осигури прехрана, безопасност и всичко, което е необходимо за провеждането на конгреса. Каранджулов поддържал връзките с околиите и – в резултат – на срещата са се озовали значителен брой ръководни лица на Организацията. Целта е била да се отчетат резултатите от въстанието и да се подирят пътища за преорганизиране на революционната мрежа и съживяване на революционния дух. Като най-малко пострадала, прилепската околия се оказала най-подходяща да поеме товара на конгреса. Така се стига до известния в историята ни Прилепски конгрес от 1904 година. Всъщност това не е могло да бъде конгрес, защото не са могли да стават избори на делегати поради голямото разстройство на Организацията. Но времето не позволявало изобщо да се прави такъв конгрес и Прилепският конгрес всъщност е бил конференция на намиращите се в районите си водачески сили. За успешното провеждане на конференцията заслуга имат Каранджулов и войводата Петър Ацев, който е бил най-авторитетният човек във всички села на прилепската околия.

Конфериращите се събрали в началото на май 1904 г. и заседавали в Прекуридските села. Още отначало съвещанието било обявено за подвижно, за да се постигне по-голяма сигурност и да не се стоварва върху гърба на селяните от едно село. Започнала в с. Беловодица, минала в Дрен, Смолани, Царлевикь, Топлица, Трояци, Плетвар, Оревойц, Кръстец, конференцията завършила в Никодимската планина на върха Козяк. Заседавали са следните организационни работници: Даме Груев, Пере Тошев, Гьорче Петров, Никола Каранджулов – последните трима от Прилеп, Христо Узунов – от Охрид, Петър Ацев, Георги Пешков– също от Прилеп, но представител на Поречията, Йордан Тренков – също от Прилеп, но като бивш делегат на Смиленския конгрес, Георги Сугарев – от Битоля и главен командант на боевете при Гявато и Смилево, Георги Попхристов – от Битоля, но главен командант на въстанието в Леринско, тиквешките войводи Пешо Самарджиев и Добри Даскалов, Стефан Димитров – велешки войвода, родом от с. Зелениче, Леринско.

Каранджулов се показал като най-авторитетен представител на прилепския комитет било като негов по-раншен ръководител и организатор, било като познавач на цялото положение на организацията в околията. Главната му грижа била да се стигне до единомислие и сговор, тъй като на конференцията са се очертали две противоположни становища за бъдещото устройство на организацията – на крайно демократични начала (Пере Тошев) или на пълен централизъм (Даме Груев). Съществували и признаци на клюкарстване – неща присъщи на неуспешно завършили предначинания. Така например още в началото настанал конфликт между Даме Груев и Георги Пешков. Даме дошъл с малко закъснение откъм Тиквешко заедно с двамата тиквешки войводи и веднага поискал сметка за зловредните критики срещу личността му, направени от Пешков. Даме дори решил да напусне конференцията, не желаейки да заседава с виновника. Тогава Каранджулов се явява в ролята на помирител. Заедно с Узунов успява да изглади свадата, възникнала поради това, че Пешков е писал до общ на двамата приятел, като правел Даме виновник за лошите резултати от въстанието и унижавал неговата личност. Общият приятел не желаел да премълчи това пред Даме, смятайки, че с критиката трябва да се постъпва честно, а не задкулисно. Каранджулов употребил всичкия си авторитет и горещи чувства към общото дело, в името на което молел да се преодолеят грешките. Даме отстъпил и вече се държал като че ли нищо не е било. Тъй протекла конференцията в другарски обсъждания на цялото положение. Траяла е 32 дена, без да бъде открита от турците – за което трябва да се благодари на войводата Петър Ацев и Каранджулов, чийто авторитет в селата е бил твърде висок.[11]

Тук няма да се спираме на подробностите около решенията на конференцията. То е друга тема. Ще кажем само, че едно от решенията ѝ било назначаването на Каранджулов за инструктор-ревизор на четите в околията, при съдействието на Петър Ацев. Същото нещо се решило и за другите революционни околии.

При това ново положение първата работа на Каранджулов е била да влезне в Прилеп и да въведе ред в Организацията, при все че бил възспиран от Ацев да не прави това поради опасност за сигурността му и усложнение на положението. Предлагал му да остане в четата и заедно да укрепват организационната мрежа в селата. Но опирайки се на големия си авторитет сред гражданството и организационните дейци, Каранджулов се надявал, че ще успее да сложи край на свадите, поддържани от върховистки елементи. Както разказва в спомените си Петър Ацев, не успял да постигне целта си, въпреки че е прибягнал и до насилие, за да освободи града от клюката и зловредната агитация. След цели шест седмици напразни усилия и при нелегалност пред турците, той се прибрал в четата на Ацев заедно с малка група верни другари (според Аце Симеонов – това били Кръсте Гермов Шакир, Никола Дирекот и Спасе Дограмаджията). В града обаче назначил за ръководители здрави млади сили, предимно негови ученици, които да продължат борбата срещу разколниците. Тези млади сили са били учителите Тодор Попадамов, Георги Талев Палисламов (брат на Д. Талев), Петър Мърмев и Йордан Ангелов – по-сетни свещеник – който е бил главен редактор на организационния вестник. Те започнали да издават вестник "Шило", в който бичували раскола и изобличавали размириците. Освен това писанията си насочили и срещу сръбската пропаганда, която започвала атаките си с чети, изпращани от Сърбия. С дружни сили наложили и санкции и постигнали поставената им от Каранджулов цел. В това отношение окончателна роля играл новият в. "Борба". Особено благоприятно се оказало заминаването на Тренков за България през декември 1904 г. нелегално заедно с Пере Тошев и Петър Ацев и с това главният орган на върховизма бил отстранен.

Четата се намирала в с. Селце, на 3-4 км от града. Каранджулов нямал пушка, та трябвало да си вземе такава от един четник, за да се въоръжи и той. Очаквала го пълна нелегална дейност по селата с оръжие в ръка. Но той се чувствувал подготвен за нея и се тъкмел да почне похода по селата.

Понеже напускането на града от групата станало с бързина и шум, поради нервните прения и свади, имало опасност турците да проследят новоизлязлата група и да открият четата. Затова тя решила бързо да напусне селото. Това е станало на 9 август 1904 г., когато дните са дълги и най-горещи. Четата, на брой 15 души, се вдига в поход към планината през нощта при пълна луна. Водена от куриер, тя се установила на бивак под марийовския проход, водещ през "Бела чешма" и с. Кокре за Марийово. Останали будни стражите и войводите.

"Заприказвахме се с Ничо – пише в спомените си Ацев, – но беше така възбуден, че не му се приказваше. Той ми само съобщи, че всичкото зло в града се крие у Йордан Тренков и че докато той е там, в Прилеп ще владее анархия, поради което, след като назначил трима души за ръководители (споменатите трима учители б.н.), наредил да употребят най-големи усилия да го пропъдят от Прилеп."

Четата още спала, когато на разсъмване стражата забелязала, че откъм с. Селце, идва кавалерия, а друг аскер се катери към "Бела чешма" по Бузанския път за с. Кокре. По всичко личало, че турците се движат към Марийово, без да подозират присъствието на четата. Но тя прибързала с изтеглянето си по същата посока, за да могат двамата водачи да продължат съвещанието си по организационните въпроси. Мислели си, че аскерът, вече е прехвърлил билото. Но се натъкват на него. Започва сражение: четата първа открива огън и поваля първите аскери. После се изтегля към Цървени стени. Тогава настават трагичните моменти, за които Ацев разказва следното:

"По новото направление минаха петима четници, след тях тръгна и Ничо. Стигна до сред падината, метна се на сухата трева и падна. Седна и започна да изува цървулите си. Първият цървул бе изут. Когато посегна да изува втория, внезапно изправи глава, пушката му издрънка на страни и той извика: "Ооо! Ох! Умирам... Да живее Македония!" Четниците, които бяха се подредили и чакаха да мине той, за да го последват, се изплашиха. Извиках на Ничо какво става и защо така изплаши другарите, а той ми отговори: "Ударен съм в кръста през гръбнака." – "Ела тогава при нас!" – Отговори: "Не мога!" Отидох при него, свлякох го до голямата канара, дето четниците се още суетяха побледнели. Положих Ничо на сравнително най–равно място да полегне, увещавайки го да не охка, че така повече плашеше четниците. Той млъкна. Питах го къде го боли. Повтори, че е смъртно ранен в кръста – куршумът е минал през гръбнака..."

А откъм прилепския чаир разположеният на лагер аскер, излязъл на обучение, като чул стрелбата, бързо се понесъл към полесражението и вече наближавал. И Ацев продължава разказа си:

"Ничо, ще можеш ли да ни придружиш само около 20-30 крачки? Оттам ще те носим на ръце или на носилка!" – запитал го той.

"Излишни са всякакви грижи за мене! – категорично отвърна Каранджулов. – Погрижи се за другарите ти и за себе си, защото аз скоро ще склопя очи завинаги. Пожелавам ви засега спасение от това положение!"

Погледнах го за последен път:

"Ничо – казах му, – ако ти оставим револвера, ще ли можеш сам да си послужиш с него, ако след нашето заминаване дойдат турците?"

Целунах го по умното му чело и се сбогувахме. Лицето беше му посиняло вече, студенина беше почнала да го покрива. Той беше силен характер, но болките му в кръста бяха големи, та тежко само дишаше..."

Аскерът от Прилеп бил вече на 800 крачки и стрелял поротно. Другият аскер се върнал от марийовски път и почнал обход. Четата се изтеглила в безпорядък под ужасния пек на високо издигналото се слънце. При изтеглянето по стръмнината била тежко ранен старият боец Найдо Пещалевец. Бил останал без патрони и нямало с какво да се брани от настъпващия аскер. В негова отбрана четниците убили някои от настъпващите и окопитени от успеха си извикаха "Ура!" Дошъл и башибозук от с. Врабчалник, а нов аскер се задал откъм с. Леница. Падналият Каранджулов не могъл вече да бъде отбраняван. И Петър Ацев разказва за тоя вълнуващ момент:

"В това време чух отдолу гласа на Коце от Велмевци, Демирхисарско – макар и младо момче, но много храбро: съобщаваше ми, че Ничо е пожелал – преди да си замине, да го застреля. Казах на Коце да го покани за последен път да стане и подкрепяйки го да дойдат поне до мене. Аз бях само на 20 крачки над тях, но Цървената скала ми пречеше да виждам Ничо. Коце каза, че Ничо не може да се мръдне, даже и едва е приказвал. Извиках на Ничо да ми се обади, обаче отговор не получих. Коце вместо него ми се обади и каза, че едва той чувал и разбирал това, което казвал Ничо. Тогава позволих на Коце да изпълни желанието му. Коце се прекръстил, извадил Ничовия револвер и го запитал къде иска да го удари. Ничо посочил челото си. Коце го помолил да му прости и си затвори очите. Но Ничо смело му казал: "Не бой се от нищо и пускай куршума право в челото." Сбогували са се. Ничо казал шепнешком последните си думи, но Коце не ги разбрал, за да ги запомни. Пуснал куршума право в челото му и смъртта моментално настъпила." Тъй завършва тъжния разказ на Петър Ацев.

Без да описваме в нови подробности сражението, ще отбележим, че след много перипетии четата успяла да се спаси. Помогнали са и марийовските жетвари от с. Кокре, които макар и обстрелвани от аскера, успели да укрият много залутали се четници. Само Найдо Пещалевец останал до вечерта на мястото си, където лежал тежко ранен в едно закритие, но бил открит и убит със сабя от един кавалерист.

Турците дали убити 15 души войници, един капитан (юзбашия) и един тежко ранен пристав.

Макар и само двама убити от четата, жертвите са били твърде скъпи за Организацията. Специално загубата на Никола Каранджулов е покрусила околията. Загива твърде млад – едва 28-годишен.

Имената на останалите четници, напълно оцелели след неравния бой са: Никола Долненчето, Милан Гюрлуков, още юноша, Кръсте Гермов Шакир, Гьоре Спирков Леницанец, Божинов от с. Селце (Дебърско), Ангел – войник от България, Коце Велмевчето, юноша терорист и четник, Георги Гешков от Воден, учител и стар четник, Иван Асенов (стар четник), Михаил Брожданчето, Мице от Моино, Трайко Кральо от с. Бърник, Марийово, по-сетне войвода и един от убийците на Шефкия, Симеон от с. Присад, преселен от Галичник.[12]

След този преглед на жизнения път на Никола Каранджулов пред нас се очерта чуден образец на високо родолюбие, винаги вълнуващ, въпреки толкова десетилетия от ония дни. Каранджулов е бил наистина олицетворение на себеотрицание, революционер, украсен с големите добродетели на честност, безкористност, пожертвувателност, пълна преданост на народното дело. В неговото едро и силно телосложение е живял още по-силен дух, който се изправил като твърдина пред всички опасности. Надарен с бистър ум, непоколебима воля, неизчерпаема енергия и силно чувство за дълг, той пръв е заставал срещу трудностите и бързал да отиде там, където е най-мъчно. Гигант по тяло и дух, той е бил главен организационен стълб, където и да се отзовал на народна служба. Цялата повест на краткия му живот ни разказва за неговия постоянен възход по посока на народната цел. Такъв е очертан и в писанията на българския печат, най-кратък и най-силен израз на които е дал в. "Ден" от 10 август 1904 г.: "В атлетическата снага на тоя момък, надарен със строга и внушителна външност, се криеше дух на буря, мъст и непримиримост". А самият апостол Даме Груев, възхитен от личността и подвига му, както е видно от едно негово писмо до Георги Каранджулов от 9 март 1905 г., е задължил П. Ацева да направи всичко необходимо да се запазят рисуваният портрет и ръкописите на брата му Никола, като голяма ценност.

С така очертаните качества образът на Никола Каранджулов ни се представя с потенциални, скрити възможности за още по-величави дела. Героичната му смърт, безстрашието му пред небитието ни уверяват в това.

Днес, след 117 години от рождението му и 89 години от славната му смърт ние се прекланяме пред неговия дух като на велик син на Прилеп, равен по сила на ония, чиито имена сият в пантеона на борческа Македония и в националното светилище на целокупния български народ.

ПРЕДСМЪРТНИТЕ СЛОВА НА НИКОЛА КАРАНДЖУЛОВ

О, роден край свещен, потънал в кръв и сълзи,
с теглото ти живях от ранни младини
и твоя тежък кръст понесох с стъпки бързи,
чрез смърт да ти даря щастливи бъднини.

И ето ме, веч стигнах твоята Голгота,
от вражия куршум пронизан, цял във кръв!
Смъртта прекъсва нишката ми на живота,
избрала ме в тоз кървав бой да падна пръв!

Чуй! Близо е врагът – в скалите се потайва!
Ей с звук зловещ отеква бойна му тръба!
Другари, жив във плен недейте ме оставя,
че моята ръка веч немощ я скова!

Спасителен куршум челото ми очаква...
Заклевам ви, без страх пратете ми го в дар,
свободен да умра, и нека ме оплаква
единствен тоз балкан, най-верний ми другар!

О, Коце, не плачи, дръж здраво пистолета
и дулото студено в челото опри...
Така... гърми... и сбогом! ... Изпълни завета:
кат българин бори се и герой умри!

К. Църнушанов

НАРОДНА ПЕСЕН ЗА НИКОЛА КАРАНДЖУЛОВ

Станах рано в неделя,
слушам – камбаните бият
долу в прилепските черкви.
Горе в Селечка планина
горски полци зацвъртели,
тъжни песни ми запели.
А над Селце, във кория
млади юнаци се бият –
Каранджулов, Найдо Ацев,
Се обади Каранджулов:
"Послушайте вий, другари,
лошав сън нощес сънувах:
черно куча ме ухапа
между двете църни очи,
лоша рана ми отвори.
Зададе се мойта майка,
с нея две девойки млади,
бясно куче тя разпъди,
върза мойте люти рани!..."
Още съня не разказал,
силна потеря довтаса.
Първа пушка ми пукнала,
Каранджулова удари.
Ей извика Каранджулов
на той Коце Велмевчето:
"Ах бре, Коце, мили друже,
вземи ми с куршум душата,
вземи мойта верна пушка,
на турците я не давай!"

Записал К. Църнушанов

НАРОДНА ПЕСЕН ЗА СМЪРТТА НА НИКОЛА КАРАНДЖУЛОВ И НАЙДО АЦЕВ

Македонийо, ой злочеста,
пълна със беди,
нова люта рана грозна
зей във твойте гърди.

Турска злоба, турска напаст,
гроб отвори тя
на две твои мили чада –
същи пролетни цветя!

Каранджулов, Найдо Ацев
в мрачен гроб лежат!
Бяха те орли безстрашни,
днес в балкана не хвърчат.

Над гроба им ще поникнат
божури, цветя
и момите ще се кичат
до незнайни времена!

Записал К. Църнушанов

КНИГОПИСНИ БЕЛЕЖКИ КЪМ СТАТИЯТА

1 Константинов, д-р Душко, Божиновски, Здравко, Тука е Македонија, Скопје, 1969, стр. 439.

2 В. "Дело", броевете от 28.II и 12.IV.1902 г., с подпис К.

3 Сто години новобългарско училище в град Прилеп, Скопйе, 1943, стр. 76 и следващите.

4 Трайчев, Георги. Град Прилеп. София, 1925, стр. 228-229, 289-294, 296-298.

5 В. "Революционен лист", брой 15 от 1905.

6 Шатев, Павел. Македония под робство. София, 1934, стр. 121-122.

7 Спомени на Дамян Груев, Борис Сарафов и Иван Гарванов в кн. V на "Материали за освободителното движение на Македония и Одринско", стр. 82, София, 1927.

8 Трайчев, цит. съч., стр. 233-234.

9 Писмата са от частната архива на Ради Каранджулов в София.

10 Спомен на Каряк Шкуртов. "Революционната епоха на Костенарията" 1903-1908 г., поместена в "Борбите в Македония и Одринско 1878-1912", София, 1981, стр. 619-620.

11 Повече подробности ни дава в спомените си Георги Попхристов: "Революционната борба в Битолския окръг", София, 1952, стр. 86-88. Също и у Силянов Хр. Освободителните борби на Македония, т.II, стр. 62-67 (главата "Прилепският конгрес").

12 Вж. подробности в спомена на П. Ацев, "Как загубихме Ничо Каранджулов и Найдо Пещалевец", (сп. Илюстрация "Илинден", г. X, книга 9 (99), София, 1938.

13 Използувани са и спомени на съвременници и сродници на Никола Каранджулов.

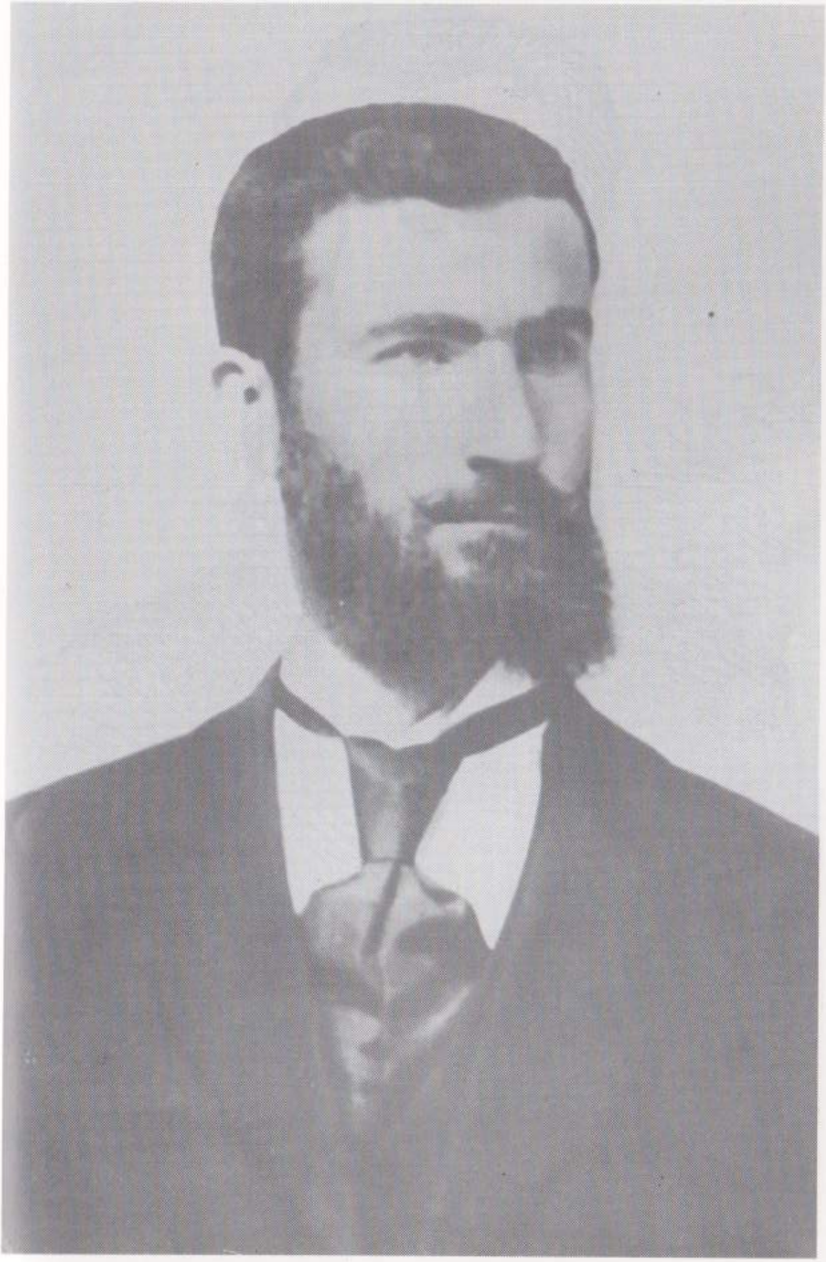

Никола Каранджулов /1899/

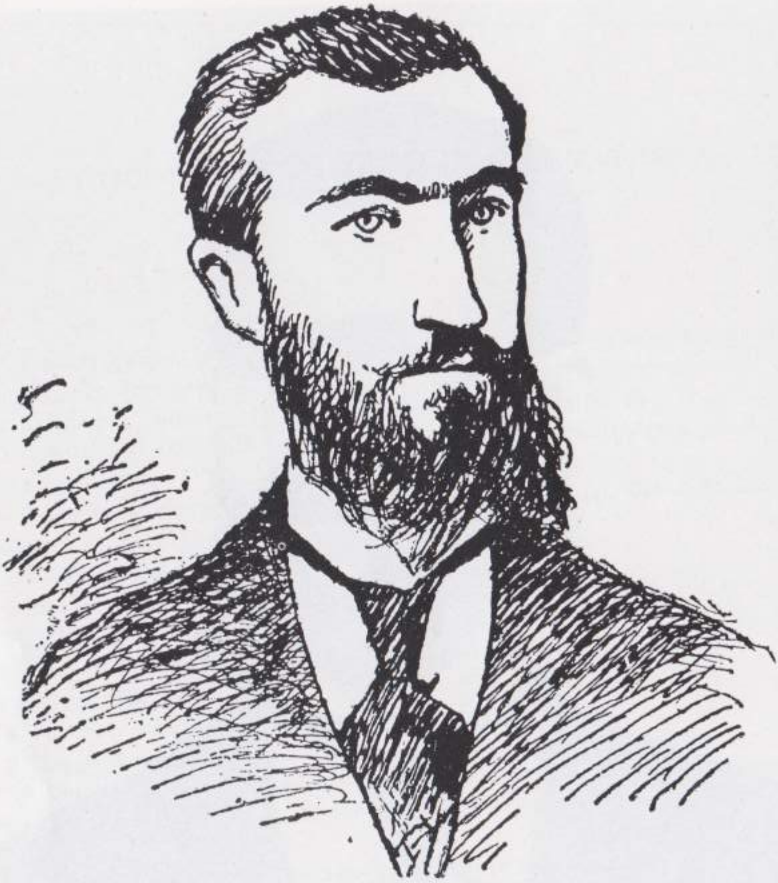

Никола Каранджулов

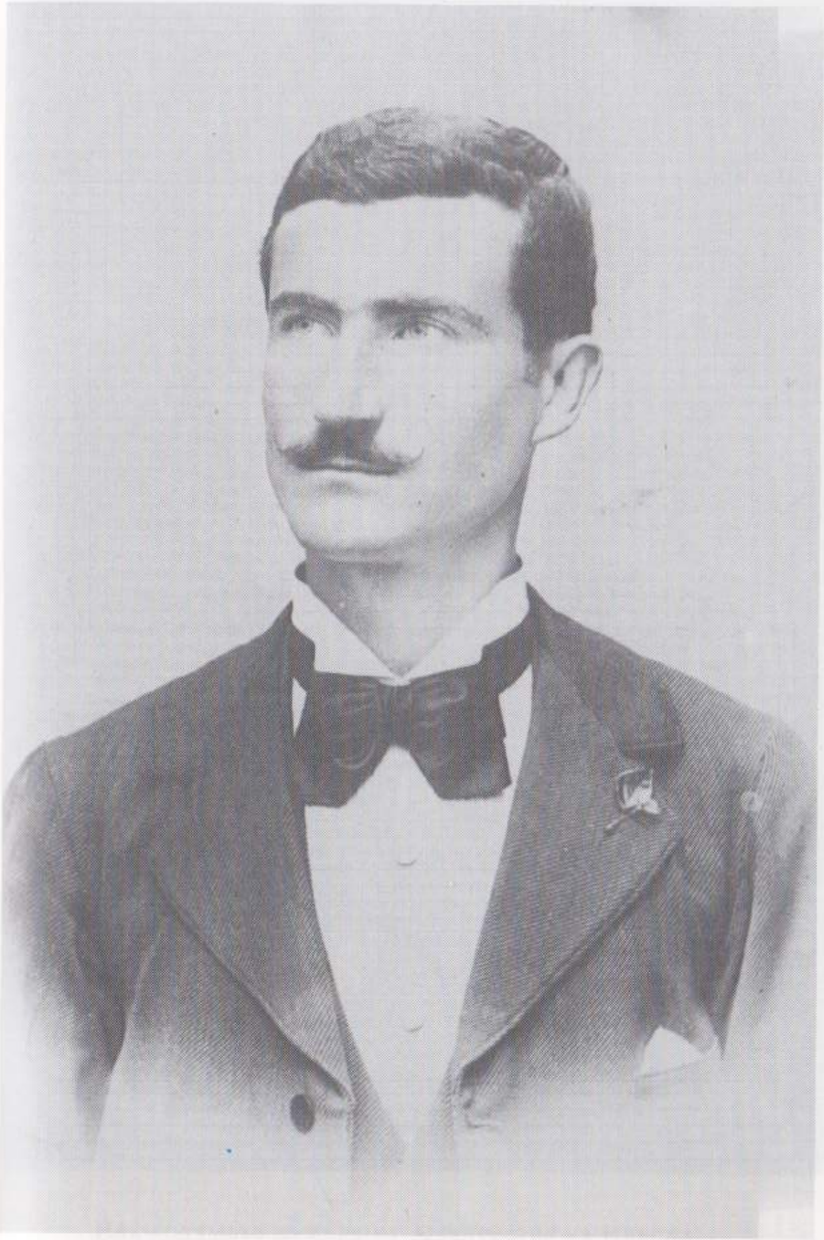

Никола Каранджулов
(Фотограф Анастас Лозанчев – Битоля)

Иван Д. Каранджулов (седналия) и **Антон Бозуков**

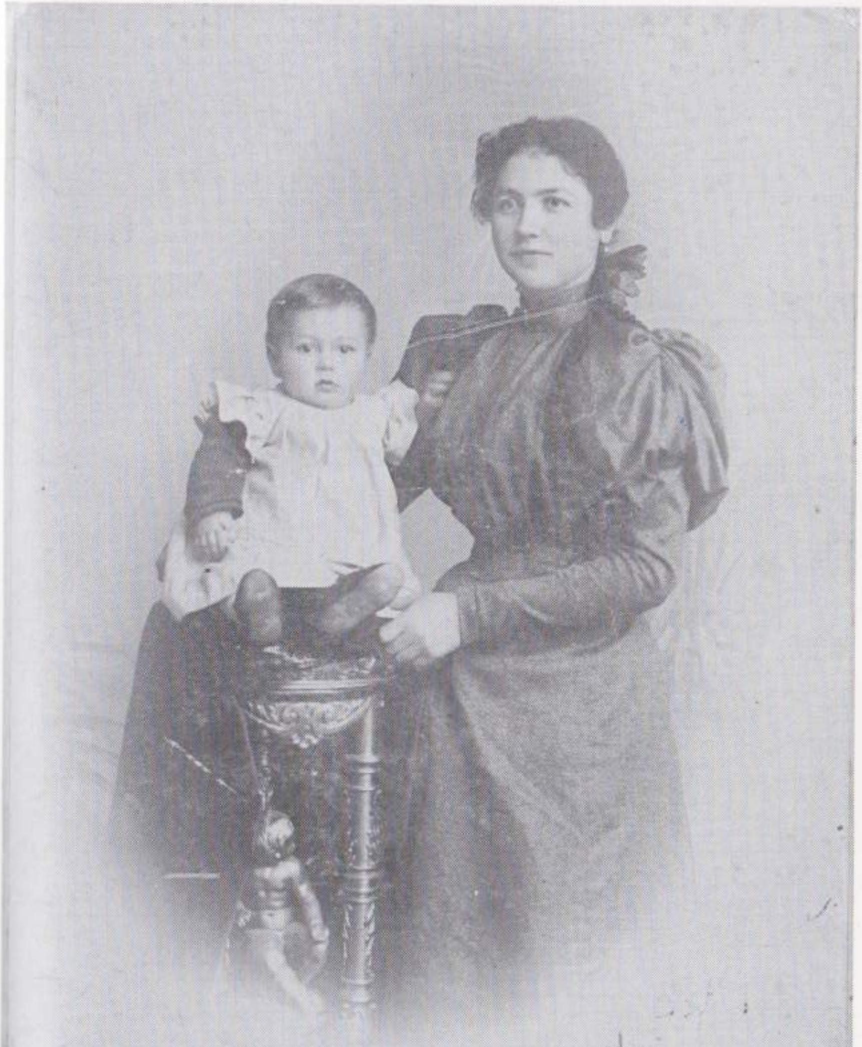

Най-голямата дъщеря на Заха (сестра на Никола) –
Васка Дамева хаджи Йовкова, по мъж **Димитър Джерова**,
ведно със сина си **Асен**, по-късно известен столичен адвокат,
баща на Александър Джеров

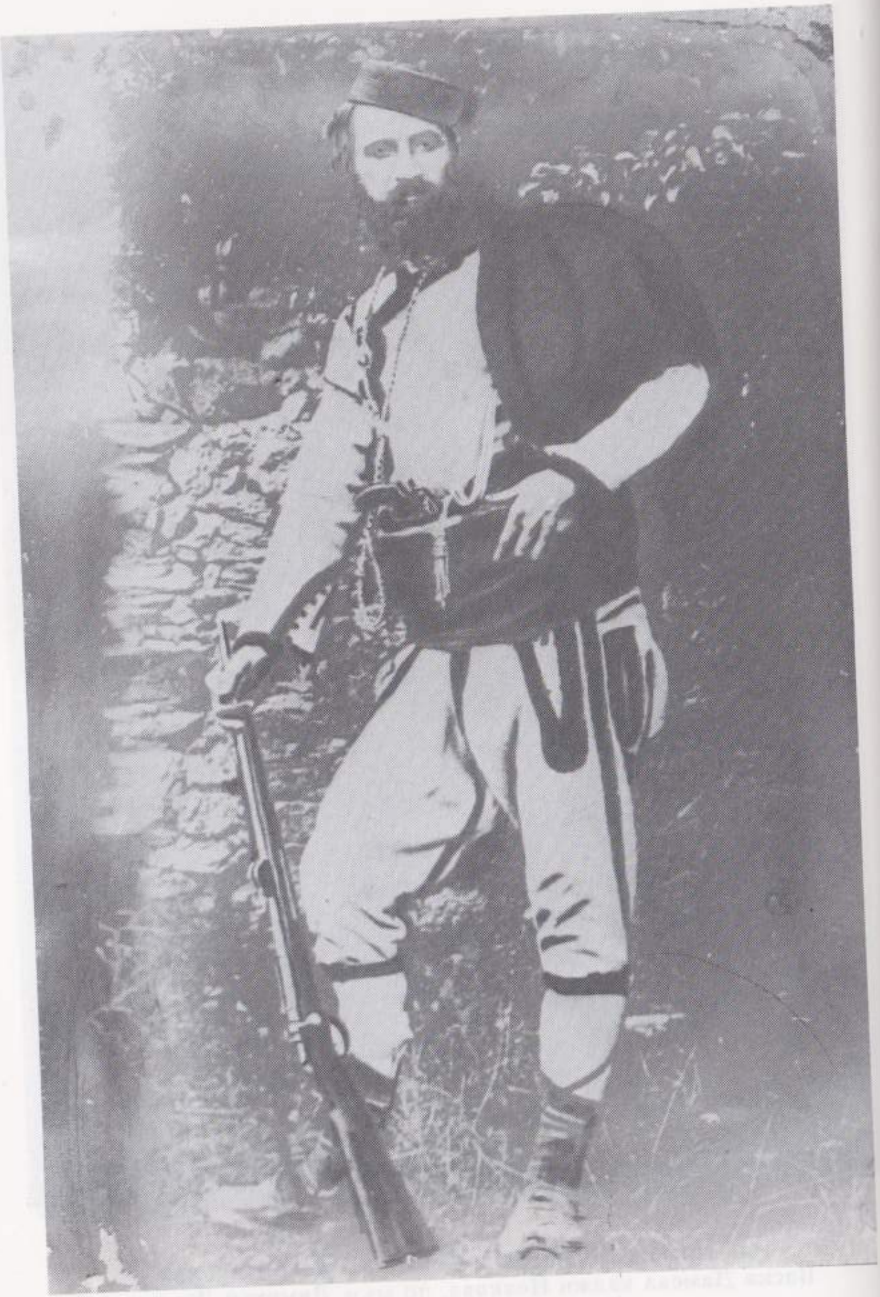

Петър Ацев

Георги Каранджулов

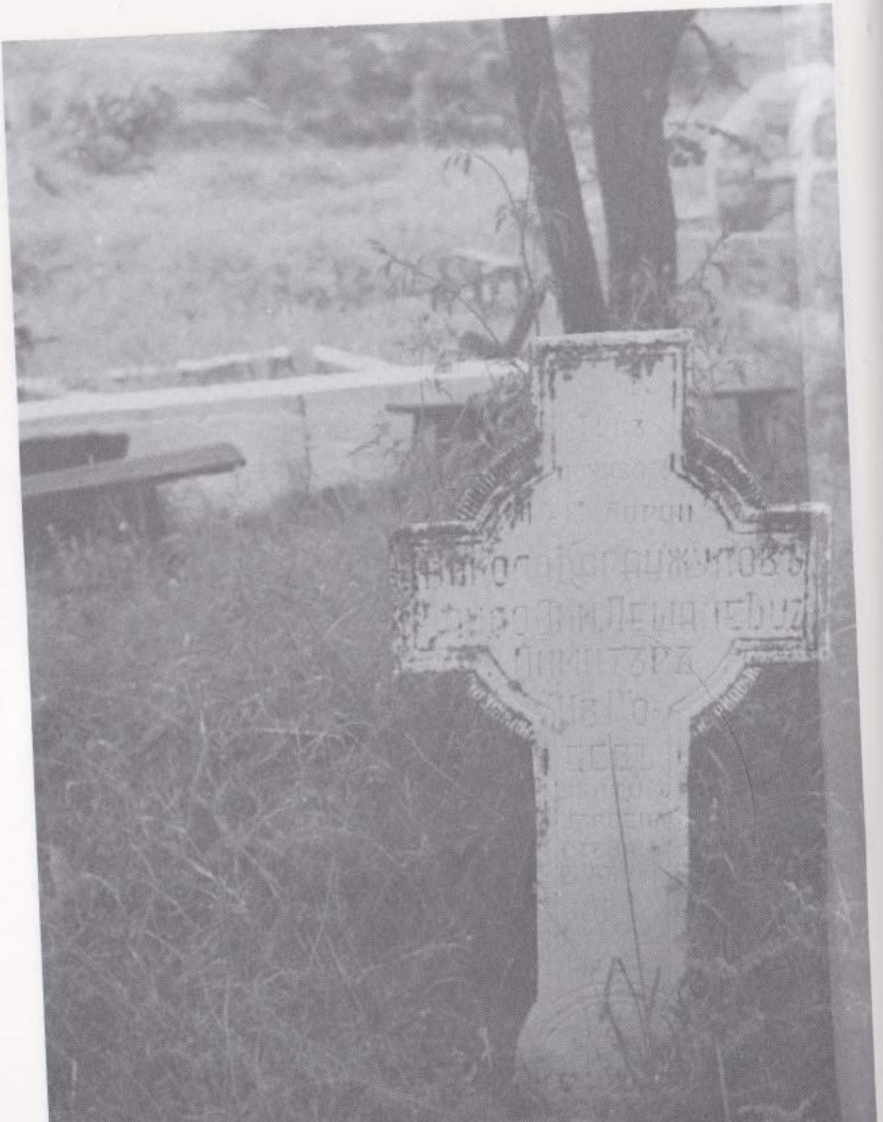

Гроба на Никола Каранджулов, Найдо Пещалевец и Димитър
Робев в гробищата на с. Селце, Прилепско

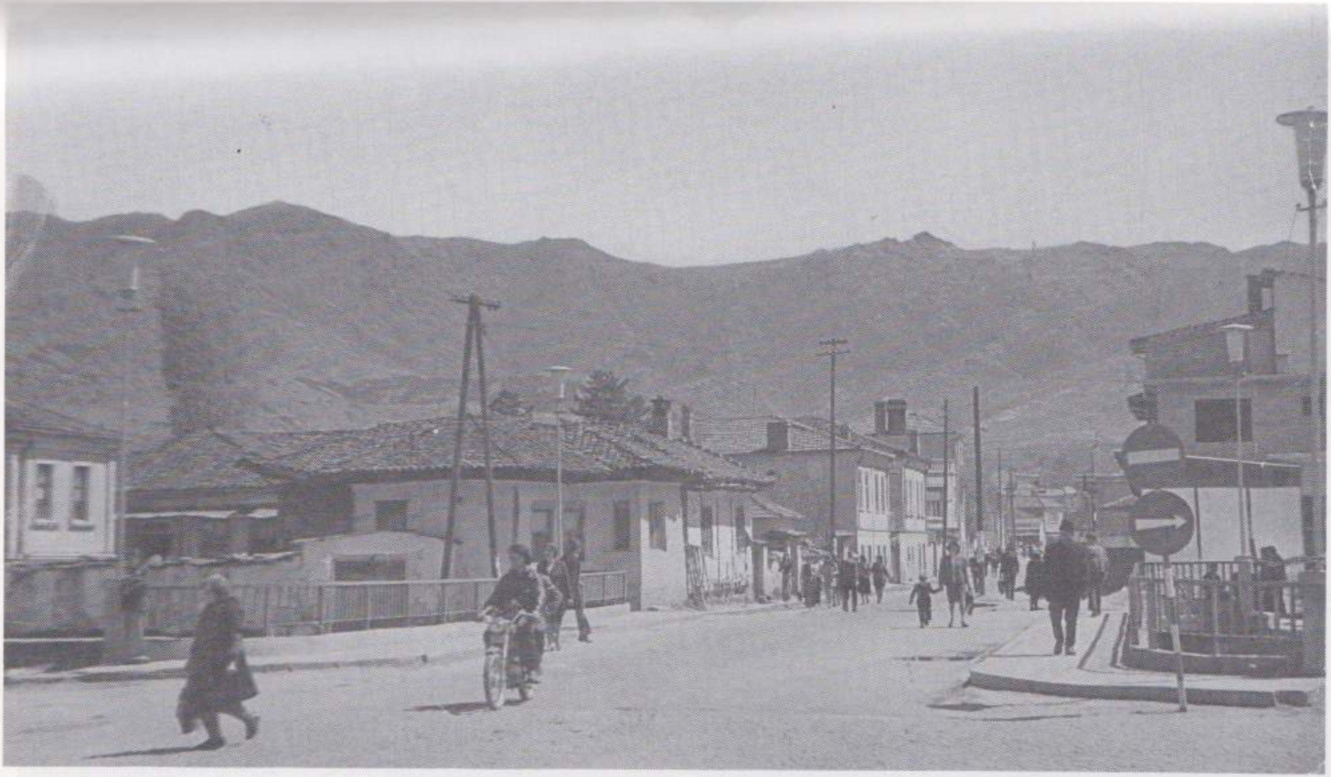

Селечка планина гледана от Прилеп. Над левия парапет на моста най-горе е котловинката, в която е загинал Никола Каранджулов

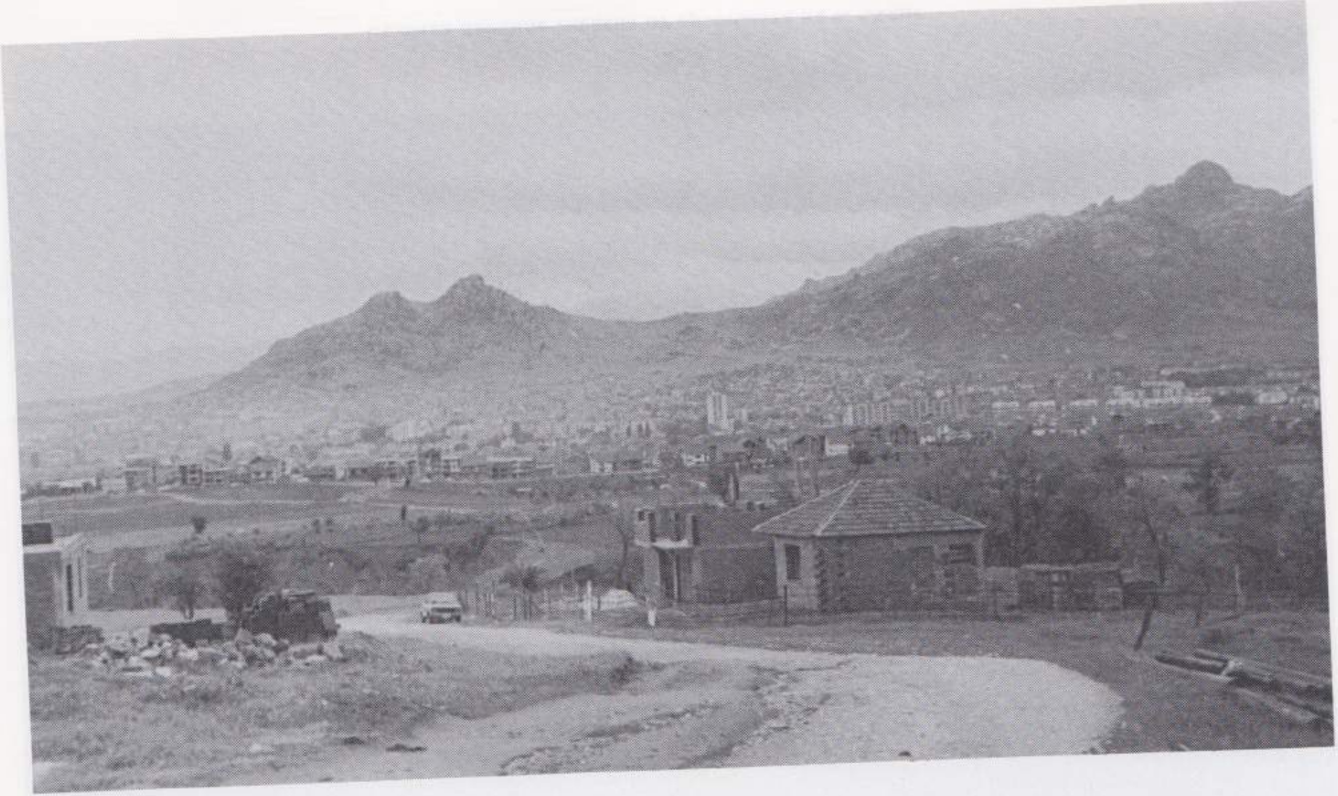

Град Прилеп с Маркови кули и Златовръх

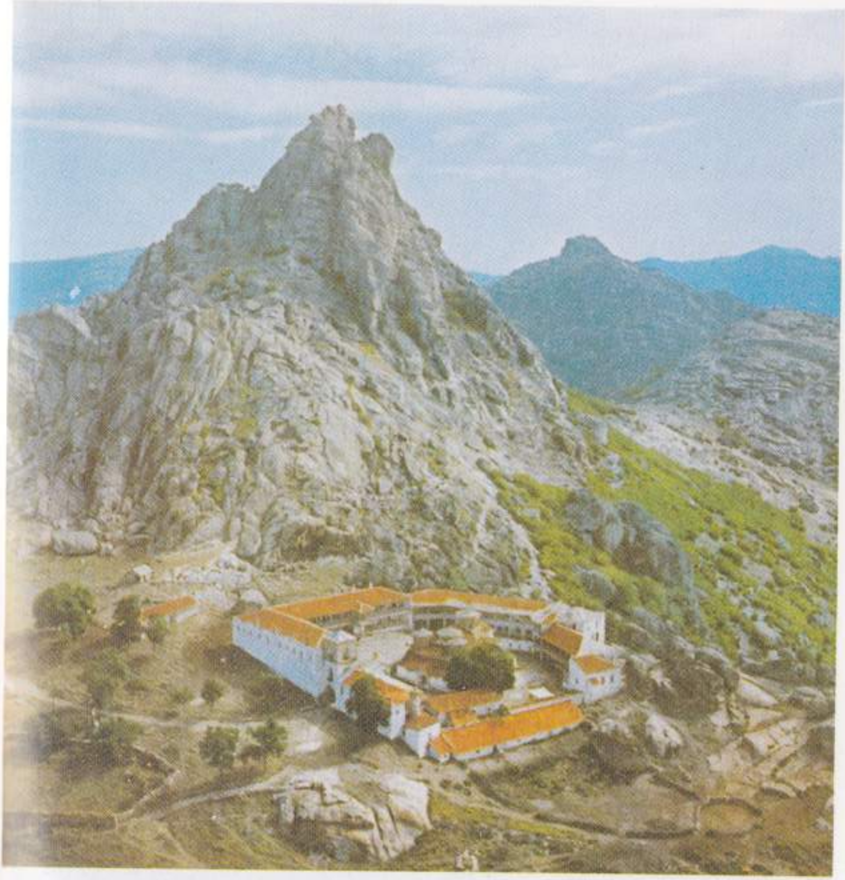

Манастирът Трескавец със Златовръх.

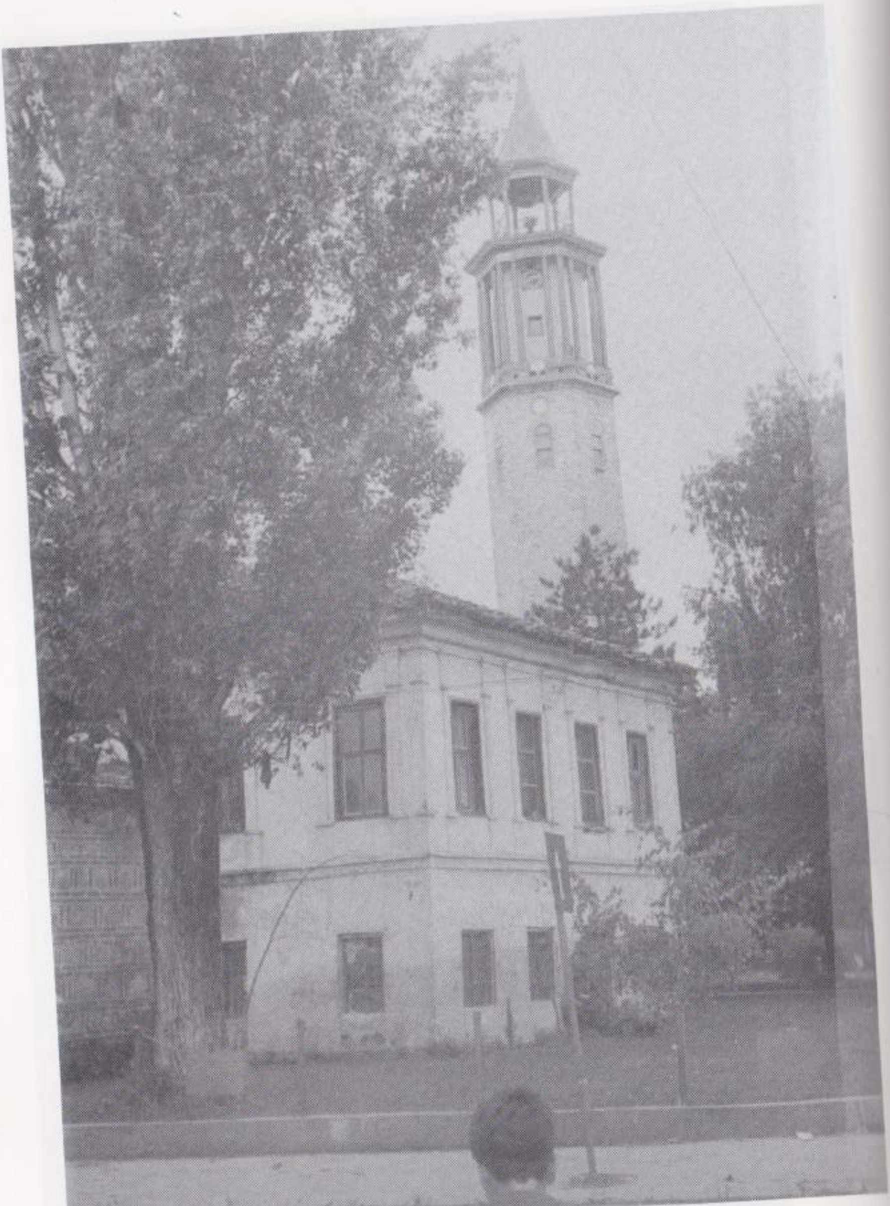

Часовниковата кула в Прилеп

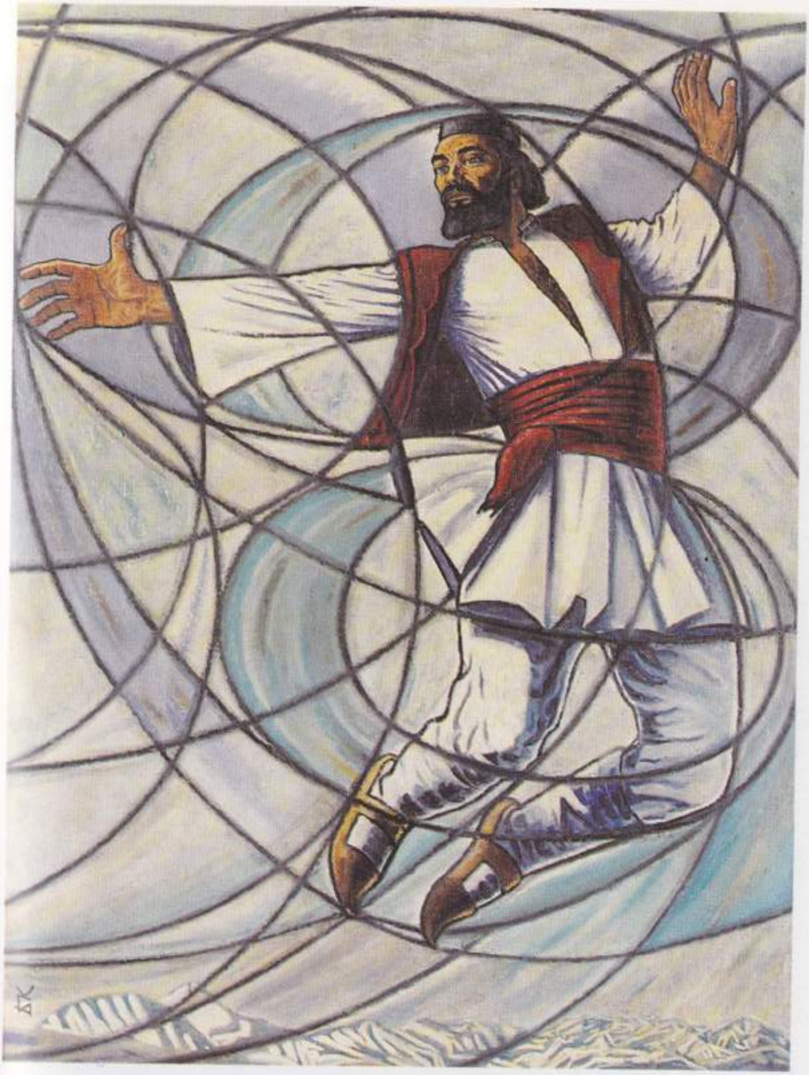
БК

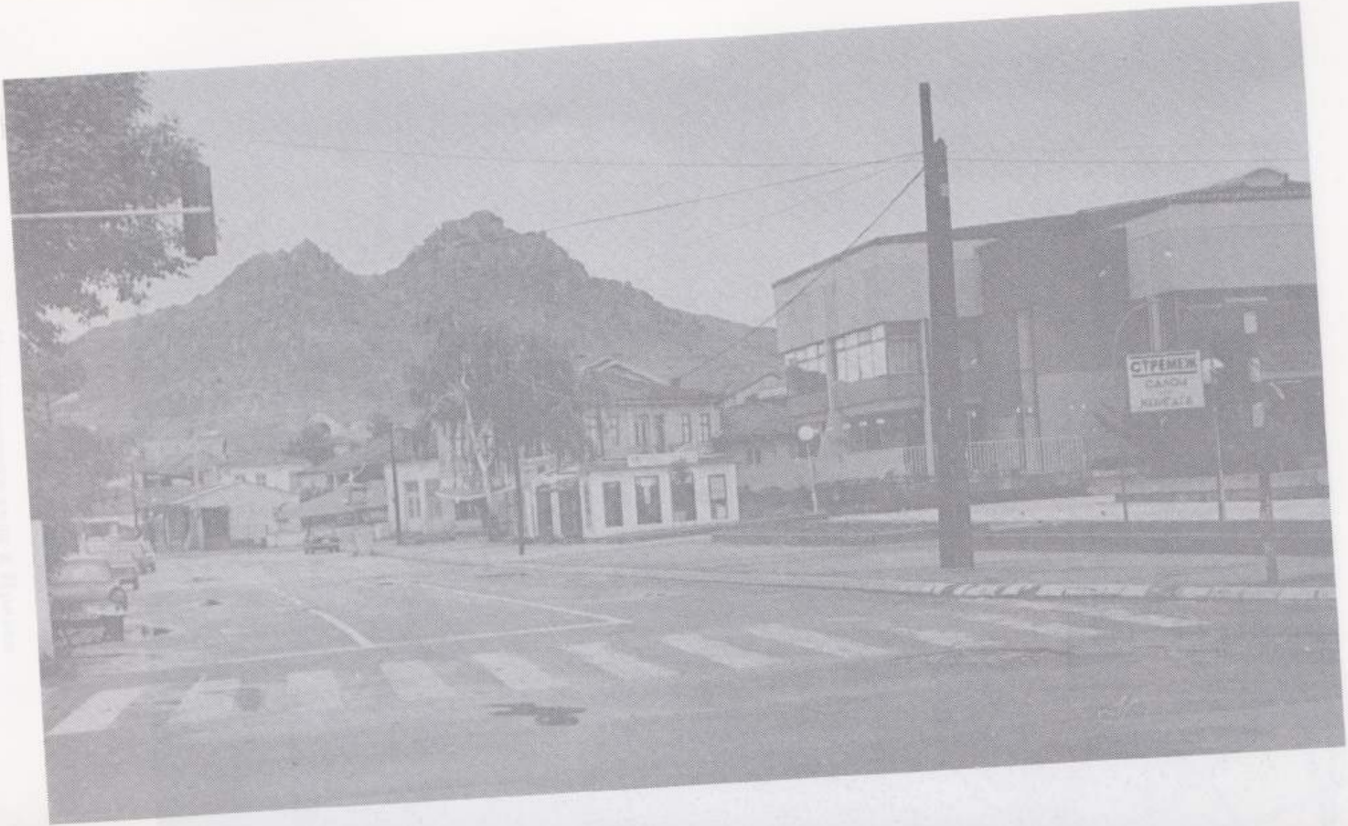
СТРЕМЕЖ
САЛОН

Маркови кули

Долината "Цървени стени", която е била изкачена

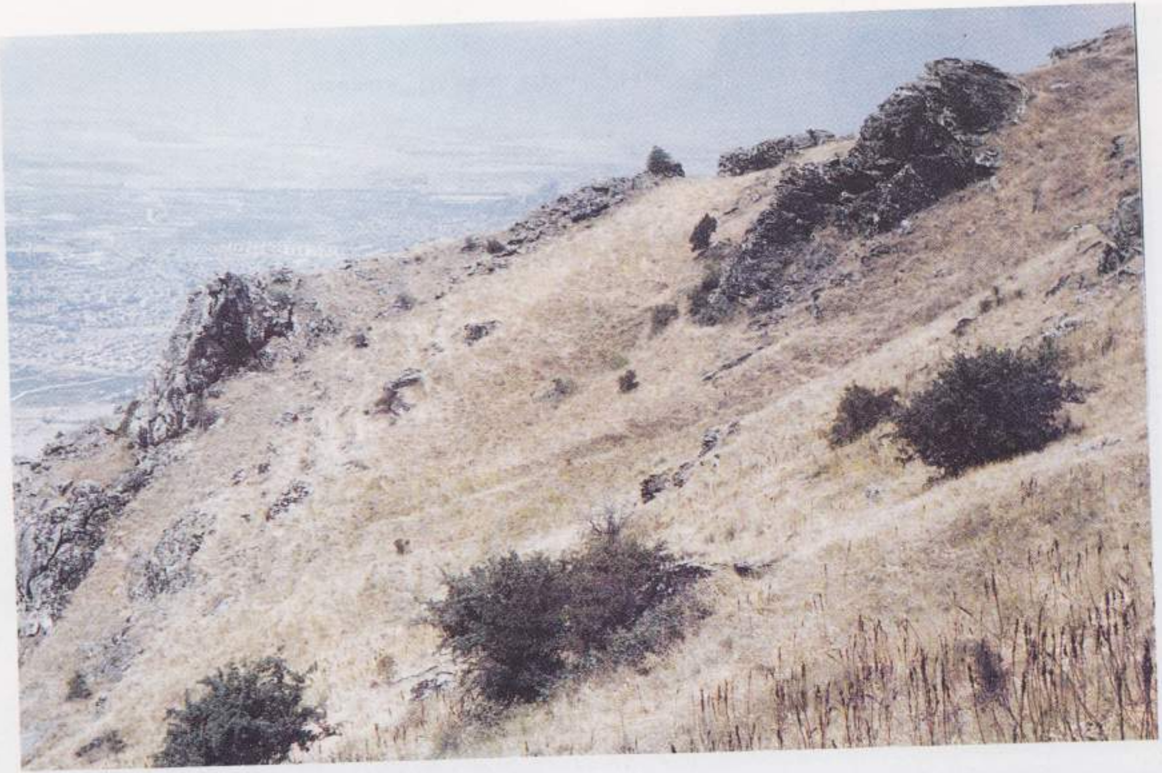

Лобното място на Никола Каранджулов и Найдо Пешалевец /в ляво ""Цървени стени"/

Поглед от лобното място към Прилеп и с. Селце

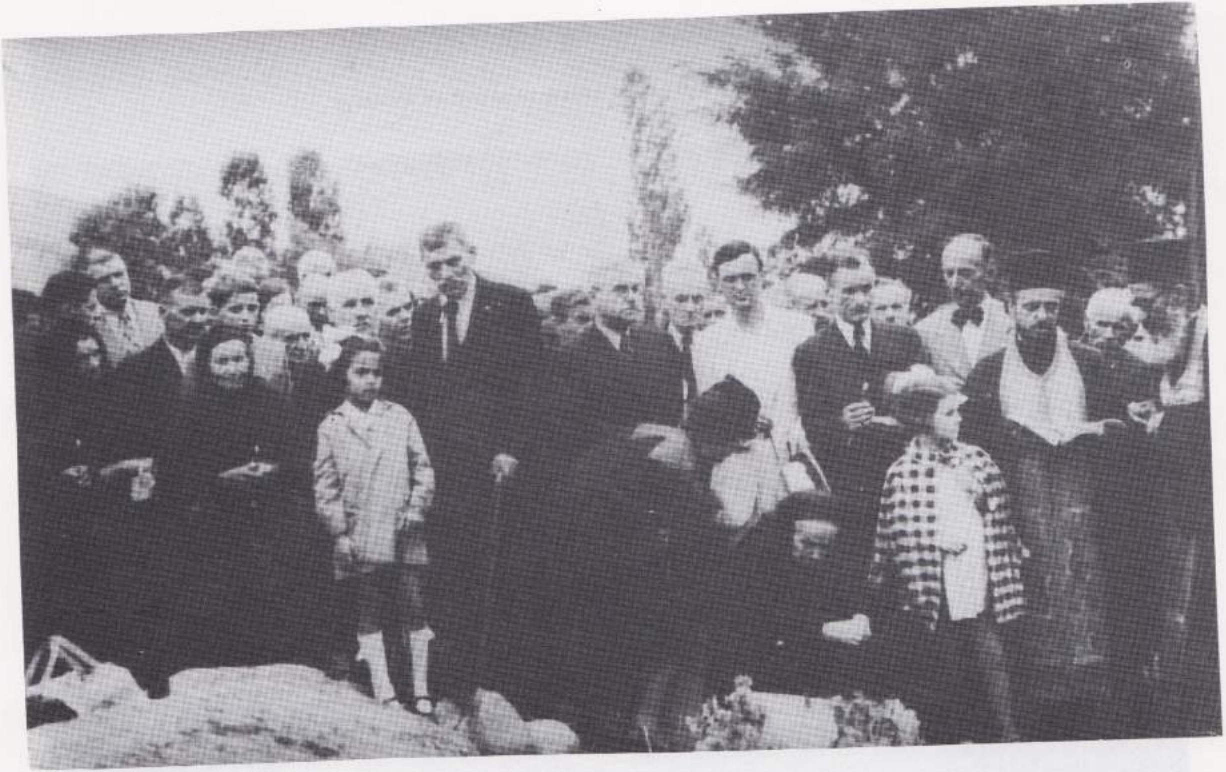

Панахида и поклонение на Прилепското братство на гроба на Никола Каранджулов, Найдо Пещалевец и Димитър Ив. Робев през 1941 г. /вж. забележка 46/

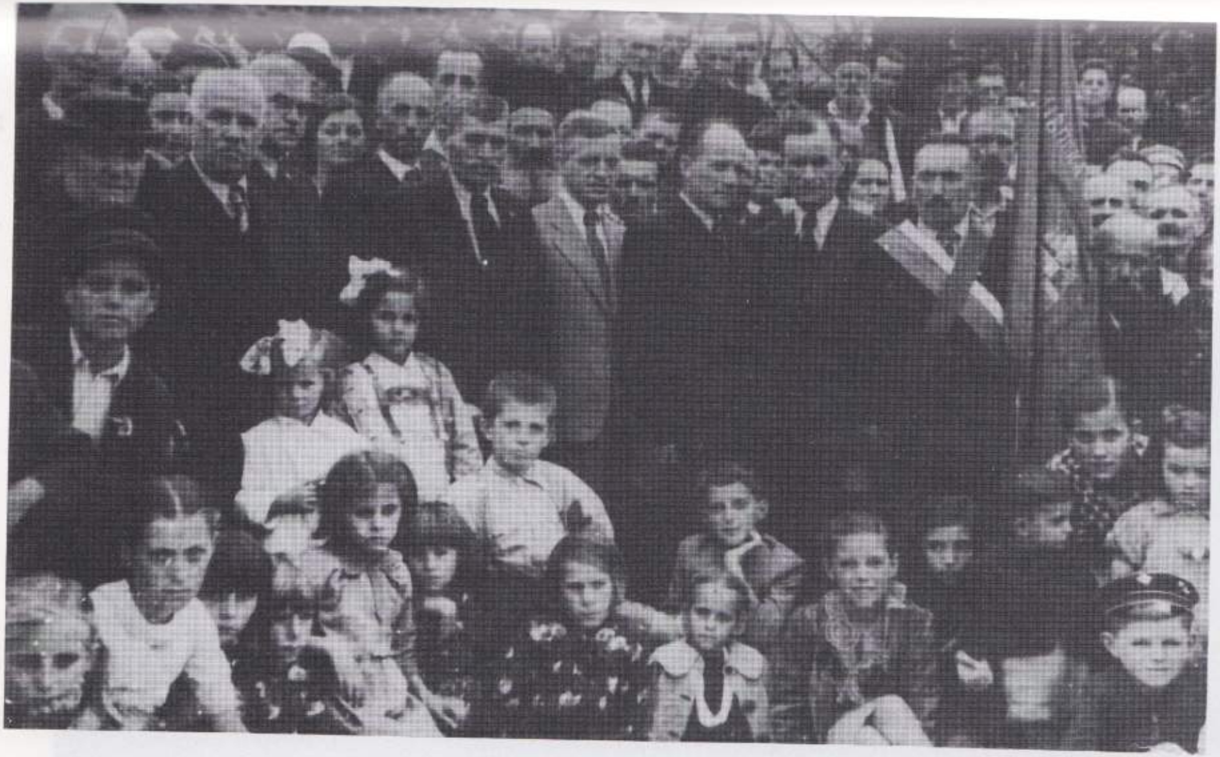

Панахида и поклонение през 1941 г.

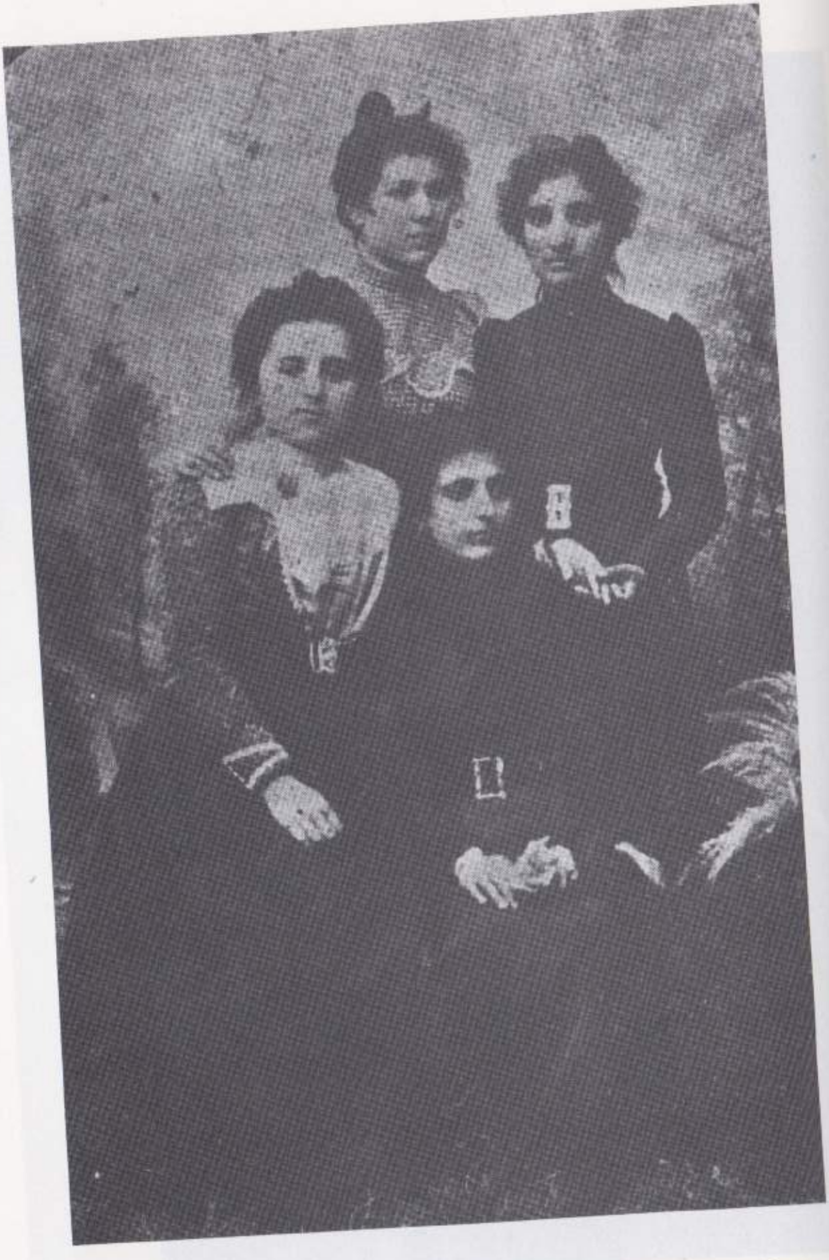

Част от знамевезките: /от ляво на дясно/ седналите – Фотинка Петрова /Тичето/ и Спасия Димева; правите – Анета Спирова и Василка Стефанова

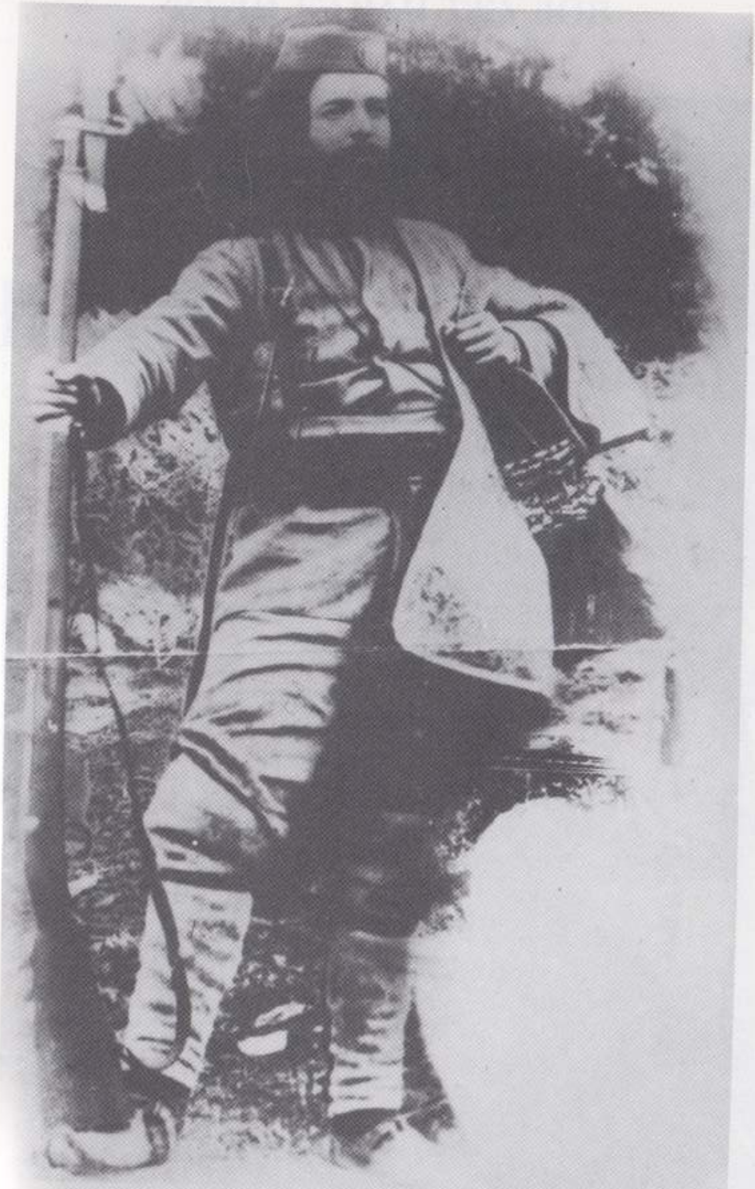

Кръсто Гермов Шакир

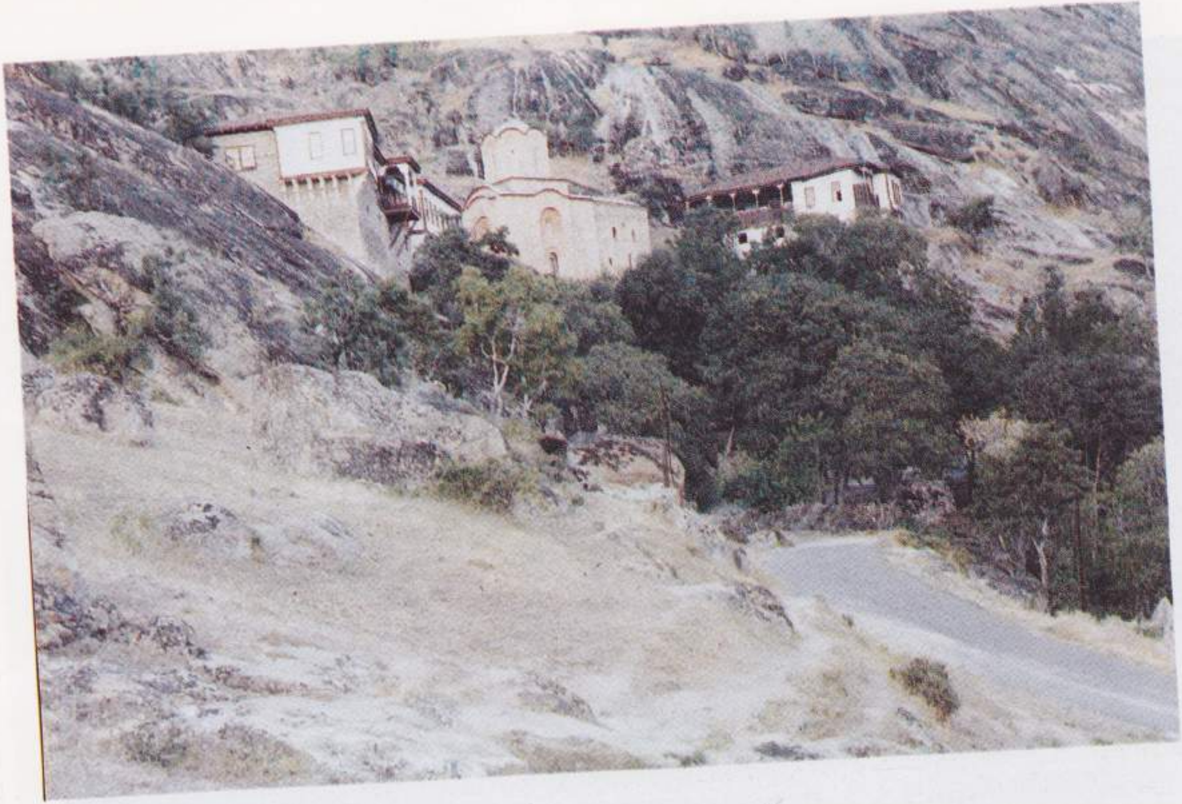

Манастирът "Свети Архангел"

РАДИ КАРАНДЖУЛОВ

НИКОЛА КАРАНДЖУЛОВ

ЗЛАТОВРЪХ
София 1994

I. ЖИВОТ ЗА МАКЕДОНИЯ

Никола (Ничо) Каранджулов е роден в гр. Прилеп през 1876 г. Загива за свободата на Македония на 28 юли стар стил 1904 г. (10 август 1904 г. по новия стил) на 28-годишна възраст. През 1893 година е отишъл в България и е постъпил като ученик в педагогическото училище в Кюстендил. В България е престоял две години, а след това една година в Загреб. Включва се в редовете на ВМОРО през 1896 г.

Атанас Иванов, един от другарите на Ничо в революционния комитет в Прилеп през 1896-1899 и 1902 г. и негов колега като учител (включил се през декември 1902 г. в четата на Петър Ацев, а по-късно секретар на четата на Христо Оклев, действувала в Прилепско, преминал през 1904 г. в България) пише, че един от братята на Ничо му предлагал да го издържа, за да следва фармация (той е могъл по свое желание да избере и друга специалност), но Ничо отказал. Защо Ничо, след като не е могло да не бъде блазнен от мисълта да продължи образованието си и да навлезе в безбрежното поле на човешкото научно знание, не е пожелал да продължи образованието си. Очевидно той е бил обладан от желанието час поскоро да се завърне в Македония, за да се включи в борбата на ВМОРО (за съществуването на която знаел) за освобождението й. Чувствал е, че притежава достатъчно лични сили, за да участва в тази борба. Той изгоря в нея, но с това посочи достоен път, по който да следват в бъдеще много македонци.

Според свидетелство на брата на Никола – Георги, през 1896 година, преди Никола да се завърне в Прилеп, в София се е състояло съвещание на двамата братя. Те и двамата са имали желание да се върнат в Македония и да вземат участие в започващата борба за освобождението ѝ под знамето на ВМОРО. Никола е настоял Георги да остане в България, за да може да подпомага материално семейството. Никола като по-боек и като притежаващ повече данни за успешна революционна дейност, останал сам да се върне в Македония. Георги, както ще видим по-нататък, не е изоставил идеята да допринесе за освобождението на Македония. Той е участвал найактивно в организиране македонската емиграция във Варна, един от главните нейни центрове в България, за подпомагане борбите на ВМОРО и в борбата срещу върховистите.

На Никола е било ясно, че започващата борба за освобождението на Македония е свързана не само с рискове, а и със значителни трудности. Бързайки да се върне в Македония, за да вземе участие в нея, той е оставил да започне да мисли за своя личен живот след успешния край на борбата. Така е тръгнал през 1896 г. към своята Голгота. За съжаление тази борба продължи цели 100 години, докато най-после се осъществи поне за част от Македония желаната свобода. Борбата не е окончателно завършена. Ако още много страни не са признали независима Република Македония, а други са я признали само под друго име, това е отражение на алчните стремежи на съседни и по-далечни страни да господстват над нея. Свещеният призив на великия англичанин Уйлям Гладстон "Македония за македонците" все още не среща достатъчна подкрепа. Великите сили мислят, както винаги досега, преди всичко за своите и на своите оръдия интереси.

II. ЛИЧНИ КАЧЕСТВА

В статията в "Революционен лист", орган на ВМОРО, № 15 от 12 юни 1905 г. се казва:

"28 юли 1904 г. е денът, в който организацията изгуби една от своите най-добри сили..."

"Ничо се отличаваше с редки качества: едро и силно телосложение, хубост, сериозен и внушителен поглед, остър и разсъдителен ум, обширна памет, бързо схващане, твърда воля, силна любов към поробеното население, искрено предан на освободителното дело, а също искрен в приятелството. Покрай многото работа по освободителното дело и учителствуването той винаги намираше възможност да се занимава усилено с литературата и науката: писва стихове, превежда романи от чужди езици на български и съчинява обширен труд по астрономия. Той бе мил събеседник и приятен певец."

Атанас Иванов казва за Ничо: "По това време се е занимавал много страстно с астрономия, към която е имал непреодолимо влечение."

Петър Ацев казва в спомените си, обнародвани в "Илюстрация Илинден", 1938, книга 9: "Ничо Каранджулов беше един от най-интелигентните упорит и предан деятел в редовете на ВМОРО."

В книгата на Павел Шатев "В Македония под робство", София 1968, с. 190-192, се казва: "Преоблечен в селски дрехи, заедно с куриера Атанас тръгнахме по шосето за Паланка и преди обед влязохме в града. Куриерът ме заведе в една малка ниска къща близо до черквата. След малко там дойде Никола Каранджулов, родом от Прилеп, главен учител и ръководител на местния комитет в Паланка. Още през същата нощ аз излязох от квартирата и по височината над самото училище и черквата се упътихме към с. Търново... Вървяхме по височината, а след това се спуснахме по едно стръмно нанадолнище и едва след три-четири часа уморително пътуване стигнахме до една воденица на Дурачка река, минахме реката по една греда, служеща за мост и пак продължихме да се катерим по една доста голяма височина. Почти на върха всред много дървета, чийто стъбла бяха облепени със сняг, забелязахме две-три хубави къщи, в стаите на които имаше светлина.

– Какви са тия къщи? – запитах куриера.

– Това са помещенията на манастира "Св. Яким" – ми отговори той.

– Но нали той е на половин час над Паланка, а ние ето вече три-четири часа пътуваме? Защо?

– Трябваше да избикаляме много, защото в края на града има жандармерийски пост, а ние трябваше да се пазим да не бъдем забелязани, но така е по-безопасно и по-добре – каза куриера Давидко.

– Да, но качвайки се и слизайки из височините, аз се съвършено изморих – му отвърнах аз.

– Е, тъй е. Учителят ми каза да бъда внимателен и на всяка цена, без никаква опасност да те заведа на българска територия – ми отговори куриерът.

От думите на куриера аз разбрах, че Н. Каранджулов беше му дал строго нареждане да внимава да не бъда макар и случайно заловен. Н. Каранджулов по натура и по характер беше много сериозен и суров човек. Той рядко се смееше и от погледа му се схващаше неговата строгост и сериозност. Той, като ръководител, не толкова със своята власт и авторитет се налагаше, отколкото със своя характер и обноски, с които респектираше не само всички селяни, работници на организацията, с които беше в контакт, а беше респектирал и даже дисциплинирал самите граждани, които не се поддаваха на революционна борба."

Борис Сарафов казва в спомените си, че след като преминали на 1 март 1903 г. Вардара със салове отиват в Неготино, после в с. Шивец, в с. Фариш. "От Фариш, – в с. Никодим. Тук се срещнахме с Петър Ацев. Сетне на Ореховец – Плеветар, гдето дойдоха градските ръководители от Прилеп Петър Талев, Каранджулов и Тренков. Каранджулов беше отличен човек, прекрасен ръководител" (с. 82).

При посещение на Прилеп през 1974 г. авторът има разговори с възрастни жители на града – мъже и жени, съвременници на Ничо. Всички имаха жив спомен за него. Общо беше мнението: "Много добър човек беше". За физическия му образ казваха: "Беше висок и крупен. Нямаше друг като него." (Някои показваха с ръце какви са били гърдите му.) Брадата му била руса. От близки и други лица авторът е чувал, че очите на Ничо са били пъстри – зелени и светло кафяви. Стари жени от Прилеп (включително такива преселени от с. Селце, през бащините къщи на които е преминал Ничо на 27 юли ст. стил 1904 г.) повтаряха многократно: "Па беше убав".

В броя на в. "Куриер" от 15.VIII.1904 г. се казва за дейността на Ничо в Прилеп: "Като учител и ръководител на организацията Каранджулов спечели симпатиите на всички граждани, които виждаха в него един самоотвержен деец." Съвременници на Ничо споделяха, че бил станал любимец на прилепчани.

Във в. "Ден" от 10. VIII. 1904 г. се казва: "В атлетическата снага на този момък, надарен със строга и внушителна външност се криеше дух на буря, мъст и непримиримост."

Характерен е споменът на Васка Дамева х. Йовкова, по мъж Димитър Джерова, най-голямата дъщеря на сестрата на Ничо – Заха. Тя боготвореше Никола. На преклонна възраст споделяше: "И сега, като си спомням за Ничо, цялата започвам да треперя. Къде можеше с него свободно да говориш. С баща ти, иди-дойди, нещо можеше да споделиш." Васка питаеше високо уважение и към брата на Никола – Георги. В нейните думи се съдържа израз на преклонение към една действително авторитетна личност.

Според спомени на бивши ученици на Ничо, той се е отнасял крайно внимателно към учениците си. Той си е поставил за първа своя задача да спечели родителите им за участие в революционната борба. Съзнавал е, че за да успее, трябва да се държи във всичко безупречно. Отношението му към децата, разбира се, е отговаряло на неговия характер и жизнена нагласа. По-късно много от неговите ученици са станали самоотвержени дейци на революционната организация.

Георги Трайчев пише (с. 298): "Каранджуловият гроб личи по големината на вложения вътре труп. Каранджулов бе на ръст като исполин."

Както е видно от запазено стихотворение на Ничо от 15 май 1893 г., един ранен период от неговия живот, той тогава вече е бил обзет от преклонение пред борците, отдали живота си за свобода.

Коста Църнушанов казва в заключителната част на труда си за Ничо:

"С така очертаните качества образът на Никола Каранджулов ни се представя с потенциални, скрити възможности за още по-величави дела. Героичната му смърт, безстрашието му пред небитието ни уверяват в това."

III. ДЪЛГОГОДИШЕН ЛЕГАЛЕН ДЕЕЦ

В "Революционен лист" е казано:

"Ничо Каранджулов никога не беше оставян на спокойствие. През няколкогодишното си учителствуване в разни градове на своята поробена татковина той почти ежедневно бе призоваван пред каймакамите да отговаря за пусканите против него обвинения и благодарение само на своя ум е можал да се удържи на поста си толкова дълго време."

Петър Ацев казва в спомените си: "Ничо беше стар деятел и познаваше всички здрави революционери."

Макар още от 1896 г., след като е станал член на революционния комитет в гр. Прилеп,, по-късно негов председател, и след като е станал председател на революционните комитети в Куманово и Крива паланка, да е участвал във взимането на всички решения и в осъществяване дейността на организацията в тези околии, като не само е принуждаван да дава обяснения пред каймаками и други органи, а не е могло да не е бил щателно следен и от шпионите на властта, той е успял цели 6 и половина години да продължи дейността си като легален работник. След тези години Ничо на два пъти е бил в затвора, а след бягството му от затвора "Тимархане" в Битоля става нелегален. Всичко като легален и нелегален функционер на ВМОРО е развил дейност в Македония в продължение на 8 години, като само два пъти е бил за кратко време в България – през 1898 и 1899 г.

IV. СВОБОДА ЗА ВСИЧКИ

Атанас Иванов казва за Ничо:

"Оставен под лек надзор на баща и майка, той е прекарал детинството си много палаво, причина, която на възраст подейства да се кали в него войнствен дух и свободолюбив полет. И наистина Никола бе човек, който не търпи никакви ограничения. Той обичаше безгранично свободата и умееше да облагодетелства с прелестта ѝ околните си приятели, защото не само за себе си търсеше свобода."

Обяснението, че свободолюбието на Ничо се дължало включително на лекия надзор на родителите му над него, едва ли е убедително. Родителите на Ничо не са считали за необходимо да ограничават и да диктуват поведението на децата си. Те са приемали, че достатъчна възпитателна мярка е примерът, който са им давали със своите постъпки.

Възпитанието на подрастващите от родителите им е сложен процес, в който от поколение в поколение са предавани различни начини на въздействие. И сега има много родители, които считат, че за да дадат добро възпитание на децата си, трябва да се държат строго с тях, като по този начин избягват и излишни усложнения за себе си. Разбира се, децата не трябва да бъдат поощрявани да проявяват прищевки и по този начин да израстнат като себелюбци, които считат, че всичко им е позволено. Правилно е обаче на подрастващите да се дава достатъчна възможност за лични прояви и инициатива.

Правилно е свободолюбието на Ничо и привързаността му към справедливостта да се търсят в неговия характер, който е бил оформен от реда, установен в едно здраво патриархално прилепско семейство, от това, към което е бил насочван от учителите му в прилепското училище "Св. Кирил и Методи", подбирани по него време от Прилепската община измежду най-изтъкнати просветни дейци, от съществуващата обстановка в град Прилеп и въобще в Македония при насилническия полуфеодален и полукапиталистически турски режим, от това, което е видял и усвоил при пребиването си в Княжество България и в Хърватско. Никола е гледал напред. Той е видял, че съществуващата в Княжество България още несъвършена политическа свобода трябва да се допълни със създаване на икономическа сигурност за членовете на обществото.

Ничо не е могъл да наблюдава спокойно насилията, упражнявани от корумпираната турска власт и от ползуващите се с привилегии турски аги и техни оръдия, от които са страдали особено жителите на селата, голяма част от които са били ратаи в чифлиците, притежавани главно от турци. Затова е счел, че първо задължение на всеки македонец е да се бори за слагане край на турското робство и за създаване на автономна Македония.

V. ПРОИЗХОД

Родоначалникът на рода Каранджулови е с произход от с. Вранче, намиращо се в западната част на Прилепското поле. Сегашният Прилеп е създаден първоначално като турски град. Жители от съседните села са започнали да се заселват в него по-късно. Старият укрепен град Прилеп се е намирал на мястото на с. Варош, сега квартал на Прилеп. Над него е цитаделата Маркови кули. Родоначалникът на рода е един от ранните заселници в турския град.

Според предаван в рода спомен, имащ характер на легенда, родоначалникът, преминал от с. Вранче в Прилеп, бил спечелил уважението на прилепчани със своята човечност. Това е станало през XVIII век.

Бащата на Никола се е казвал Димитър (Диме) Янков Каранджулов (около 1832 – 1897). Бил е търговец първоначално на бакалия, а по-късно на железария. Съпругата му се е казвала Ана (Анка) и е от прилепското семейство Кьовлиеви, произхождащо от с. Мажуйчища, разположено недалеч на северо-запад от гр. Прилеп зад Маркови кули.

Дядото на Никола – Янко, е бил джелепин. Закупувал е добитък в Прилепско и съседните райони и го е препродавал в гр. Солун. Съпругата му е била от семейство с произход от с. Витолища, Мориховско. За Янко е запазен следният спомен. Веднъж, завръщайки се от Солун заедно с група прилепчани-търговци, те били нападнати и ограбени от разбойници. Завърналите се в града съобщили, че за съжаление Янко е бил убит и останал да лежи мъртъв на мястото на нападението. Отслужени били полагащите се черковни служби. Когато съпругата на Янко е отивала да прибере от фурната печиво, подготвяно за панихидата по случай 40 дни от смъртта му, видяла, че от далечината се задава пътник. Казала си: "Я, колко прилича този човек на Янко". Оказало се, че това е самият Янко. След като е останал тежко ранен на мястото на нападението, бил е прибран от милосърдни християни и напълно излекуван.

Диме Каранджулов по сведения на съвременници е бил личен човек в прилепската чаршия. Материалното му състояние по време на разцвета на Прилеп, когато е съществувал известният Прилепски панаир, привличащ търговци от далечни краища и послужил за основа на стопанското възмогване на жителите на града, е било сравнително добро. Това проличава и от факта, че той е дал на всяка една от трите си дъщери (Заха, Анастасия и Параскева) по 100 турски лири зестра, които суми за времето са били значителни. След като в резултат на откриване на железопътната линия по долината на Вардар движението на стоките е взело друго направление и прилепският панаир е престанал да съществува, а Прилеп е започнал да запада, материалното положение на Диме се влошило. Той все пак е могъл да припечелва от търговията си достатъчно, за да поддържа семейството си и да подпомага семейството на най-голямата си дъщеря Заха (Захария), омъжена за Даме хаджи Йовков. Последният бил първоначално ханджия в гр. Прилеп, а по-късно, след упадъка на града, намерил, че ще има по-добри перспективи ако премине на работа в София. Там отишъл с най-големия си син Борис и отворил гостилница на ул. "Пиротска", но не преуспял особено. Заха имала 6 деца и с 5 от тях се прибрала в бащиния си дом.

Най-големият син на Диме е Иван (Иоан). Той се преселва в София и става търговец, включително открива кафене в центъра на града (там, където се намира сега Централният универсален магазин). Посетители на кафенето са предимно македонци, постоянно установени или временно пребиваващи в София, включително ранните революционни дейци. През 1895 г. Иван е снабдил с облекло и снаряжение изключително със свои средства част от заминаваща за Македония чета, която част се е състояла от стотина души и била водена от Антон Бозуков. Иван дал на всеки един от заминаващите четници и по един наполеон на ръка.

Вторият син на Диме – Георги (Гоге), роден на 22.7.1868 г. в Прилеп, е завършил педагогическия отдел на Солунската гимназия през 1890 г., а през 1895 г. Историко-филологическия факултет на Софийския университет, специалност история. През 1890/1891 г. е бил учител в Прилеп, а през 1895/1896 г. става учител във Варненската мъжка гимназия. По-късно става учител в София като е преподавал и латински език. Голяма част от времето си от 1895 до 1904 г. отделя за организиране на македонската емиграция във Варна. След като ръководството на Върховния македоно-одрински комитет се пое на конгреса през м. юли 1901 г. от Михайловски-Цончев при един глас мнозинство и започна ожесточената борба между централисти и върховисти, Георги Каранджулов взима найживо участие в нея. Когато започва да се издава в. "Ден" под редакцията на П. К. Яворов, Георги сътрудничи в него с дописки, подписвани "К"[1].

След като на откритият на 28 юли 1901 г. конгрес на македоно-одринските дружества се стигнало до разцепление и на 3 август 1902 г. в ресторант "Дълбок зимник" бил избран Върховния македоно-одрински комитет с председател инж. Христо Станишев, подпредседател Тома Карайовов и членове П. К. Яворов и други, а същевременно били преизбрани и Ст. Михайловски и генерал Иван Цончев от върховистите и така започнали да действат два Върховни комитета, във Варна е било свикано на 18 август 1902 г. събрание на Македоно-одринското дружество за избор на ново ръководство. Състезавали се две листи – едната на централистите и другата – на върховистите. Пълно болшинство получила листата на централистите, по която за председател на дружеството бил избран Георги Каранджулов. Върховистите след като допълнително се убедили, че няма да бъдат в състояние да овладеят ръководството на съществуващото Македоно-Одринско дружество, свикали на 10 ноември 1902 г. отцепническо събрание в салона на "Кристал", на което с участие на немногобройна част от членовете на Македоно-Одринското дружество и на лица, които не членуват в него, избрали свое ръководство с председател Александър Дякович, родом от Бесарабия. С това се създава второ Македоно-Одринско дружество. След като е избрано ръководството на второто дружество, шайка на върховистите напада канцеларията на съществуващото дружество и заграбва архивата му. Законно избраното настоятелство на Македоно-Одринското дружество с председател Георги Каранджулов свиква на следващия неделен ден – 17.XI.1902 г. събрание в зала "Съединение", на което да бъде разобличена разколническата и престъпна дейност на върховистите. На събранието пристигат шайките на върховистите и се започва ожесточено сбиване с централистите, при което се изваждат ками и револвери и започва стрелба. Прозорците на залата са изпочупени.[2] Гоце Делчев се вижда принуден да изпрати във

Варна за подсилване редиците на централистите 35 четници на ВМОРО, начело с войводата Андон Кьосето. Двете страни са настръхнали една срещу друга. Очаквали са се кървави сблъсквания. След като на 31.I.1903 г. правителството на Стоян Данев взима решение, че се забраняват македоно-одринските дружества, а на 1.II.с.г. запечатва клубовете им и задържа Михайловски, Цончев, инж. Христо Станишев и други ръководители и по-късно интернира част от тях, дейците на ВМОРО, намиращи се временно в България, насочват вниманието си към решението на Солунския конгрес на организацията, състоял се на 2-4.I.1903 г., за обявяване на общо въстание през същата година и борбата с върховистите остава на втори план, а по-късно Иван Гарванов постига споразумение с ген. Цончев за съвместна дейност през въстанието.

Георги Каранджулов е бил в постоянна връзка с Гоце Делчев, с когото са били по едно и също време в Солунската гимназия и са се намирали в приятелски отношения.

Георги Каранджулов почива на 9 март 1951 г. в София.

Най-голямата сестра на Никола Заха – Захария (1853-14.XII.1903), заедно със сина си Йордан (Орде) и дъщерите си Ветка, Марийка и Ленка, от 1896 г. (след като Ничо се връща в Прилеп и се включва във ВМОРО), се поставят в пълна услуга на революционната организация като укриват нелегални в дома на семейството, гледат ранени четници, укриват оръжие, бдят да не бъдат смутени заседанията на революционния комитет в дома им. При обиск Заха и дъщерите ѝ държат под горните си дрехи оръжието и мунициите, които не са били предварително укрити.

Йордан Дамев х. Йовков в писмо до Георги Каранджулов от 10 август 1901 г. съобщава, че му обещават да го назначат учител в с. Плетвар.[3] Повече го е влекло обаче желанието да се посвети трайно на освободителното дело. За да се подготви за тази задача, той постъпва в четата на Марко Лерински. Георги п. Христов пише в спомените си (с. 31): "С разширяването на революционната мрежа и на революционната дейност растеше нуждата от добре подготвени и школувани хора, особено от войводски кадър. Най-много допринесе за обучаване на четници и войводи четата на Марко Лерински. Тая чета се беше обърнала в образцова школа в окръга за четници и войводи за всички околии." "Бяха изпратени да служат в Марковата чета Рампо Пешков, Йордан Дамев от Прилеп, Методи Патчев от Охрид, Славейко Арсов, Христо Силянов и др."[4]

След като се е квалифицирал като бойна сила на организацията, Йордан Дамев х. Йовков според някои сведения става учител в Кочанско. Възможно е, след като е бил в Марковата чета, от съображения за сигурност да не е съобщил точното си местопребиваване. Може би е бил в Гевгелийско.

По време на Илинденското въстание го виждаме като участник в сборната чета на Сава Михайлов и Аргир Манасиев, към която е била привлечена и върховистката чета на Иванчо Карасулията. С четата той е участвал на 21 юли вечерта в разрушаването на ж.п. мост и на част от ж.п. линия на 2-2 1/2 км северно от Гевгели, а на 24 август в сражението на четите на Сава Михайлов и Аргир Манасиев в състав около 70 души с аскер и башибозук наброяващи 800 души в местността "Клисурска Яворица" при Демир Капия. Четите са се намирали в тази местност, за да извършат нападение над тунела при Демир Капия и да прекъснат превозването на турски войски за потушаване на въстанието. Четите са могли да избегнат сражението като отстъпят. По настояване на голямата част от четниците обаче сражението е било прието. Участникът в сражението Димитър Г. Динев е срещнал в хода на същото Тошо Гачев от гр. Враца, фелдфебел, и Йордан Дамев х. Йовков, които се сражавали с турците. Те и други 6 четници са загинали.[5] Ранени са били двама четници. Турците са дали 30 убити.[6]

Един от братята на Янко се преселва от Прилеп в Крушово. Както личи от приложената народна песен, негов потомък е участвал в Илинденското въстание. Той е останал известен под бащиното си име, а не под фамилното име на рода. Друг брат на Янко се е преселил след Кримската война в Русия.

Третият брат на Янко се е наричал Тале. Той е имал двама сина Коне и Пере. Те са работили до 1857 г. в Прилеп като съсобственици на фирмата "хаджи Петко съдружие с Коне и Пере Каранджулови", производство и търговия с готови дрехи (хазърджии). В тази фирма е започнал за пръв път работата си Марко Цепенков. През 1857 г. фирмата прехвърля своята дейност в Битоля. Никола Ганчев Еничерев пише в книгата си "Възпоминания и бележки" (с. 357-365), че през 1860 г., след като видели, че власите напълно погърчили черквата "Св. Димитър" и не давали в нея нищо да се чете на славянски, битолчани поискали да се издаде ферман за изграждане на нова черква, в която да се служи на славянски. Била съградена черквата "Св. Неделя" извън града по пътя към Прилеп. Власите не взели участие в изграждането ѝ. Първи свещеник в новата черква станал прилепчанина поп Георги. Службата на певци се изпълнявала от братята Коне и Пере Каранджулови. Те са първите най-самоотвержени борци против гърцизма в гр. Битоля. Действайки заедно с учителя Васил Манчов, са били проповедници на борбата в битолската чаршия, по битолските махли и по селата, като постоянно са водели и препирни с властите. Те са започнали да действат и като първите македонци книжари в Западна Македония. При това искаш ли да пишеш писмо на някого в Македония, казва Еничерев, прати писмото си на Пере Каранджулов и той, подържайки постоянни връзки с кираджиите от всички краища, посещаващи Битоля, ще го изпрати по принадлежност и писмото ще достигне до адресата. Отначало братята Димитър и Никола Робеви, охридчани, видни търговци в града с голямо влияние между търговския свят, и имащият също голямо влияние лекар д-р Константин Мишайков (наричан още Пътелията, защото е бил родом от с. Пътеле, Леринско) са стояли на кръстопът и се двоумели кой път да хванат, но скоро са взели решение и са оглавили борбата срещу гърцизма, заедно с Димко Радев (Паша Димко).

Синът на Коне – Иван Каранджулов, роден на 28.VIII.1856 г. в Прилеп, е бил в продължение на пет години учител в гр. Битоля. От 1875 до 1879 г. завършва "Роберт колеж" в Цариград. Известно време участва в редактирането на в. "Зорница" в Цариград, който освободен от цензура се е четял с интерес в Македония, включвайки и материали във връзка с прилагането на чл. 23 от Берлинския договор.[7] През 1884 г. завършва право в Екс ан Прованс, Франция, и е назначен за съдия. През 1907 г. е назначен за главен прокурор на Върховния касационен съд и остава такъв до 1920 г. Бил е делегат на Втората конференция за мир в Хага през 1907 г. През 1918 г. е избран за председател на Изпълнителния комитет на македонските братства и остава такъв до конгреса в началото на 1923 г. През 1923 г. е избран за народен представител и става председател на македонската парламентарна група. Такъв остава до смъртта си на 3.V.1930 г.

Дъщерята на Коне Каранджулов Анастасия е встъпила в брак с Христо Совичанов. Родът Совичанови е с произход от с. Сович в пазвите на планината Кожух. От там родът се заселва в с. Вошчарани (Вощарани), Леринско. Христо отива в Битоля, гдето открива шивашка работилница. Понеже пеел добре бил избран за псалт и за учител по псалтика в Битоля.[8]

Синът му Кирил Христов Совичанов става деятел на ВМОРО и учител в Битоля и Деде Агач. По-късно се заселва най-напред в Пловдив, а след това в София. През 1932/1933 г. е избран за председател на Илинденската организация, а от книжка 5 на "Илюстрация Илинден" за 1936 г. (г. VIII) до 1944 г. вкл. в течение на 8 години е редактор на списанието, която длъжност изпълнява безвъзмездно. Кирил Христов Совичанов и брат му Георги, а също и сестра им Олга, която е била учителка в Охрид, са пеели много добре. Кирил Христов изпълняваше македонски народни песни по радио София. Малко преди смъртта му сътрудник на Института по музика при Българската академия на науките е записал на магнетофонна лента 300 македонски народни песни и градски песни, изпълнени от него. Синът на Кирил – басът Борис Христов (1914-1993 г.) е един от най-известните певци в света.

Най-голямата дъщеря на сестрата на Никола Заха – Васка (Василка) Дамева х. Йовкова става съпруга на Димитър Джеров от известната охридска фамилия Джерови. Членът на тази фамилия Спиро Джеров (р. около 1835 г. в Битоля) е внук на Спиридон, водач на въстание в битолско през 1822 г., обесен от турците в Битоля. Понеже Спиро отравял упреци към турците, искали да го убият. Принудил се да замине за Цариград, Атина, Смирна, Кайро, Александрия и о-в Крит. Включва се в Критското въстание през 1862 г., отличавайки се с голяма храброст. Придобива славата на герой. След въстанието се връща в Битоля и организира въстаническо движение в Битолско и съседни райони. Мрежата обхваща Битоля и 83 села. Чети водени от Спиро извършват смели нощни нападения над голямото турско село Кажани и други села. Разкрит, бива задържан и осъден на смърт. На петата година от задържането му бива освободен. През 1867 г. отива в Белград и се включва във Втората българска легия. Княз Милош Обренович го привлича на служба при себе си. Когато след разтурването на легията Хаджи Димитър и Стефан Караджа започват да организират четата си, те отиват нарочно в Белград, за да го убедят да се включи в нея. Успели в това. Спиро е член на щаба на четата. На българския бряг той пръв скача от чама (лодката), за да го привлече да слязат останалите. Загива на 17 юли 1868 г. в сражението на Бузлуджа заедно с Хаджи Димитър. Племенникът на Спиро Джеров – Лука Джеров, е водач на Кичевския въстанически район през Илинденското въстание. Син на Васка Джерова е известният софийски адвокат Асен Джеров, а внук – Александър Джеров, председател на законодателната комисия на Великото народно събрание, което прие действащата Българска конституция, и на сегашното XXXVI обикновено Народно събрание.

Първата братовчедка на Ничо по майка – Ленка Кьовлиева, е съпруга на Борис Лауца, син на известния прилепски строител Коста Лауца, изградил през 1858 г. прилепската часовникова кула, висока 55 метра, новите сгради на манастира Трескавец ("Св. Богородица") и "Св. Арахангел" (под Маркови кули), новото прилепско училище, построено през 1892/93 г. и множество други обществени сгради, църкви и частни сгради в Прилеп и прилепско. Майстор Лауца е строил без предварителни изчисления, но построеното е за векове.[10] Борис Лауца също е бил предприемач-строител. Той е участвал в дейността на ВМОРО и тясно сътрудничество с Никола Каранджулов. Имал е четири дъщери и един син – прилепският адвокат Киро Лауцоски. Дъщеря му Василка Костовска (съпруга на Славе Костовски Влечкаро) е караулила като дете пред бащиния си дом, в който се провеждали важни заседания на ВМОРО.

VI. ДЕТСТВО. УЧЕНИЧЕСТВО. УЧИТЕЛ В С. СЕЛЦЕ

Ничо е расъл всред многобройна семейна среда от по-големи от него братя и сестри и по-малки племеници. В семейството са царували под авторитета на Диме и под зоркото око на неговата съпруга Анка и на най-голямата им дъщеря Заха обич и разбирателство. Семейната среда е способствала за възпитанието му в уважение към македонските традиции. Спазвали са се старателно религиозните празници и постите. Георги, въпреки че като дете не е имал особени грехове, една година е спазил традицията, преди да бъде причастен да тримири (три дни да не употребява никаква храна).

Георги е посетил като дете със сестра си Заха манастира "Трескавец" и заедно с нея се е изкачил на Златовръх, като за по-лесно катерене са били по чорапи, както се практикува. С това те са изпълнили един религиозен обет, влезли са в общение с македонската природа и са изпитали радостта да обгърнат с поглед красивото Прилепско поле и величествените планини с красавците Пелистер, Каймакчалан, Солунска глава и др.

Георги заедно с други осмелили се като него връстници, е наблюдавал от закритие сражението, започнало на първия ден на Великден 1881 г. от обсадените в къщата на Йован Кондов в Прилеп комити – войводата Диме Чакре, брат му Мияйле, Тоде Бочварчено и Иля Радобилец, като при двудневната обсада са паднали убити 5-6 души турци. Сърцата на наблюдаващите сражението млади македончета са били с обсадените борци. Те са горели от желание да видят живота им спасен. Това, което е станало, за тях е било не само източник на душевна мъка, а и пример за цял живот. Те са видели как се води борба в полза на народа до последно дихание, как двама от борците са излезли с оръжие срещу врага и са загинали, простреляни от засада, и как останалите двама борци са предпочели да загинат в пламъците на запаления от врага дом, вместо да се предадат на обсадилите ги. Те са видяли трагедията на оставените под жестокото турско робство от Берлинския конгрес македонци. Някои от тях, след като са подраснали, сами са станали борци за освобождението на Македония и са последвали примера на борците-предтечи, да не се предават в ръцете на врага.

Ничо е можел да наблюдава не един случай на насилия над поробения народ от страна на турците. Това е закрепило у него желанието сам да се включи в бъдеще в борбата за слагане край на насилията над народа и за извоюване на така желаната свобода за Македония.

В Прилеп тогава е съществувала една от най-добре организираните училищни системи в Македония. При това гражданите на Прилеп сами са покривали чрез черковно-училищната община всички разходи за училищата, без да получават от другаде каквато и да е помощ за училищата. По-състоятелни прилепчани са подпомагали училищното дело със щедри дарения, включително дали възможност да бъдат изградени необходимите сгради за училищата и те да бъдат снабдени с всичко потребно. Прилепчани са следвали примера на хаджи Ристе логотет, който е издействал султански ферман за изграждане на църквата "Св. Благовещение" в Прилеп, завършена през 1838 г.

В прилепското училище са учителствували бащата на поета Райко Жинзифов от гр. Велес, Димитър Миладинов, Григор Пърличев, Кузман Шапкарев, Йордан хаджи Константинов – Джинот, Никола Ганчев Еничерев, Йосиф Ковачев от Щип, Анастас Наумов и други заслужили просветни деятели, а също първоапостолите Даме Груев и Пере Тошев. След създаването на ВМОРО, прилепските училища в много случаи са оглавявани до 1908 г. от председателя на околийския революционен комитет на организацията.

Ничо е завършил през 1891 г. трикласното прилепско училище. През следващата 1891/1892 г. той е продължил учението си в Битоля и завършил IV клас. След това е трябвало да продължи учението си в Солун. Той заминал за Солун, носейки със себе си 10 турски лири, получени от баща му за такса в пансиона при гимназията "Св. Кирил и Методи". Таксата за пансиона обаче била 16 турски лири и той не бил приет. Не е ясно, защо просветните дейци в Солун не са намерили възможност да приемат Ничо в гимназията при облекчени условия, въпреки че той е очаквал това да стане. Атанас Иванов казва: "... той не е могъл да постъпи поради интригите на някой си учител, каран с него. Той е насъскал комисията да му иска 16 лири." От това изказване личи, че характерът на Ничо – да бъде винаги откровен и прям, да не търпи неправди, да обича свободата, е започнал от най-млада възраст не само да му печели верни приятели и да кара тези, които са встъпвали във връзка с него, да го уважават, а и да му създава врагове.

След престой от два месеца в Солун, Ничо се завръща с горест в родния си град и става, едва 16-годишен, учител в с. Селце, отстоящо на няколко километра от гр. Прилеп. В това село той е имал възможност, преподавайки на децата, да бъде в непрекъснат контакт и с представители на народа и да наблюдава живота на тружениците в македонското село. Атанас Иванов казва за този период от живота на Ничо: "Два пъти най-малко на ден той трябваше да ходи и да доди. Но беше благодарен от съдбата си, а и селяните останаха благодарни, защото беши мил събеседник и приятен разказвач."

VII. В КЮСТЕНДИЛ И СОФИЯ ПРЕЗ 1893 – 1895 Г.

След като е учителствал една година в с. Селце, Ничо отива в България, за да продължи образованието си. Най-напред се отправя за София, където по него време са се намирали двамата му братя и други негови близки. Решил е да постъпи в педагогическото училище в Кюстендил, което се е намирало най-близко до София и същевременно на пътя към Македония. В него са следвали голям брой младежи от Македония.

В Кюстендилското педагогическо училище учебният процес е бил поставен на много здрава основа. Гимназиалният курс по него време е бил 4-годишен, а курсът в педагогическите училища 3-годишен. В тях се е изучавала по-накратко почти цялата материя, установена за гимназиите и някои допълнителни предмети.

Никола е завършил с успех IV клас в Битоля, в Кюстендил обаче са го приели в I курс, а не във втори. Счели са, че трябва да премине целия цикъл на обучение, установен в училището. През втората година той е трябвало да премине обучение по 21 предмета.

На 1.XII. 1894 г. учителският съвет на училището е взел решение, че ученикът от II-б курс Никола Каранджулов се изключва. След изключването му Никола се прибрал в София. Брат му Георги, който е бил студент последна година, отишъл в Кюстеиндил, за да разбере кои са били причините за изключването му. Там е узнал, че не е имало основателни причини да бъде изключен. Изключването му се дължало единствено на това, че при голямата физическа сила, която е притежавал, и при ясно изразения вече негов характер, да не търпи необосновани посегателства върху свободата и произволни действия на снабдени с власт да заповядват, голямата част от учителите са започнали да изпитват панически страх от него. Те са счели за най-разумно да го изключат, макар и да няма основания, за да се освободят от обладалия ги страх.

В Окръжния архив – Кюстендил (Фонд 95^{к}, опис № 1, а.е. 6) беше открита протоколната книга на заседанията на учителския съвет при Кюстендилското педагогическо училище през 1894/1895 г. и главната книга на II-б курс за същата година. В главната книга е отбелязано, че Никола е изключен и че е завършил I курс на училището. В протокол № 26 от 1.XII. 1894 г. (лист 60 гръб) се съдържа следният запис:

"Ученикът от II-б курс Каранджулов Никола на 30 ноември, във време на урок по ръчна работа, не се занимавал с урока си, а седял отделно и приказвал с трима от другарите си. Учителят му забележил да не стои без работа, а той, без да стане от мястото, подпрян на ръката си, казал, че можал и да не работи и да се обяснява и тъй, както си стои. След туй попитал, как му е името, отговорил: "Името ми е, както ме е името". Повторно попитал, отговорил по-натъртено: "Името ме е, както ме името!" Тогава учителят му казал да излезе навън; но ученикът отговорил, че няма да излезе. След като учителят повторил и потретил същото, той възразил: "Недей викай много хей холан, де! Ще си изляза" и след това излезнал. Миналата учебна година после получаването на свидетелството си същият този ученик, отишъл при Господина Директора и му заявил с неприличен тон, че бележките му не са поставени справедливо, и друго, че при срещата с Господина Учителя Ножарова минавал до сам него, без да го поздрави."

В записа са възпроизведени старателно всички "грозни" престъпления на Никола, за да се попречи, ако той се оплаче в Министерството на народното просвещение, то да намери, че приложената мерка е тежка.

Записът потвърждава не само, че не е имало сериозни основания за изключването на Никола, а че въобще не е имало никакви основания. Постъпката на Никола е давала основание да му бъде поставена забележка в дневника, най-много да бъде намалено поведението му, не и да бъде изключен. Всъщност от записа личи, че инцидентът с Никола е бил изкуствено предизвикан от учителя по ръчна работа, вероятно считайки, че изпълнява негласно поръчение на учителското тяло, да създаде повод за освобождаване на училището от този нежелан за учителската колегия ученик.

След като са изброени обвиненията срещу Никола в протокола е записано: "Съветът реши едногласно, да се изключи този ученик от нашето училище и да му се съобщи немедлено да напусне училището до второ разпореждане."

Не е имало разисквания и никой не се е усъмнил в правилността на предложената и взетата мерка. Ясно е, че всъщност въпросът е бил предрешен от възникнало по-рано единодушно желание на учителите да се освободят от Никола. Решението е било взето от директора П. Стойнов и 25 учители подписали протокола. От заседанието на съвета е отсъствал само намиращият се в отпуск учител Черноколев, който е бил класен учител на Никола. Жалко е, че между подписалите протокола фигурират имената на такива заслужили за България и за българската култура лица като Стоян Заимов, Ефрем Каранов и Андрей Протич.[11]

Никола, след като е станало ясно, че е нежелан за учителското тяло, не е счел за необходимо да се оплаче в министерството и да ес натрапва, а е оставил да търси други пътища за продължаване на образованието си.

По време на режима на Стамболов са съществували ограничения за създаването и дейността на обществени организации. Считало се е, че те могат да се ползуват като прикритие за дейност против правителството. От друга страна е била потискана свободата на печата и на събранията. Политиката на привителството е била насочена включително към подържане на търпими отношения с Турция, като се е разчитало тя от своя страна да не създава особено големи пречки на черковноучилищното дело в Македония. Всъщност всяка дейност по Македонския въпрос се е считала за прерогатива на властта. При това положеение многобройната македонска емиграция България е била ограничена във възможностите си да се организира за оказване помощ на съпротивата на страдащото под жестоката турска експлоатация население на Македония и Одринско.[12] Въпреки това правените опити за създаване на македонски организации и за издаване на вестници, занимаващи се с Македонския въпрос, не са могли да бъдат напълно заглушени. На 21.X.1888 г. Коста Шахов от Охрид е започнал да издава в Русе в. "Македония". След изтичането на 6 месеца и излизането на 25 броя, Шахов прехвърлил издаването на вестника в София, гдето, макар и с прекъсвания, могли да бъдат издадени още 97 броя. Вестникът имал сравнително висок за времето си тираж и се самоиздържал. Официозът "Свобода" следял щателно материалите, обнародвани във вестника и се отзовавал с остри нападки срещу него.

Възникнало движение под наименование "Млада македонска книжовна дружина". В него се включили Коста Шахов и предимно студенти от Македония – Георги Баласчев, Петър поп Арсов, Евтим Спространов, Климент Карагюлев, Иван Хаджиниколов, Лука Джеров и др. Дружината издала първата книжка на сп. "Лоза" през януари 1892 г., някои от материалите, в която се отклонявали от установения правопис, отчасти от литератуния език и пр.Официозът "Свобода" веднага отправил остри нападки срещу списанието, обвинявайки издателите му и в "сепаратизъм". Дружината била принудена да преустанови дейността си и списанието престанало да излиза.

Към края на 1893 г. и през следващите години в София отново започнала да действа "Младата македонска дружина" под председателство на Коста Шахов, този път без добавката "книжовна". От 28.XI.1893 г. дружината започнала да издава в. "Македонски глас" с редактор Коста Шахов. В началото на 1894 г. дружината възобновила издаването и на сп. "Лоза", списвано само на литературен език.[12] В Младата македонска дружина членували предимно млади хора – студенти, ученици от горните класове, младежи от еснафски среди и др. При Младата македонска дружина била създадена и друга самостоятелна организация "Македонски сговор". В "Македонския сговор" членували не повече от 50 души младежи от същите среди, не по-възрастни от 25 години и развивали оживена дейност. Деятелят на "Македонския сговор" Сребрен поп Петров в Илюстрация Илинден (1933/34 г., кн. 7) посочва измежду най-дейните членове на Македонския сговор Войдан Чернодрински от с. Баница, Дебърско, тогава нашумял автор на пиесата "Македонска кървава сватба" и на други пиеси, Фильо Филчев, Кр. Йосифчев, Димитър Лимончев от Охрид, Никола Каранджулов, Йордан Каранджулов, Тодор Ангелов от Прилеп, Томич от Хърватско, Коце п. Динев от Българска Блаца, Костурско, Христо Пълтев от с. Загоричане, Костурско, Сребрен п. Петров от с. Върбени (Екшису), Леринско, Никола Кочанов от княжеството, Михаил Филипов, Здравко Георгиев, Христо Демирхисарски от с. Голямо Илино, Дмирхисарско, Георги Стойчев от гр. Крушово, Сотир Николов. "Македонският сговор" имал клуб, отделен от този на Младата македонска дружина.[13] Членовете му организирали библиотека, сказки, представления и вечеринки, които били масово посещавани.[14]

Ничо по време на училищните ваканции през 1893 и 1894 г. се е връщал в София и участвал в започващата да се оживява културна дейност на македонската емиграция. След изключването му на 1.XII. 1894 г. той в продължение на 9 месеца до края на м. август 1895 г. се е включил трайно в организирането на проявите на "Македонския сговор".

В статията в "Революционен лист" е казано: "В Кюстендил Ничо основа таен революционен комитет..."

Участвайки в дейността на "Младата македонска дружина" и на "Македонски сговор" Ничо не е могло да не развива и в Кюстендил дейност, отговаряща на техните задачи. От обстоятелството, че комитетът е таен, следва, че той не си е поставял чисто просветителски цели. Най-вероятно е в комитета да са се включили единомишленици, поставящи си за задача да работят за освобождението на Македония. От това, че в Кюстендил са се отзовавали много преминаващи нелегално границата, спасявайки се от турските преследвания, македонци, може да се допусне, че тайният комитет според възможностите си е бил и в тяхна помощ.

Друг факт от живота на Никола е свързан с демонстрациите по време на свалянето на Стамболов от власт под лозунга "Долу Стамболов", в които челно място са заели студентите от Висшето училище. Георги, по него време студент, е взел, заедно с колегите си, участие в тях. Правителството е изпратило срещу студентите полицията и в нейна помощ пожарната команда, командувана от велешанина Спиро Костов, участник в Опълчението. Когато са ставали сблъскванията с полицията, Никола, който е бил с брат си, се пресегнал, за да хване за плещите един полицай на кон и да го свали на земята. Полицаят, виждайки заплахата, е можал да се спаси, като пришпорил коня и избягал с него.[15]

VIII. УЧЕНИЕ В ЗАГРЕБ

За да може да продължи образованието си се е наложило Ничо да замине за Загреб, където е постъпил в педагогическия препарандиум (Императорската и Кралската педагогическа школа).

На път за Загреб той е минал през Белград. След като е престоял две години в Княжество България и видял предимствата на свободния живот в княжеството в сравнение с живота в полуфеодална Турция, той все пак не е останал доволен от политическите и икономическите условия във вървящото по пътя на първоначалното натрупване на капитала княжество. Престоявайки за кратко в Белград, където е влязъл във връзка с намерили препитанието си в сръбската столица македонци, той е могъл да констатира, че условията в Сърбия не се отличават съществено от тези в България. На него при това е било ясно, че отговорността за съществуващите неуредици и неправди в двете страни се носи не от народа, а от управляващите върхушки.

В Загреб той е станал свидетел на значително по-голяма организираност на политическия и стопанския живот. За него е станала още по-ясна голямата пропаст, която дели изостанала Турция от една модерна държава. Той е бил обхванат от мечтата в бъдеще да се стигне до създаване условия на порядък и просперитет в Македония.

В Загреб Ничо е усвоил основно сърбо-хърватския език и е получил добра подготовка, за да може да работи с успех като просветен и културен деятел в Македония.

По време на престоя си в Загреб Ничо е могъл и да вникне отблизо в австро-унгарската политика по отношение на Македония. Политиката ѝ е била да изгради траен съюз със Сърбия (с която отдавна е имала сключен договор), за да може, на първо време подбуждайки я към експанзия по долината на Вардар, на един втори етап, накърнявайки независимостта ѝ, двуединната монархия сама да се надвѐси над Вардара и Солун.

IX. В ПРИЛЕП ПРЕЗ 1896 – 1899 Г.

Действувайки в Прилеп отначало като член на прилепския революционен комитет и учител, а по-късно като негов председател и директор на прилепските училища, Никола Каранджулов бързо израства като деец с ярки качества на революционен ръководител.

Още с пристигането му в Прилеп и назначаването му за учител той се е включил в дейността на ВМОРО и е заел членно място в комитета на организацията. По него време организацията започва още по-бързо да се масовизира.

През 1898 г. директор на училищата става Стефан Димитров – висшист от Лозенград. Той е бил избран и за председател на революционния комитет, но скоро е бил арестуван. Бил е заместен като председател на комитета и като директор на училищата от Никола Каранджулов. На 23.I.1899 г. по решение на комитета се извършва убийство на сърбоманина Тоде поп Антов, действал и като турски шпионин, от терориста Стоян Лазов, съпровождан от Никола Мърсев. Стоян Лазов след убийството е бил обграден от турци в една водопроводна щерна и отбранявайки се загива, след като поваля няколко турци. Народът създава песен за неговата смърт. В погребението му взема участие почти цялото гражданство на Прилеп. Никола Мърсев, заловен, не прави никакви разкрития.

За дейността на Никола Каранджулов през 1896 – 1899 г. най-сполучлива илюстрация е дадена от Атанас Иванов. Той пише: "През тия две години (б.н. всъщност три години) къщата на Каранджулов беше превърната в арсенал за оръжие и скривница за всички бунтовници. Ранени четници тука се донасяха да се лечат, люти терористи от тука се изпращаха на работа и тука се вдъхновяваха, подозрени революционери тука намираха горещ прием и се пазеха най-грижливо."

Георги Трайчев казва (с. 297): "... къщата на Каранджулов бе цял арсенал за оръжие и скривалище. Ранени четници, терористи и др. дейци тук се събираха."

Заседанията на революционния комитет са ставали най-често в дома на Каранджулови. Той е бил удобен по разположението си във "Върбеско маало", сравнително недалеч от културния център – черквата и училищата и от чаршията, а е имал седем съседи, през чиито дворове и къщи при опасност събраните са могли сравнително лесно да се разпръснат.[16]

През 1896 г. е починала любимата майка на Никола. През следващата 1897 г. върху него се стоварва друго нещастие. За баща му не е било необичайно включително да бъде потърсен вечер в дома му във връзка с търговските му дела. Една вечер се похлопва на външната порта. След като се обадили и не е съзрял нещо подозрително, той отворил портата, но веднага непознати лица се нахвърлили върху него и го съсекли. Три месеца след нападението е починал, въпреки положените грижи за лекуването му. Непознатите нападатели навярно са били турци. Вероятно е, те да са изпратени от властта или от враждебно настроени прилепски турци. Растящата популярност на Никола евентуално ги е накарала да прибягнат към това средство за сплашване.

През тези години организацията в Прилеп окончателно е укрепнала и е започнала да играе първостепенна роля в живота и борбите на населението. Това не означава обаче, че се е прекратила съпротивата на средите, които са считали, че е за предпочитане да се следва еволюционен път на политическо развитие в Македония, а не да се поема риска на революционно противопоставяне на властта. Оформило се е съществуването на два лагера – революционен и еволюционен.

Отрицателното отношение към революционното движение е било изразено от болшинството в общината с това, че след като всички учители са предложили на овакантеното място за директор на училищата да бъде назначен Никола Каранджулов и той е бил одобрен за такъв и от революционния комитет, общинарите са посочили за директор учителя Георги Чкатров, по-късно завършил медицина и станал известен лекар в града. Учителството е продължавало да признава за директор само Каранджулов и той е действал като такъв. Това не попречило на празника "Св. Кирил и Методий" и Каранджулов и Чкатров да се явят като оратори, които да поздравят учениците и гражданите с празника. Станал скандал, в който ученикът Тодор поп Адамов е ударил даже плесница на Чкатров. Гражданите са останали с Каранджулов.[17]

Създаденото положение е намерило частично отражение и в литературата. Георги Трайчев пише (с. 297): "В това време (б.н. след идването на Ничо в Прилеп през 1896 г.) в Прилеп се водеха ожесточени борби между двете течения на учителството, настоятелството училищно и интелигенцията – революционно и еволюционно. Каранджулов бе водител на първото и можа две (б.н. всъщност три) години да се задържи в града, въпреки много клюки по негов адрес, за да компроментират делото."

Атанас Иванов казва: "Прилеп, както е известно на читателите, е център на най-върлите партизанства. Двете течения тогава бяха в най-силния разгар на партизанския си бяс. Простени и непростени средства се употребяваха и от двете страни при страстните агитации, злостните гонитби бяха всекидневно явление. Никола, като виден член на революционното направление, зе твърде живо участие и върло бурно прекара две (б.н. три) [18] години. На втората година изборите за настоятелство спечели противната страна, та Никола с другарите си учители трябваше да остави вертепния Прилеп и да замине на друго място. Какви не жестоки обвинения, какви не измислици и преувеличения се пуснаха по адрес негов и на компанията му, за да се компроментира пред христолюбивите и богобоязливи граждани, които в ревността си да запазят средновековните си дивашки нрави, бяха се оставили да ги водят, като телци пропагандистите на еволюционното направление."

За злепоставяне на революционното течение и на Никола Каранджулов противниците му са започнали да използуват и състоялата се на Никулден вечеринка в дома на Каранджулов, на която са присъствали около 20 души негови колеги. Изпълнени са били песни и игри. Започнали са да играят модерните тогава танци, наричани от прилепчани "бало" и "френско оро". Наблюдаващите от вън през прозорците клюкарки на другия ден са започнали да разправят, че учители и учителки са играли "гушнати" един за друг и после ги угасиле лампите. Както е обяснил участвалия във вечеринката Тренков, налояило се веселящите се да преминат във вътрешна стая и пренесли там ламбата. Това е дало повод за клюката.[19]

2. Като се има предвид казаното от Атанас Иванов и Георги Трайчев, някои може да си състави погрешната представа, че в случая се касае до конфликт на местна почва между Ничо и другарите му и консервативно настроени прилепски граждани, овладели църковно-училищното настоятелство. Всъщност не се касае до конфликт на местна почва или който е възникнал случайно, а нещата имат много по-дълбока основа. Касае се до борба, която по него време е имала общомакедонски характер и която е възникнала най-напред в Солун и може би на второ място след главния град на Македония е добила най-остри прояви в Прилеп.

ВМОРО е била създадена през 1893 г. при твърдото намерение на създателите ѝ да разширят нейната дейност върху цялата територия на Македония. В скоро време те са си поставили задачата да обхванат изцяло и Одринско. Дейността на организацията е започнала бързо да обхваща все по-широки слоеве от населението. Забелязвайки успехите на организацията някои обществени среди, които започнали да бъдат наричани и партия, изразяват явно недоволство от пътя, по който водачите на организацията насочват македонците – да се организират за въоръжена борба за освобождаване от потисническата турска власт. Те са считали, че революционното противопоставяне на властта крие неизвестности и рискове и че е по-правилно да се върви по пътя на реализиране успехи в образованието и културата, на укрепването на икономическите позиции на македонците в населената и от други народности Македония, господваща нация между които е била втората по численост – турската. Те са считали, че по пътя, сочен от тях, би могло да се достигне, макар и по-бавно до сигурни успехи. Те не са взимали обаче предвид, че положението на селяните, търговците и еснафите в Македония с течение на времето вместо да се подобрява се влошава и че те не са в състояние да понасят вече турския гнет, толково повече, че са имали пред очи стопанския възход на освободените от турско робство други балкански страни. При това подкрепа на ВМОРО са започнали да оказват още от самото начало и по-състоятелните македонци.

Обществените среди, подържащи тези схващания, са били означавани като партия на църковниците или просветниците (тъй като към това движение са се числили директорите на Солунската гимназия, част от учителите в нея и някои учители в други македонски градове). Може би по-сполучливо е било наименованието "еволюционисти", което им е било дадено.

Христо Силянов сочи като "еволюционисти": Васил Кънчов, М. К. Сарафов (директор на гимназиите в Солун), Н. Начев, А. Тошев, Анастас Наумов, д-р Н. Колушев, Иван Гарванов, А. П. Стоилов и др. (т. I, с. 124, вж също 119-128).

Всъщност като се имат предвид условията, които тогава са съществували в Македония, а и като се прави ретроспективна оценка понастоящем, е съвършено ясно, че на правилен път се е намирало ръководството на ВМОРО и че "еволюционистите" не са били прави. Обстановката в Македония по него време е била такава, че настъпването на революционен взрив в резултат на безмилостната експлоатация на всички съсловия е било неизбежно. Не случайно в скоро време Македония е започнала да се счита от всички като огнище, в което политическото напрежение е най-силно и което би могло да послужи като детонатор за общоевропейска война, за каквато великите сили отдавна са се готвили.

Ако през 1893 г. е била създадена ВМОРО, това се дължи не на хрумването на група интелигенти, а на това, че са били назрели условията за създаване на масово революционно движение в Македония.

Ако въпреки продължилите сто години непрекъснати борби и дадените огромни жертви, независима Република Македония можа да бъде създадена едва сега върху част от територията на Македония, то причината не лежи в допускани грешки в самоотвержените борби на македонците за свобода, а се дължи на осъдителните политически ходове на великите сили и на съседните на Македония държави.

"Еволюционистите" много скоро са осъзнали, че в борбата им с ВМОРО нямат шансове за успех. Затова са потърсили изход във възприемането на революционни средства за самоутвърждаване. Те са се организирали в тайна организация под наименование "Революционно братство", положили са клетва за верност, както това се е правило във ВМОРО, и вземайки пример от ВМОРО също са се подготвили да използуват като средство за борба и насилието. Те даже не са се поколебали да вземат решение, че осъждат на смърт Матов, Груев, Тошев и Иван Х. Николов. След напразни опити да намерят подкрепа в български политически среди и в Екзархията, те са се видели принудени да капитулират пред ВМОРО и да се съгласят да бъдат приети от нея като редови членове. Уговорено е било, че един от членовето им по избор на ВМОРО ще бъде включен в централния й комитет и един в Солунския районен комитет.

От думите на председателя на "Революционното братство" Иван Гарванов, че целта на създаване на братството била "да се избегне прибързването с революция" и че членовете му са действали "под булото на революционното дело", става ясно, че те не са изоставили еволюционизма си.

Първото поделение на "Революционното братство" извън Солун е било в Прилеп. То се е оказало фактически най-дейното.[20]

От казаното става ясно, че борбата на Ничо и другарите му в Прилеп не е била само борба срещу другомислещи, а борба срещу организирали се сили в Македония с цел да препятстват и осуетят борбата на македонците за освобождение. Целта на противниците на ВМОРО е била да остане съдбата на Македония да се реши не по пътя на организираната борба на македонците за освобождението ѝ, а съобразно желанията и разчетите на великите сили, при използуването на балканските страни като техни оръдия.

3. Съставлява интерес казаното за "Революционното братство" от Христо Караманджуков:

"На чело на тия братства бяха застанали: Ив. Гарванов, д-р Нед. Колушев (Бунархисарчанин), А. Наумов, Д. Мирчев, К. Г. Самарджиев, Юрдан Тренков, Илия Крапчев и др. Официалният център на братствата бе Солун, а силата им бе в Прилеп. И Серес дето работиха... А. Наумов, Д. Галев, Юр. Самарджиев и др., държеше също важно място" (с. 41). [21]

Ангел Динев казва: "През 1897 година председателят на училищното нстоятелство, водачът на екзархийската партия в гр. Прилеп – Костадин Самарджев уволни от длъжност учителите Александър Евтимов, Никола Каранджулов и Илия Тошев, единствената вина на които бе, че подържаха македноската национална група в Прилеп... и идеите на ВМОРО за политическа автономия на Македония. И не само, че ги уволниха, но и ги посочиха на властта като немирници, комитаджии и царски душмани, поради което уволнените бяха повикани в Битоля от следователя, който се опита да възбуди дело срещу тях" (том I, с. 74-75 и книга I, с. 81).

4. След като Никола Каранджулов в резултат на проведената от него в продължение на три години организационна дейност в гр. Прилеп е поставил на здрави основи делото на ВМОРО и е спечелил подкрепата на голямата част от гражданството, особено на младежта, той безспорно е могъл подкрепян от гражданите да се наложи на черковно-училищното настоятелство и да остане в Прилеп като директор на училищата. Макар организацията на "Революционното братство" в Прилеп да е била по-силна от гдето и да е другаде в Македония, тя не е могла да пречупи волята на прилепското гражданство, убедено в необходимостта от революционна борба и застанало твърдо зад ВМОРО. Той обаче е счел, че е излишно да продължава да води борба с осъдена от историческото развитие група лица, които подемът на революционното движение сам ще отстрани. Той е счел, че вместо да продължи да участва в безплодни борби в Прилеп от по-голямо значение ще бъде да се разпростре твърдото влияние на ВМОРО над цялата територия на Македония. За тази цел решава да отиде в кумановския край, в който сръбската пропаганда си е поставила за цел най-напред да проникне.

Преди да напусне Прилеп на Ничо е било възложено от организацията да отиде през ваканцията в София с важна мисия. В литературата няма данни, в какво се е състояла възложената задача, само се подчертава, че той е изпълнил същата успешно.

Това е било последното излизане на Никола Каранджулов извън Македония.

X. В КУМАНОВО, В КРИВА ПАЛАНКА И ОБРАТНО В ПРИЛЕП

През 1899/1900 г. Никола Каранджулов е бил назначен за учител в Куманово. Същевременно той е избран за председател на околийския комитет на ВМОРО.

В Куманово се е водела ожесточена борба между основната част от населението и сърбоманско-патриаршисткото малцинство, ползуващо се с покровителството на турската власт. Сърбоманите са се опитали да усвоят новата черква в града "Св. Никола". Спорът бил решен, като черквата се оставила на мнозинството, а то било задължено да заплати на сърбоманите известна парична сума. Въпреки това претенциите продължавали. Сърбоманите счели, че им се отстъпва и едно черковно място и поставили върху него дървен кръст. Гражданите възразявали, защото те не били дали съгласие за отстъпване на мястото. Жените от Куманово, начело с Екатерина Симидчиева от Скопйе, учителка в Куманово от две години, се насочили да разрушат кръста. Сърбоманите, нямайки сили сами да се противопоставят, потърсили съдействието на властта. Било изпратено отделение аскер. Озверен аскерлия ударил с приклад Екатерина Симидчиева, която била бременна. В първите дни на септември 1899 г. тя починала.

На Никола се паднала трудната задача като председател на околийския комитет да допринесе за постепенното успокоение на духовете и за понататъшното укрепване на влиянието на ВМОРО в околията, в която била започнала да прониква сърбоманската пропаганда. Той се справил успешно с поставените му задачи. Въпреки че присъствието на Никола в Куманово е било необходимо, счело се е, че от още по-голяма полза за организацията ще бъде той да бъде изпратен в Крива Паланка. Необходимо е било да се укрепи канала между Скопйе и Кюстендил, по който са преминавали дейци на организацията и се е пренасяло оръжие и кореспонденция за Скопйе и за Би толския революционен окръг. Осъществявала се е връзката им със задграничното представителство на организацията в София, оглавявано от Гоце Делчев.

През 1900/1901 учебна година Никола Каранджулов е бил назначен за главен учител в Крива Паланка. Там той е поел ръководството на околийския революционен комитет.

В Паланка Ничо се заел с присъщата му енергия с изпълнението на поставената му от ръководството на организацията задача и постигнал пълен успех. През цялата 1900/1901 г. и през част от 1901/1902 г. той остава в града. В началото на 1902 г. възниква някаква афера. Турските власти не са могли да не констатират подема на революционното движение в околията. Поради въведената строга дисциплина те не са могли обаче да се доберат до данни, които да им позволят да привлекат Ничо под отговорност. Но поради възникващите съмнения против него те го интернират в родния му град Прилеп.

В Прилеп Никола веднага се включва в ръководството на организационната дейност. В Прилеп акцията по въоръжаване е в пълен ход. Поради най-голямата му отдалеченост от източниците за снабдяване с оръжие Гърция, Албания и България, снабдяването се натъквало на затруднения. Необходими били средства. Такива са събирани чрез доброволни вноски от по-състоятелните граждани. Никола Каранджулов, за да даде пример, продал част от останалото след смъртта на баща му имущество и цялата получена равностойност внесъл в касата на организацията.

Атанас Иванов казва: "Есента се върна в Прилеп и зе найживо участие в пригодбите на предстоящето въстание. Сичко останало имущество от баща му бе продадено и парите внесени в комитетската каса."

В същия смисъл се изказва Георги Трайчев: "Каранджулов продаде бащиното си имане и парите внесе в комитетската каса" (с. 297).

Петър Ацев пише в спомените си:

"През уч. 1902 – 1903 г. (б.н. всъщност става въпрос за 1900 – 1902 г.) той беше гл. учител в Паланка. Поради някаква афера през зимата на 1902 г. той беше въдворен на местожителство в гр. Прилеп."

В "Революционен лист" се пояснява по-нататък:

"През 1902 г. той бе арестуван в битолския затвор... След два месеца бе освободен по силата на "пъдарските реформи", но след три недели пак бе затворен в Прилеп и на велики петък 1903 г. бе откаран вързан от Прилеп в Битоля. Арестуването му стана в прилепската чаршия по скроено от полицията обвинение, защото била изобличена от него преди още да го освободят."

След второто задържане на Ничо турските власти са инсценирали процес срещу него и трима други прилепчани и са го осъдили на 6 години затвор.

XI. В ЗАТВОРА. БЯГСТВОТО

По времето, когато на Разпети петък 1903 г. Никола е изпратен в Битолския затвор, революционното напрежение в Македония е достигнало върхови моменти. Докато през цялото време от 1898 до 1902 г. включително са станали 63 сражения между революционни чети и турската войска, само през първото полугодие на 1903 г. те са 86. При това в сраженията през 1902 г. са включени сраженията на върховистките чети през Джумайското въстание. През април 1903 г. сраженията са 17, а през май 31. След това в периода пред въстанието те намаляват.

Едновременно турската власт засилва преследванията си срещу легалните организационни дейци. Всеки ден, особено след солунските атентати, биват задържани все повече дейци на организацията и изпращани в затворите.

Напрежението, което се е създало между поробителите и готвещото се да сложи край на робството население, след като на 4 януари 1903 г. солунският конгрес на ВМРО е взел решениен да бъде обявено общо въстание, се предава и в затвора. Задържаните за криминални престъпления турци са гледали с растяща омраза на задържаните гяури. Възможно е било да се достигне и до изстъпления в затворите.

В писмата на Никола до брат му Георги е отчасти отразено тежкото положение на намиращите се в затвора. В пипсмото си от 18 декември 1903 г. той съобщава включително, че много от затвортиците гинат от появила се епидемия. В писмото си от 17 февруари 1904 г. пише: "положението ми е непоносимо".

Подробни сведения за организирането на бягството от Битолския затвор се съдържат в писмото на Никола до брат му, което е публикувано във в. "Вечерна поща", издаван в София (бр. 992 от 29 април 1904 г.). В него се казва включително:

"Преди две месеца в стария затвор (Катилхането) кроехме да избягаме, обаче също се почна доста ожесточена борба с турските кафеджии, за да им разтурим кафенетата. Между многото турци кафеджии имаше и един грък на име Аргир. Той съобщи, че кроим бягство. Обискираха III кауш и намериха там стара ровена дупка. Понеже аз бях душата на борбата, ведно с 5-ма други ме прехвърлиха в отделението "Тимархане", макар че аз не бях в дупчения кауш." "Щом влезнах в "Тимархането" разгледах мястото и веднага скроих план и започна работата." Когато след като е започнало прокопаването на канала поради срутването на споените с кал речни камъни на основите на сградата е имало опасност развалянето на стената да излезе над земята, Никола е повикан от работниците. Той казва в писмото: "Влезнах и подпрях дувара". По-нататък пише: "Още от по-преди беше определено, как ще излезнем, даже и наредих всекиму номера. Първо излязох аз разгледах мястото и след това последваха другите. Излизането ни стана между двама часови и три фенери". Преди това казва: "И така промъкнахме се 1 и 1/2 метра под земи 32 души, спружени като риби, голи, боси, понеже с дрехите не ни събираше."

Както личи от писмото, Ничо е не само инициатор на кроежите за бягство в "Катилхането", а и инициатор и организатор на започналите веднага след преминаването му в "Тимархането" работи по изграждането за 3 седмици на подземния тунел, по който е извършено бягството. Осъществяването на подетата инициатива е изисквало сложно и точно пресмятане, къде да бъде изхода на тунела, как да се преодолеят трудностите по извършване на прокопаването, как да се извърши предвижване на бегълците, след като са се оказали на свобода между двама часаови и три фенера и пр.

Осъществяването на проекта е било подпомогнато от окръжния и околийския революционен комитетт в града, които са се погрижили както за улесняване на работата по прокопаване на тунела, така и за подслоняване на бегълците, след като са избягали полуголи и за обличането и въоръжаването им, което е било необходимо, тъй като веднага са били организирани и са плъзнали по всички страни потери с цел да ги проследят и заловят.[22]

Независимо от оказаното съдействие от дейци на революционната организация в Битоля, ясно е, че планираното от Никола бягство е станало осъществимо само вследствие на неговото лично ръководство. Това показва, че той е запазил качеството на ръководител, правилно насочващ полаганите усилия, не само при обикновените условия на осъществяване на дейносотта на организацията, а и при най-неочакваните и необичайни условия, в каквито са се намирали затнворниците в "Тимархането". Вместо да се отчаят в непоносимите условия, в които са били поставени в нехигиеничния затвор, те са мобилизирали силите си под ръководството на Никола Каранджулов и са могли да си възвърнат свободата.

Смелото бягство от строго охранявания вилаетски затвор в Битоля е изненадало всички – и турските власти и чуждите представители в Македония. На поробеното население то е подейсвало ободряващо след неуспеха на Илинденското въстание. След проявената смелост от най-преданите ръководители на организацията да останат след въстанието между населението за да ободряват духа му и да го подготвят организационно за продължаване на революционната борба, след проявената готовност на населението да продължи борбата, като ръководителите са били грижливо пазени и следвани в техните усилия по възстановяване на революционната мрежа, бягството от битолския затвор е послужило като нов израз на волята на Македония да продължи борбата. Атанас Иванов казва: "Името на Каранджулов се понесе като гръм от уста на уста. Много потери тръгнаха да преследват дръзките нарушители на падишаховия закон, ала не сполучиха да им влязат в дирите."

Бегълците се насочват, след като са били снабдени и въоръжени от битолската органиазация, през селата в полите на Пелистер и Баба планина през Леринско чак до Костурско.

Киряк Шкуртов, родом от с. Старичани, Костурско, участник в Илинденското въстание, а след това продължил да действа като четник и войвода в Костурско, казва в спомените си:

"Към началото на април (б.н. 1904 г.) заминахме за Кономладско и се срещнахме с Митрето, който беше успял да събере пет-шест четници. След дълга раздяла срещнахме се със старите другари и се разцелувахме. На другия ден пристигна при нас новодошлия от България Трайко Данданов с 8 души. На четвъртия ден пък пристигнаха избягалите 33 души от битолския затвор и за няколко дни четата ни стана 50 и повече души.

При едно такова внушително число четници Митрета пожела да минем денски по Котетом район, именно Рулската река. Всички единодушно приехме и заминахме с намарение, ако подушим някъде Коте, да го нападнем.

След няколкодневни обиколки на разделяне решихме: Митрето Влаха остава да действа в Корещицата и се признава за околийски войвода."

Видно е, че веднага след бягството въоръжените бегълци са имали за задача не само да се промъкнат през наводнените с потери райони на предвижването им, но и да пристъпят към изпълнение на други важни задачи, поставяни им от организацията.

От Костурско бегълците вероятно са се придвижили към Морихово. Никола пише в писмото си, че той е разделил всред снежните върхове другарите и ги разпратил. Всеки е поел към района си, съобразно с това от кой район е и где трябва да продължи борбата. Никола с прилепчаните се насочва към Прилеп. (Той казва, че на 29 март е били заобиколен с още четирима в едно селце. Очевидно това са били прилепчаните).

Народният певец в песента, отразяваща бягството от битолския затвор, добавя, че на бегълците

писмо му пристигна
од нивен началник, аго,
пушки да земаят, аго,
пушки манлихерки...

Това е в края на един от вариантаите на песента

"Ке те прашам, бабо мори,
право да ми кажиш,"...

която се разнесла из Западна Македония в различни варианти.

Петър Ацев свидетелства, че след бягството от затвора в Битоля "Ничо с Найдо Пещалевец се е отправил за гр. Прилеп и след една ттрудна одисея, провирайки се между потерите, една нощ пристигнал в града и, когато сутринта се обадил на прилепчани, те се очудили, как се е вмъкнал сега пък в града." Изненадата се е дължала на това, че градт е бил строго охраняван от турците чрез поставени засади.

XII. ПРИЛЕПСКИЯТ КОНГРЕС

Обикновено състоялото се в Прилепска революционна околия съвещание на най-изтъкнатите сили от Битолския революционен окръг и някои съседни райони, започнало в началото на м. май и завършило след 32 дни в първите дни на м. юни 1904 г. се означава като Прилепски конгрес. Петър Ацев говори в спомените си за Прилепска конференция. Мотивите му са в това, че участвалите в съвещанието не са били избрани на събрания на революционните дейци в съответните революционни околии за делегати, които да участват в окръжния конгрес.

В конгреса са участвували най-изтъкнати ръководни сили на организацията от Битолски революционен окръг. Повечето от тях са бивали дълго време ръководители в съответните революционни околии. Мнозина са участвували като ръководители на бойните действия през Илинденското въстание. Някои са били членове на окръжния комитет, а участниците в конгреса Даме Груев, Пере Тошев и Гьорче Петров са заемали и общоорганаизационни ръководни постове. Така че по-правилно е да се приеме, че проведеното съвещание е имало действително характер на конгрес и че участвалите в него са имали правото да действат от името на съответните революционни околии и от името на Битолския революиционен окръг.

За свикването на един окръжен конгрес обаче е трябвало да бъдат преодолени редица трудности. Вследствие на разрухата, появила се като последица от въстанието в град Прилеп са се засилили фракционните борби, довели до пълна анархия в редовете на организацията. Работите стигнали дотам, че се затруднила връзката между околийската чета и революционните дейци в града. Най-благоприятни условия за провеждане на окръжния конгрес все пак са съществували именно в Прилепска революционна околия, тъй като в нея като най-малко пострадала от въстанието, е могло най-лесно да бъде организирано провеждането на конгреса при най-голяма сигурност.

Основна роля в създаването на условия конгресът да бъде организиран и проведен в Прилепската революционна околия принадлежи на Никола Каранджулов и Петър Ацев. Те двамата са имали най-голям авторитет и влияние в селата на Прилепската околия.

Конгресът е бил подвижен. Това се е наложило, за да се разхвърлят тяжестите по издържане на делегатите и съпровождащите ги четници, всичко около 30 души, между повече села и за да се осигури по-голяма безопасност. Заседанията на конгреса са започнали в с. Беловодица и са продължили в с. Дрен, Смолани, Царевикь, Тополица, Трояци, Плетвар, Ореовойц, Кръстец и завършили в Никодимската планина на връх Козяк.[23] През всичките 32 дни, през които е траял конгресът, турците не са открили провеждането му и не са обезпокоили заседаващите. Главната заслуга за успешното провеждане на конгреса е също на Каранджулов и Ацев.

В конгреса са взели участие като делегати следните ръколодни дейци от Битолски революционен окръг – Даме Груев, Пере Тошев, Гьорче Петров, Георги Сугарев, Христо Узунов, Никола Каранджулов, Георги поп Христов, Петър Ацев, Георги Пешков и Йордан Тренков. От съседните на Битолския окръг райони са участвали: Стефан Димитров, велешки войвода, Добри Даскалов и Пешо Самарджиев от Тиквешко. За председател на конгреса е избран Даме Груев, а за секретар Христо Узунов.

Даме Груев е дошъл за участие в конгреса от Тиквешко два дни по-късно. Още с пристигането му обаче е възникнал остър конфликт между него и Георги Пешков. Последният в разговори с дейци на организацията си е позволил да твърди неверни неща, уронващи престижа на Даме. Груев е заявил, че ще напусне конгреса, щом в него участва Георги Пешков. Намесили се като помирители предимно младите. Особени усилия за постигането на помирение положил Никола Каранджулов, който е бил продължително време във връзка с Даме, а и с Георги Пешков, бивш член на окръжния комитете в Битоля. С усилията на посредниците се е достигнало сравнително бързо до помирение.[24]

2. В спомените си Гьорче Петров казва включително следното за Прилепския конгрес:

"През това време в Битолско между останалите там сили се беше появило силно недоволство от Дамевата тенденция да възстанови старото положение, като централизира работата така в свои ръце, че да се кара по старому, всичко облечено в мистериозност. И мимо Дамета – Узунов, Сугарев и още някои вземат инициативата да свикат останалите на събрание, в което да се определи, какво поведение да държи в бъдеще организацията – един вид против Дамевото желание да централизува. Даме не можа да разбере, че вече не сме свето евангелие. Тая инициатива Пере я беше одобрил и подкрепил. Даме, като сметал, че си е оздравил положението на върховен ръководител в Битоля, заминал за Солунско. Обиколил Воденско, Гевгелийско та през Тиквеш пак се върна в Прилепско, гдето се срещнахме" (с. 199-200).

За заседанията на конгреса Гьорче казва:

"Пере Тошев беше определил няколко точки по въпросите на деня в организацията; главно върху тая основа се въртяха разисикванията..." "Изработи се цял правилник по уредбата на организацията, който го напечета Борис (той имаше пари, аз му дадох копието). Радикалната промяна беше, че мистериозната ценетрализация се отхвърляше като се почне от ЦК та до селата, а вместо нея – широка децентрализация. Сложен механизъм във висшите ръководни учреждения се предвиде, за да могат всички по-видни сили на организацията да вземат участие в делата на организацията. Това отговаряше на настроението: никой вече не искаше да чуе за старата централизация. Даме се противеше, но почти никой от по-видните не го поддържаше. Оформихме и Дамевото мнение като втори проект (напечатани са от Борис и двата проекта). И вторият проект, Дамевият, не беше в основата си друго освен първия проект само в по-умерена форма. Даме много отстъпи, нямаше какво да прави; старата наредба беше изгубила всеки авторитет." "Предоставено беше нему, той да се погрижи сетне в Битоля от името на окръжния конгрес да разпрати в преписи решенията в околиите и по другите окръзи" (с. 202-203).

"Силна препирня имахме с Пере по националния въпрос и понеже не се разбрахме оставихме го висящ. Пере искаше без колебание да се даде национален колорит на организацията; Даме шикалкавеше; аз бях против – по тактически съображения: знаех, че ако на нашите хора отвориш вратата за национализма, че там всеки ще се натика, че ще си създадем една язва и ще захвърлим **революционната идея**..." "Но Пере не се разубеди, а особено защото сръбската и гръцката пропаганда действуваха. Аз исках да бъда по-далновиден..." (с. 203).

3. По-подробно се изказва за Прилепския конгрес Георги поп Христов в книгата си "Революционната борба в Битолския окръг, спомени".

"Откри се конгресът. Избрахме Даме Груев за председател и Христо Узунов за секретар. Преди всичко се хвърли един поглед към миналото, после се видя какво сме сега и какво предстои да се работи за в бъдеще. По въпроса дали да се продължи борбата нямаше, разбира се, две мнения, всички бяха единодушни. Само се подчерта: да не се повтарят грешките от миналото, да не се прибързва, а да се почне системно и тактично, като се изтъкне ясно, че **въстанието е средство, а не цел в борбата**.

Сложи се на разискване въпросът за изменение на устава и правилника на организацията, съгласно новото положение. Изтъкна се обстоятелството, че е настъпила една реакция, че съществуват различни схващания между ръководните сили. Има нужда от промени в тактиката на борбата и в начините на действие, за да може да се повдигне и ободри отпадналият дух на населението в цяла Македония.

В този ред на мисли се оформиха главно две мнения – за широки права на членовете на организацията; да се приложи изборното начало относно ръководните тела; да се въведе **децентрализация** в организацията и пр.; второто бе мнението на Даме Груев: да се **запази централизация** във ВМОРО. По принцип след като се разисква на дълго и широко, прие се да се изработят два проектоустава и правилника: единият – децентралистичен, и друг – строго централистичен. Изработиха се и двата проекта и се прочетоха на заседанието. Обаче и двата не бяха одобрени от болшинството – като крайни. Тогава се натовари Даме да преработи двата проекта в един – трети, който да задоволи и двете страни. След като се прочете този трети проект, прие се, понеже в него беше застъпено изборното начало."

"Изработиха се специални директиви за борба срещу сръбската и гръцката пропаганда, които вече предприемаха настъпателни действия с чети в нашия окръг" (с. 87-88).

4. Христо Силянов, разглеждайки въпроса за Прилепския конгрес в "Освободителните борби на Македония", т. II, казва включително:

"По най-важния въпрос – за уредбата на организацията, П. Тошев и Г. Петров се бореха против Груева. Пере беше изработил един проектоустав, Груев – друг. " "Обсъдени, отхвърлени бяха, като крайни и двата проекта." "На самия Д. Груев беше възложено да комбинира от двата проекта един. Груев извърши това при съдействието на Г. Петров и на други децентралисти, водим, очевидно, от желанието да се приготви нещо, което при разискванията би придобило преобладаващо настроение, да бъде приемливо от конгреса и приложимо в същото време." "И тук още веднъж пролича неговият практицизъм и неговата способност да се вглежда във възможностите."

"Конгресът реши третият устав (комбинираният) да се прилага за опит в окръга, двата (първоначални) проекта да се изпратят за сведение и проучване в другите окръзи, а изработването на общ устав да се предостави на бъдещия общ конгрес" (с. 65-66).

По втория основен въпрос, разгледан на конгреса, Христо Силянов твърди: "Той бе решен в този смисъл, че трябва да се вземат мерки против двете действуващи вече въоръжени пропаганди. Изработиха се и особени директиви за водене на борбата против тях" (с. 69)

5. Третият важен въпрос решен на конгреса е бил разпределението на бъдещата работа. Георги поп Христов казва:

"В тоя конгрес се определи бъдещата дейност и длъжност на всеки един от нас, присъстващите..." "Разпределението на работата стана както следва: за организатори и ревизори на четите (тогава се прие такъв термин) за Прилепско и Марийовско да бъдат Петър Ацев и Никола Каранджулов; за Битолско, Демирхисарско и Ресенско – Георги Сугарев; за Охридско, Стружко и Кичевско – Христо Узунов и за Леринско – Георги п. Христов. Даме Груев да замине за Порече и да се справи със сръбската пропаганда, на която начело стоеше Мицко войвода от с. Латово. Той беше близък на Даме от затвора в Битоля. Пере Тошев и Йордан Тренков да се срещнат с Григор Лямев от с. Небрегово, който беше дошел с чета от Сърбия, и да гледат да го привлекат на наша страна и да го обезвредят. Гьорче Петров и Георги Пешков заминаха по канал за България" (с. 88). (Според Хр. Силянов наименованието на казаната длъжност е било "инструктор-ревизор" – т. II, с. 69.)

Изработен е бил и е бил одобрен и правилник за четите.

6. Петър Ацев казва за участието на Никола Каранджулов в разискванията на конгреса: "... Ничо беше дошел при нас вземайки с достойнство и познаване работите на ВМОРО участие в продължение на всички заседания."

Ангел Динев в "Илинденска епопеа", т. II, с. 71, казва за Никола Каранджулов: "В идейно отношение се отличаваше по това, че стоеше на базата на вътрешните принципи на самоопределението на македонския народ. На конгреса на върха "Мукос" единствен той застана здраво на позициите на Гьорче Петров и ги отстояваше докрай."

Следва да се добави, че Гьорче Петров, известен полемист, безспорно е излизал със свои оригинални предложения по изготвените проекти и с убеждение ги е защищавал. От казаното от Петър Ацев и Ангел Динев за участието на Ничо в разискванията на конгреса може да се заключи, че той също е бил един от главните опоненти по проектите. Като се знае характера и миналата му дейност в редиците на ВМОРО, очевидно е, че при възникналия спор той не е могъл да заеме друго становище, освен да подкрепи внасянето на по-голям демократизъм във ВМОРО и даването възможност, както казва Гьорче, всички по-видни сили на организацията да участват в делата й. За него всеки е трябвало да изпълнява дълга си за осъществяване на поставяните му задачи. Това не означава обаче, че не трябва да допринася за правилното насочване на общата дейност на организацията.

Петър Ацев пише в спомените си: "Като най-подходяще лице, запознато с положението на ВМОРО в битолския и скопския окръзи той (Ничо – б.н.) бе избран за делегат в свикания О. конгрес в края на 1902 г. от Битолския окр. р. к-т. Снабден с всички данни за състоянието на Р.о. в гр. Прилеп и Прилепско, Ничо и другите делегати се представиха в Битоля. Заявили са им, че конгресът е станал безпредметен: председателят на Окр. р. к-т бил извикан в Солун и заминал за Общия конгрес на ВМОРО. Очуден от обстоятелството, че по такъв начин ще бъде представен Битолския окръг в един общ конгрес, делегатът ни Ничо се върна в Прилеп и докладва за тая подигравка и за лекото отношение на членовете на Окр. р. к-т. Поради това отклонение от Прилеп и пак поради някакво усложнение на аферата в Паланечката околия след малко Ничо бе арестуван и изпратен в Битолския окр. затвор."

Притежавайки този печален опит, при който Анастас Лозанчев, макар и неупълномощен делегат от Битолския революционен окръг, не се е счел ограничен да бъде един от най-големите застъпници за общонародно въстание през 1903 г., Ничо, още повече след неуспешния край на въстанието, е съзнавал ясно вредата, която могат да нанасят самоволни действия на самоуверени в своята непогрешимост дейци.

XIII. ПРЕОРГАНИЗИРАНЕТО НА ГРАД ПРИЛЕП

1. Ацев пише в спомените си:

"Когато Ничо пристигна в Прилеп (след бягството от битолския затвор – б.н.), в Прилеп владееше анархия между редовете на Р. градския комитет." По-нататък добавя: "За неизлишно ще спомена, че през 1904 г. ние сами се продоволствувахме с всичко, каквото ни беше необходимо, със средства на комитетските каси на селата в околията. Ние не кореспондирахме с никого от града за нещо освен с някои наши сродници и приятели, останали ни верни през анархията в града. Често пъти избягвахме съдействието и на тези хора, когато можехме да се снабдим с необходимото чрез работниците от селата ни."

2. Както ще видим по-долу, главните виновници за създадената анархия в редовете на революционните сили в града са били Йордан Тренков и хората от неговата група. Важни сведения за тях се съдържат в спомените на Гьорче Петров. Там се казва:

"Всички елементи от бившето Братство се преобърнаха във върховисти."

"В Прилеп Йордан Тренков, стар подържател на Братството, си образува силен върховистки комитет; тоя комитет влезе в конфликт с комитета на ЦК, имаше човешки жертви. Бяха почнали тия нови върховисти систематически да агитират и по градовете и по селата. – Оттук (от България – б.н.) бяха заминали с чета сегашния сръбски войвода Глигур като четник под войводството на Мирчо Ацев. Тая чета беше заминала оттук като наша, прилепска чета. В Прилеп Тренков успял да отцепи Глигура та си образувал своя чета, върховистка. Значи бяха готови и с чети да се бият против нас."

"Само в Прилеп комитетът им (на върховистите – б.н.) беше много силен" (с. 128-129).

"Делчев... беше влязъл в ролята да подкрепи Гарванова, но с цел да се отдели от върховистите. И наистина малко по-късно щом Гарванов се почувства на положение самостоятелно и щом получи доверието на Делчев, се отцепи от върховистите, щото техните комитети в Кукуш и Прилеп да се слеят с нашите, а четите в Прилепско и Гевгелийско – да се слеят с градските организационни чети."

"Понеже цончевци бяха недоволни от тези постъпки на Гарванова и понеже четите в Прилепско и Гевгелийско (и други чети имало върховистки) не бяха го послушали, Гарванов се скара вече с цончевци и върховистите тогава нарекли Гарванова изменник и докрай не можели да го търпят и да му простят. Гарванов сетне почна да преследва върховистките чети, които по-напред беше крепил." (с. 132).

"Григор войвода с пушки от Сърбия и с чета потегли в Македония" (с. 158).

"В Прилеп Йордан Тренков беше отдавна човек на върховистите. Във време на въстанието беше се споразумял с Петър Ацев да влезе в управителното горско тяло. В душата си обаче оставаше противник на Ацев и върховист. Подир въстанието раздора между него и Ацева в града и в селата пак си личеше. Когато аз бях там подир въстанието в Прилеп, сам Йордан Тренков пред мене призна, че е бил в кореспонденция с Глигора още когато Глигор е бил в Сърбия. Тренков чете и две писма от Глигора от Сърбия, в които Глигор му съобщава, че възнамерява да мине с чета в Прилепско и то не като сърбин, ами като българин; пушки намерил в Сърбия и ги взел. Тренков чете тези писма да докаже, че той е в кореспонденция с Глигора, но Глигор не е сърбоман. Ацев обвиняваше Тренков заради тия му сношения с Глигора. Види се, че Глигор си е готвил почва и в Прилепско. И наистина Глигор от Крапа слиза в прилепските села и го посрещат хората на Тренков като войвода в Прилепско. Самият Тренков се среща с него и го подържа срещу своя неприятел Петър Ацев. Значи дало се е съдействие на Глигора и от тая страна..." Глигор беше стар върховист, та може би Тренков в борбата си с П. Ацев е мислил да използва Глигора за да завладее Прилепско и Прилеп" (с. 159-160).

Казаното от Гьорче Петров съвсем ясно характеризира миналото и ролята на Йордан Тренков.

3. Както видяхме, Прилепският конгрес е избрал за инструктори-ревизори за Прилепско и Мориховско Н. Каранджулов и П. Ацев. Необходимо условие, за да могат те да се справят с възложената им задача, е било да се сложи край на създадената анархия всред революционните дейци в града. Никола Каранджулов е съзнал тази необходимост.

Петър Ацев пише по-нататък: "Когато конференцията привърши работата си, за наше голямо очудване той (Ничо – б.н.) се приготви за път ведно с Георги п. Христов и Г. Сугарев. На въпроса ни за къде се пак стяга, отговори, че отива в Прилеп да го преорганизира, защото при това положение на Р. Организация в града мъчно можело да се работи. Опитах се с всички доводи, добити от опит, да го разубедя в това му желание, че не ще постигне сега нищо полезно за организацията, защото още прилепчани не се подаваха (очевидно правилно ще бъде да се чете "се подаваха" – б.н.) на подмолна агитация и клюка, която разстройваше нервите между най-добрите работници и не ги оставяше на спокойствие да разсъдят и се предадат на преорганизирване. Ползуващ се с голям авторитет, Ничо се надяваше да постигне целта, която с присъщия си темперамент беше си поставил и не можахме да го отклоним от това му начинание и предприятие, защото ние считахме задачата му за едно само губивреме, осъдена предварително на неуспех. И действително Ничо не само не постигна нищо в града, но целта, за която изгуби цели 6 седмици и разстрои нервите си – напоследък той беше прибягнал до насилието, за да освободи града от клюката и зловредната агитация – но и това не помогна."

Тези твърдения на Петър Ацев, доколкото в тях се отрича постигането на съществени резултати от дейността на Ничо в Прилеп през това време, не са убедителни.

4. Нека се спрем и на изказванията на други автори за настъпилата дезорганизация в революционното дело в гр. Прилеп след въстанието и в първата половина на 1904 г.

Георги Трайчев, описвайки този период, твърди:

"При наличността на... недоволства прилепският район представляваше богата почва за подвизите на разколниците, на "лъжепатриотите" и на пропагандите. Всички тези фактори, насочили своите стрели срещу целостта на организационното дело, бяха "добре дошли" за турската власт, която само в девиза "разделяй и владей" виждаше своето спасение. А останалите няколко души верни синове на организацията – Петър Ацев, Шакир и част от интелигентни сили в града, не бяха достатъчни да поведат борба срещу многото открити фронтове – отвътре срещу "лъжепатриотите", недоволното население (градско и селско) и отвън срещу сръбската и гръцка пропаганди, явно подържани и насърчавани от властта. Безогледни бяха особено борбите в града между двата лагера: на централисти и децентралисти. Със сопаджийски похвати си служеха първите (Груевисти) и благодарение липсата на кураж и самоотверженост у другите (сепаратистите), избегнати бяха жертви. Залисан града в междуособните борби, не обръщаше внимание на опасността, що грозеше околията. Тъкмо по това време – пролетта 1904 год., в прилепско се яви Григор Соколов Лямев, идващ със своя чета, въоръжена и изпратена от Белград. Григор бе стар български четник. Повлиян обаче от сръбското злато и за слава да стане войвода, обявява се за изменник. Прилепчани не само, че не взеха мерки срещу Григора, напротив върховистите под шефството на Й. Т-в, даваха му морална и материална подкрепа. И тъй , необеспокоявания Григор от никого вършеше своята работа бавно, но здраво. Почна да организира и привлича на своя страна недоволните села. Дори и когато почнаха да идват сведения за неговата явна противоорганизационна дейност, върховистите не му отказваха съдействието, а другите слабо вярваха в неговата измена. Трябваше да се срещне П. Ацев с ренегата в родното му село Небрегово, за да се разбере, че Григор се продал и станал агент на сръбската пропаганда." "В с. Маргари Пере е предизвестен, че Григор е сръбски войвода, но той не вярва" (с. 243-244).

5. Христо Силянов ("Освободителните борби в Македония", т. II, с. 70-72) казва, че до и след въстанието революционните сили в гр. Прилеп се делели на два лагера. Ацев е привърженик на Дамян Груев, а Йордан Тренков, предишен последовател на Солунското братство и на върховизма, сега е

привърженик на Пере Тошев и следователно реформист. След конгреса реформистите повдигат въпроса за нов избор на ръководно тяло. В града се намират и Пере Тошев и Гьорче Петров, застъпващи се на конгреса за децентрализацията и за строго прилагане на изборното начало. Привържениците на Тренков развиват трескава агитация между делегатите, които ще гласуват за избора на ново ръководство. Избрани са с голямо болшинство "тренковисти" и само двама от дотогавашното ръководство – Петър Мърмев и Георги Талев Палисламов. Петър Мърмев споделя след години с Христо Силянов, че бил скроен "изборен оюн". Той бил така възмутен, че скъсал бюлетините и изборния лист и ги стъпкал с крака. "После?" – "После, нищо. Ние задържахме властта, а тях подгонихме здравата." ... "Народът от града и селата беше с нас." "Ами началството?" "Покойният Пере страшно се разгневи против мене, но Каранджулов напълно одобри постъпката ми."

6. В откъса от спомените на Петър Ацев, публикуван под надслов "С Пере Тошев от Битоля до София" се казва включително: "... след срещите му (на Пере Тошев – б.н.) с Григор Лямев и невъзможността да отвърнат от мене някого от четниците и ми го противопоставят, макар сам Пере да беше правил опит да направи това през началото на 1904 г. и след конференцията, когато открито аз се най-рязко противопоставих на невъзможния негов правилник. Особено бе разочарованието на Пере и от Григора, и от Тренков, след като се убеди, че Григор е окончателно изгубен и е един подъл чужд агент, който немалко грижи ще създаде на организацията. Когато бе убит Никола Каранджулов и в Прилеп се беше пръснал слух, че предателство е имало, Пере поиска да се информира и узнае дали сражението се дължеше на предателство.

Ние категорично опровергахме всички слухове и съобщихме както на Пере, тъй и на прилепчани, че никакво предателство не е имало и нечестно е да се винят които и да са за подобно подло злодеяние.

Пере от този момент кой знае по какви причини почна да променява мнението си за хората, с които се беше обиколил в Прилеп и го бяха настроили против нас."

7. Действително ли, както твърди Петър Ацев, отиването на Никола Каранджулов след конгреса в Прилеп и престояването му там 6 седмици, през което време е положил усилия да постави на здрави основи делото на организацията в Прилеп, не е дало резултат?

Истината е тъкмо обратната. Именно дейността на Никола Каранджулов е сложила началото на преодоляване на анархията и на съвземането на здравите революционни сили в града. Никола е осъществил разгърната дейност за укрепване на положението. Действително накрая той се е принудил да упражни и физическо насилие като е организирал нанасянето като предупредителна мярка на побой на главния виновник за анархията Йордан Тренков и на някои от най-изтъкнатите тренковисти с участието на придружаващите го в града четници, преоблечени в градски дрехи.

Още по-съществени са били обаче организационните мерки, които той е взел преди това.

Когато авторът беше в Прилеп през 1974 г., той се убеди от бегли разговори със свои близки, че при престоя си в града през казаното време Ничо се е занимавал не само с виновниците за раздора и с поощряване на желаещите да внесат дисциплина и взаимно съгласие всред революционните дейци, а и с текуща организационна дейност. Василка Костовска, дъщеря на Борис Лауца (съпруг на първа братовчедка на Ничо), син на известния прилепски майстор-строител Коста Лауца, изградил прилепската часовникова кула, даде картинно описание как тя като невръстно дете е стояла на стража пред къщата на баща си, докато вътре се е разгръщала спокойна организационна дейност от Никола, баща ѝ, който бил един от преданните на Никола организационни дейци, и други ръководни лица на организацията в Прилеп. Тя като дете е имала задачата, ако забележи нещо обезпокояващо, веднага да уведоми заседаващите. В дома са идвали търговци-сладкари от града, вероятно да бъдат разглеждани техни взаимни спорове от организационното ръководство, съгласно възприетата по него време практика да бъдат бойкотирани турските съдилища и възникващите спорове между граждани да бъдат решавани от организацията. Посетителите сладкари щедро са я дарявали с халва и други сладости и тя като дете е оставала много доволна от това. Тя също сподели, че баща ѝ си е бил приготвил пълно четническо облекло и снаряжение за евентуално излизане в планината. По него време организацията е задължавала всичко свои членове да си приготвят необходимата екипировка и оръжие.

Братът на Василка – Киро Лауцоски сподели, че баща му, който е бил активен деятел на организацията, се е снабдил с всичко необходимо за излизане като нелегален. След смъртта на Никола Каранджулов обаче се е разочаровал и се е оттеглил от активно участие в революционните дела.

Сестриният син на Борис Лауца – Трайко Тасев Кедиовски, бивш деец на организацията, сподели, че когато Ничо се завърнал от чужбина и прилепчани го посрещнали с "Добре дошъл", през 1896 г. станал негов ученик. Когато след Прилепския конгрес Ничо е слязъл в Прилеп, била предадена на Никола тамбура, която принадлежала на Трайко, за временно ползуване. Ничо е пеел много хубаво. По-късно тамбурата е била върната от Борис Лауца. Това свидетелство показва, че Никола е считал, че за да има успех мисията му в Прилеп е необходимо не само да се държат разпалени агитационни речи и да се упрекват разколниците, а и да се създава и непринудена атмосфера на другарство и веселие в някои от провежданите срещи, включително и като се изпълняват подходящи революционни и други песни.

8. Петър Ацев предава и една от последните мисли, споделена от Никола с него. Той пише за времето след нощния поход на 27 срещу 28 юли, когато четата се установила за преспиване: "Заприказвахме се с Ничо, но беше така възбуден, че не му се приказваше. Той ми само съобщи, че всичкото зло в града се крие у Йордан Тренков и че докато той е там, в Прилеп ще владее анархия, поради което след като назначил 3-ма души за ръководители, наредил да употребят най-големи усилия да го пропъдят от Прилеп."

Определените от Каранджулов за ръководители са били Йордан Ангелов, Георги Талев Палисламов и Петър Мърмев, всички млади хора, бивши ученици на Никола, а сега учители.

За възстановяване на дисциплината в революционните редици в Прилеп са допринесли не само положените усилия и взетите организационни мерки от Ничо през време на престоя му в Прилеп, дадените от него указания на ръководството, което е назначил, взетите от последното мерки, а и обстоятелството, че веднага след злополучното сражение над Селце Йордан Тренков е избягал от Прилеп и е отишел в Битоля, гдето се е укрил в българското агентство. В него е останал до началото на следната година.

В началото на 1905 г. Петър Ацев отстъпил на увещанията на Пере Тошев да замине с него за България. Това е станало след като брат му Гога, участник във въстанието, след него е станал учител в едно тиквешко село, но се е принудил да напусне и да потърси четата на брат си. Той е бил оставен за негов заместник като околийски войвода.

Ацев добавя: "И Пере, и аз писахме и поканихме Тренков на среща, да заминем на почивка".[25] "Дойде Тренков. Потеглихме от с. Ракле през с. Попадия." Тримата пристигат в България.

Подир бягството на Тренков от Прилеп и укриването му в българското агентство в Битоля, а след това и като е напуснал Битолския окръг, върховистите в Прилеп, останали без своя водач и компрометирани от цялата си дотогавашна дейност, вече не са могли да съставляват сериозна пречка за укрепване на революционните сили в Прилеп.[26]

9. Следва да се добави, че Георги Трайчев не отразява точно положението в гр. Прилеп през 1904 г., като твърди, че лагерът на централистите (груевисти) си служел със сопаджийски похвати и само благодарение на липсата на кураж и самоотверженост у децентралистите (тренковистите) са били избегнати жертви. Всъщност "децентрализмът" на тренковистите е бил само прикритие в кариеристичната им борба за овладяване на властта в град Прилеп и Прилепско.

Също така Христо Силянов не е прав, като предава как Йордан Тренков и неговите хора са успели благодарение на проведена от тях агитация между делегатите-десетници, при прилагането на новия устав, да постигнат получаването на болшинство от тренковистите при избора на ново ръководство в Прилеп. Тренков и тренковистите са били всъщност не толкова привърженици на идеите на Пере Тошев, отколкото са се мъчили да спечелят неговото доверие на Прилепския конгрес и след това в Прилеп като новопокръстени "децентралисти", за да установят надмощие в Прилеп. Че Тренков е останал в душата си върховист става ясно от това, че след като отива в София той не продължава връзките си с Пере Тошев, а става върховистски четник и най-напред секретар на върховистката чета на капитан Любомир Стоенчев, действувала в Пирина, а след това секретар на четата на един от водачите на върховистите – подполковник Стефан Николов, действувала в Петричко.

След като Рилският конгрес на ВМОРО, състоял се в Рилския манастир през м. октомври 1905 г., който е избрал централен комитет на организацията в състав Даме Груев, Пере Тошев и Тодор поп Антов, е дал ултиматум на върховистите да преустановят своята дейност и те са се подчинили, Йордан Тренков е завършил Историко-филологическия факултет при

Софийския университет и се е дипломирал през 1911 г. по специалността история.[27]

В това, което според Силянов Петър Мърмев е споделил с него, също се съдържа неточност. Не е ясно дали Мърмев не е предал вярно събитието по проведения избор за комитет в Прилеп или Силянов, възпроизвеждайки след години казаното му, е допуснал грешка. Изборният лист, съдържащ резултатите от избора, който Мърмев е скъсал и стъпкал с крака, е запазен, надлежно подлепен и се съхранява в Българския исторически архив при Народната библиотека "Св. Кирил и Методи" в София (Фонд № 258 на Йордан Христов Тренков, а. е. 3). От листа е видно, че са избрани в комитета 7 души, от които Коце Бербер е получил 34 гласа, Йордан Ачев (бръшнар) – 26, Илия Иванов Шилигаров (учител) – 23, Георги Бекяров (търговец), Никола Тошов (бакалин) и Траян Конев (учител) – по 22 гласа, а Коста Гацов (учител) – 20 гласа. Най-много гласове от участвувалите в избора, които не са избрани, са получили: Хараламли Попев (търговец) – 21, Ноне Белазелков (бакалин) – 13, Петър Мърмев (учител) – 13, Петър Саратин (свещар) – 12, Димко Минов (бакалин), Йордан п. Костадинов (кафеджия) и Спиро Спасев (кондураджия) – по 11 гласа. Всичко в избора са подадени 341 гласа. Разделени на 7 се получава, че са гласували 49 души десетници на организацията. Разбира се имало е и отсъстващи десетници. Това показва, че организацията е имала около 500 члена в Прилеп. Като се добави, че голяма част от главите на християнски семейства с по-напреднала възраст не са членували в организацията излиза, че повече от 20 на сто от християнските семейства в Прилеп са имали членове в организацията. Зад организацията практически е стояло обаче почти цялото християнско население на Прилеп. Хараламли Попев, въпреки че е получил един глас повече от учителя Коста Гацов, не е бил прогласен за избран. Навярно той сам се е отказал в полза на Гацов.

Видно е, че не се потвърждава казаното от Петър Мърмев, че той и Георги Талев Палисманов също са избрани. Последният въобще не фигурира в списъка на лицата, за които са подадени гласове.[28]

Причината някои от членовете на организацията, които до тогава са се считали за членове на ръководството ѝ, да не бъдат избрани, навярно не лежи толкова в проведената от тренковистите агитация, а в това, че, както е обикновено, възниква и неодобрение срещу някои действия на упражняващите власт лица. Едва ли може да се заключи, че всички избрани са били "тренковисти". Между тях има и трима учители, един от които е Илия Иванов. По-скоро избраните са получилите доверието на избирателите лица. Някои от тях са били и тренковисти. Неправилно би било също всички, които са били под влиянието на упражнявани критики от тренковистите, да се счита, че също са върховисти. Върховизма си по него време Тренков не е афиширал явно, а е бил с намерение да го прокарва прикрито.[29]

XIV. СРАЖЕНИЕТО НА 28 ЮЛИ СТ.СТИЛ 1904 Г. НАД С.СЕЛЦЕ И ГИБЕЛТА НА НИЧО И НА НАЙДО ПЕЩАЛЕВЕЦ

Петър Ацев пише в спомените си: "Разочарован от резултата на опита си, Ничо беше се научил, че съм слязъл в с.Селце, отстоящо само на два-три км от града.

Изпрати ми писмо, с което ме уведомяваше, че иска да отърси праха си от Прилеп и да се прибере в четата ми, за да продължим работата си съвместно из околията. Ние се зарадвахме много, па и очаквахме много необходими вещи из града, за които бехме изпратили необходимата сума - четниците ми през дългите походи до с.Пожарско, във воденско, изпращайки Гьорче Петров на гости у Лука Иванов, наскоро дошъл за околийски войвода от задграница във воденска околия, бяха обосяли и оголели. В чантите им нямаше вече нито лула тютюн, нито прибори за палене на огън и пр. – Отговорихме на Ничо, че го чакаме, молейки го да вземе и вещите ни на излизане от Прилеп. Рано, рано, Ничо пристигна в с.Селце, като донесе голяма част от поръчката ни." "Ничо пристигна и съобщи, че с големи скандали и шум напуснал града, та се налагаше бързо напускане селото пред опасността да бъдат проследени новодошлите от турските власти.

Беше юни (б.н. всъщност юли) най-горещите дни..." "Нощите, осветявани от пълнолуние, бяха ясни. Рано изгрялата луна беше по-светла от слепите газеничета, с които селото се осветяваше. Преброихме се и ведно с Ничовите другари станахме 15 души."

"...поех пътя към четата си, която заварих строена в задтилна редица над селото. Както споменах месецът грееше и разливаше своите сребърна лъчи из голата околност на Селце, която е прорязвана от дълбоки долове и сипеи, плод на пороищата вследствие обезселената селска околност. Куриерът ни запита за къде искаме да ни води. Дадох му нареждане да ни заведе в някое ущелие дето има вода и поне лещак, за да можe да се укрием през деня.

Заведе ни действително към една чешмичка със студена бистра вода под прохода водещ през "Бела чешма" към Морихово през с. Кокре (Кокречки преслоп). Като жалки останки в тая местност има няколко буки старателно и немилостиво кастрени от селяни, за да не могат да израснат на своя бой и хвърлят по-широка сянка. Около тях има лещак и папрат. Установихме се. Четниците след проверка кому е ред пръв да остане дежурен се настаниха по стръмната страна из лещака и скоро захъркаха в сладък сън."...

"На съмване, след като от мястото на часовия проверих положението около бивака и с.Селце с бинокъла си, реших да си дам почивка, тъй като това ни беше най-трудният ден прекаран в безсъние.

Колко съм спал на знам, но ме събудиха шум и един кошмарен сън..." "Чух да приказва един от четниците: "От всички страни сме заобиколени от аскер, пък ние още спим". Станах и отидох към часовоя..."

"Часовоят ми посочи сега, че откъм с.Селце идвала кавалерия, а за другия аскер, който още сутринта мина край нас, отмина към "Бяла чешма" из бузанския път за с.Кокре се виждаше как като кози се катереха един след друг към "Бяла чешма".[30]

Действително положението и на мен ми се видя доста опасно. Гръмне ли се веднъж тук, щеше да чуе изстрелът и аскерът, който по пресмятането ни беше още на "Бяла чешма", за да ни пресече пътя на отстъплението, щеше да чуе също и аскерът, който беше разположен на лагер на прилепския Чаир и го гледахме какви учения произвежда. Беше пехота вероятно от резервисти свикани на летни учения и да се намират под ръка за преследване на комити. Впрочем ВМОРО причиняваше вечна мобилизация на турската войска. Решихме да се изтеглим на височината, която беше над нас, за да избегнем срещата си с кавалерията, която отдолу ни наближаваше. Имаше лещак до самият връх. Наведени, през него изкачихме се незабелязано от кавалерията и седнахме да си отпочинем. Трима четници – Трайко Кральо от с. Бърник, Шакир и Мицко от с. Моино, бяха взели позиция на канарите, които заграждат падината под Цървени стени. След почивка, понеже криво пресметнахме, че аскерът, който мина сутринта за Марихово, е вече прехвърлил билото през Кокречки преслоп, решихме да не чакаме повече. И тъй намерението ни беше да заминем и ние за Мариховските села, дето с Ничо по-спокойно можехме да конферираме и си разпределим работата. Решихме да станем и продължим нагоре. Когато бехме се наредили вече и бързахме и ние да стигнем билото, изненадани бехме едновременно от двете страни със свирка и вик: "Бай Петре! да стрелям ли?Я ги турците", викаше Трайко то Бъринк. Свирката повтори сигнала, ние ѝ отговорихме и казахме на Трайко да стреля. След нашия отговор турците разбраха какви хора сме и взеха пушките за стрелба стоишком. Трайковата пушка изгърме и първият турчин се повали, падна на пътя. Върху нас се изсипа залп от 25 маузерови пушки. Така започна сражението на Цървени стени. Съобразих – ако останем повече тука, ще дадем и жертви и ще изчакаме аскера от Прилеп да ни избие до крак на това неудобно за сражение място. Заповядах на четниците да не се спират и отговарят на залпа, а да се прислонят на ляво из падината под Цървени стени (селечко). Без жертви минахме ската и бързо поехме нагоре из падината. Тук никой не можеше да ни безпокои. не се боехме от пресичане пътя ни сега, защото тримата бяха между нас и горния аскер, а от долу никой не се виждаше. Турският стан на Чаира се раздвижи, влезна в чадърите и пак излезна вън, построиха се за поход, но още не тръгваше, защото гърмежите за момента се прекратиха. Трайко Кральо беше заел удобно място, доминираше онова, което заемаха турците. Изплашени от дадената жертва те бяха поотстъпили малко, та до като се поуредят зад канарите престанаха пушките. По това време замлъкнаха пушките и на нашите трима четници, та аскерът от Чаира пак се застоя с пушки при нозе в очакване. Трайко като видял, че аскерът отстъпил зад канарите, помислил, че се е повърнал назад, та поел пътя за върха Студеница с двамата си другари, без да ни изчака поне да излезем на върха зад него, дето се бехме насочили. Шакир, който в подобни случаи беше съобразителен, предложи на Трайко да ни дочакат, обаче този последният казал: "До сега дядо Петре е изкачил на високото, та вместо ние да го чакаме, той ще ни чака." Те не са дочакали даже и Мицко, който беше малко по-долу от тях при откриване на огъня. След като се преустроили турците, забелязали само Мицко и открили отново огън, а аскерът в дълги редици по ротно пое пътя за с.Селце. Ние бяхме поели една стръмнина, по която на всяка крачка се спъвахме и падахме, та се измокрихме здраво. Четниците започнаха да ме питат, какво да правят... с чантите. Позволих им, който не може вече да понася тежестта им, да се освободи от тях.Те това и чакаха и всичките едновременно се освободиха от всичко, като забравиха и хляба си. Продължавайки из падината, стигнахме една скала, която само с няколко метра се доближава до "Цървени стени". Тук имаше сено. Поседнахме за почивка, но гърмежите продължаваха, та Найдо Пещалевецо,... макар изморен, продължи да се изкачва към върха над падината. Той се изкачи горе и не след много започнахме да чуваме да гърми и неговата мартина ведно с Мицковата. След почивката поканих четниците да продължат към върха, но щом първият четник тръгна, почнаха куршуми да се забиват около него. Не можахме да си обясним откъде идат тези куршуми, та реших да отправя четниците в ляво край Цървените стени за да заемат височината, малко по на изток. По новото направление минаха 5-ма четници. След тях тръгна и Ничо. Стигна досред падината метна се на сухата трева и падна. Седна и почна да изува цървулите си. Първият цървул беше изут. Когато посегна да изува втория внезапно изправи глава, пушката му издрънча настрани и извика: "О, ох! умирам. Да живее Македония!" Четниците, които бяха се подредили и чакаха да мине той, за да го последват, се изплашиха. Извиках на Ничо, какво стана и защо така изплаши другарите, а той ми отговори: "Ударен съм в кръста през гръбнака". "Ела тогава при нас!" Отговори: "Не мога". Отидох при него, свлякох го до голямата канара, дето четниците още се суетиха побледнели. Положих Ничо на сравнително най-равно място да полегне, увещавайки го да не охка, че така повече плашеше четниците. Той млъкна. Питах го къде го боли. Повтори, че е смъртно ранен в кръста – куршумът минал през гръбнака. Чудех се от къде го е засегнал този куршум. Не допусках, че може да е ударен в корема с дошъл куршум от долу, защото долният аскер се виждаше много още далече, обаче не виждах убиеца на Нича, който се е криел зад една голяма канара насред падината тъкмо под нас на 4-5 стотин крачки. Той редовно стрелял всекиму, който се движел из падината нагоре. Когато настаних така Ничо, отидох при четниците. Те продължаваха побледнели, без да се решат да поемат пътя посочен им преди раняването на Нича. Видях пушката и цървула стояха още на мястото дето падна Ничо. Отидох, взех пушката и цървула. Пушката беше Гьоревата, система "Манлихер" стария обр.Дадох пушката на Георги

Гешков, воденчето. Той ме запита, какво да прави с неговата пушка. Казах му да носи двете, но беше много младо момче, та го съжалих и дадох пушката други да я носят. Станаха ни две излишни пушки. Едната носеше Михаил от с.Брод, Поречко, който макар и маларичен беше много развит физически.

След като дадох пушката на Георги Гешков поисках и патрондаша от Ничо, като го запитах: "Ничо, щели можеш да ни придружиш само на 20-30 крачки? От там ще те носим на ръце или на носилка". "Излишни са всякакви грижи за мене. Погрижи се за другарите ти и за себе си, защото аз скоро ще склопя очи за винаги. Пожелавам ви за сега спасение от това тежко положение."

Погледнах го за последен път. "Ничо, казах му, ако ти оставим револвера, щели можеш сам да си послужиш с него, ако след нашето заминаване дойдат тука турците?" Целунах го по умното му чело и се сбогувахме. Лицето му беше посиняло вече, студенина беше почнала да го покрива. Той беше силен характер, но болките му в кръста бяха големи, та тежко само дишаше, след като му казах да не охка и плаши четниците.

След това положението ни се влошаваше на това място. От Прилеп аскерът вече беше наближил на 800 крачки. Пътуващите за Морихово се бяха поосвободили и се разшаваха с цел да ни задържат в падината. Четниците не ме слушаха и не отиваха там дето ги насочвах. Качих се с двама още четници зад една канара и им казах, че ще ги пазя да потеглят по направлението, дето ги насочих. Само Михаил Брожданчето се реши и тръгна из падината с двете пушки. Видях, че около него свистяха куршуми, но не от многоброен неприятел. Погледнах надолу. Сега видях един турчин, който гърмеше от зад канарата в сред падината под нас. Прицелих се да го убия, но той като се скри зад канарата, още веднъж не се подаде вече. Предполагах, че беше свършил патроните. Михаил сполучи да се качи на височината дето намерил Найдо в престрелка с първия аскер от скалата на Кокречкия път. Залегнал е и Михаил да му помага, но след като изстрелял няколко патрони, Найдо му предложил да последва Мицко, а след него и той щял да го последва. Михаил вече отпочинал тука, вдигнал се и на няколко крачки изминал опасното разстояние под град от куршуми. Тези залпове ме много плашеха, без да обръщам внимание на прилепския аскер, който под нас още от 800 крачки почна да стреля по ротно в залпове, но те бяха така далече поради почти отвесните височини, дето ние бехме, че и след един час не можеха да ни стигнат даже без бой. При това горещината беше ужасна. Слънцето, издигнато на високо над нас, жареше ни и ни беше поставило като под връшник. Пот ни обливаше и се стичаше по лицето ни като лютива течност, замрежваща очите ни. Убедих се, че докато аз не потегля, никой от четниците няма да отиде по-далеч от падината. Потеглих, прекосих я и залегнах зад един камък. Веднага извиках на четниците да ме последват и се загледах насреща. Не забелязах нищо. Двама четници ме последваха, Иван Асенов и Георги Гешков, воденчето. След тях последваха други и ме отминаха, но първите двама седнаха зад мене. Така представляваxме една мишенка за неприятеля, за да може с един куршум трима да убие. Скарах им се за глупавото и срахливо държане, но не ме послушаха. Преместих се сам край червените стени тъкмо на време. Найдо се опитал да последва Михаила, но бил тежко ранен и паднал на височината. Патроните му били привършени вече. Турците от скалата на пътя го видели паднал, излезли от зад скалите и побързали да заемат височината над нас. Когато вече аз се настаних край канарите, изненадан бях от един аскерлия, който с целият си ръст изникна на височината. За щастие обаче, когато той залегна, не му хареса мястото та се изправи и седна зад камъка на върха. Така аз го гледах до пояс. Разстоянието между него и мене не беше по-голямо от стотина крачки. Преди да ме види, аз бях се облакатил на канарата, насочих карабината си и стрелях, сполучливо. Той взе да пищи, да се премята като кокошка – ударен беше в гърдите."

"В това време чух от долу гласа на Коце от Велмевци, Демир-хисарско – макар и младо момче, но много храбро. Съобщаваше ми, че Ничо е пожелал, преди да си замине да го застреля. Казах на Коце да го покани за последен път да стане и подкрепяйки го да дойдат поне до мене. Аз бях само на 20 крачки над тях, но червената скала ми пречеше да виждам Ничо. Коце каза, че Ничо не можел да мръдне, даже и едва приказвал. Извиках на Ничо да ми се обади, обаче отговор не получих. – Коце вместо него ми се обади и каза, че той едва чувал и разбирал това, което казвал Ничо. Тогава позволих на Коце да изпълни желанието му. Коце се прекръстил, извадил Ничовия револвер и го запитал къде иска да го удари. Ничо посочил челото си. Коце го помолил да му прости и си атвори очите. Но Ничо смело му казал: "Не се бой от нищо пускай куршума право в челото". Сбогували са се. Ничо казал шепнешком последните си думи, но Коце ни ги разбрал за да ги запомни. Пуснал куршума право в челото му и смъртта моментално настъпила. Така завърши този достоен син на Македония своя бурен революционен живот."

Описвайки понататъшния ход на сражението Ацев съобщава, че отправил напред Симеон от Присад и Коце. Последвал ги и той. Георги Гешков бил залегнал срещу прилепския аскер. Той обърнил вниманието на Ацев върху приближаваща се дружина по ротно към "Цървени стени". Една от ротите настъпила през ожъната нива. Георги се прицелил в офицера. Ударил го и той се похлупил по очи, а войниците му побегнали и започнали да стрелят напосоки. Кавалерията от Прилеп настъпвала нагоре. Задал се и башибозук от с.Врабчалник. Георги, Никола и Ацев започнали да стрелят по него и той се разбягал. Нямало време повече да чакат. Качили се на билото. Не намерили никого. Найдо, жертвал се за другите, не се виждал. Останали били 5-6 души. Потеглили по пътя за Студеница. Стигнали до "Гюпски преслап". Четниците се нахвърлили върху студената вода. Предстояло да се изминат 100-200 крачки голо място без всякакви прикрития. Аскерът идващ от към с.Леница започнал да ги обстрелва, но жертви не дали. Решил да слязат в "Свинска река". Мястото било обрасло с млад бук. До реката срещнали жетвари, водещи коне. Поискали им конете. Но селяните им казали, че с конете по-лесно ще ги забележат от далече и ги посъветвали да се прислонят под "Марков камен", а вечерта ще се погрижат за тях и ще им осигурят вечеря и подслон. Възприели съвета и се прикрили из папрата. Аскер се появил, насочвайки се към Ливада, но не допускал, че са се прикрили из папрата.

Жетварки и жетвари продължавали нарочно да жънат през време на сражението, за да напътват приииждащите четници. Дошли Трайко и Шакир. Аскерът загърмял залпово от към "Марков камен" към жетварите, жени и мъже, и те едва се спасили.

Гьоре Спирков Леницанец, който в надвечерието отказал да тръгне с четата, твърдейки, че ще слезе в Прилеп, като чул гърмежите, пожелал да се яви на помощ със селската милиция. Началникът й обаче му казал: "Погледни какви пълчища идат от Прилеп." Гьоре взел една пушка от селото и заминал за Леница и Плетвар.[31]

Симеон след като се укрил от потерите, заминал при сестра си в с. Плетвар, гдето дочакал Гьоре от Леница.

Според Ацев сражението е траяло вечерта до късно. (Атанас Иванов и народната песен "Станах рано в неделя" сочат, че е траяло 7 часа).

Найдо е бил открит от кавалерията и убит със сабля. Селяните, които са изчаквали да напътстват четниците, са чули гласа му.

Според други сведения вечерта трима четници са получили коне от селяни от с. Кокре и с тях са се насочили на север. Пресичайки шосето турски пост им извикал: "Кои сте вие?" Те изоставили конете и побегнали. Конете сами се прибрали в селото.

Труповете на Ничо и Найдо са били свалени от турците с коне пред черквата в с. Селце. През нощта са били внесени в църквата. Понеже почти всичките им дрехи са били обрани, селянките донесли коя риза, коя чорапи и пр. и били стъкмени за погребението. Преди това за омиване тялото на Ничо била откачена входната врата на намиращото се до черквата училище, в което е преподавал Ничо. Плещите му са покрили почти цялата врата. На опялото на 29 юли са присъствали жителите на с. Селце и близки на покойниците от Прилеп. Загиналите са били положени в общ гроб в намиращите се в близост до черквата гробища. През 1907 г. в същия гроб е погребан Димитър Ив. Робев от гр. Битоля, бивш юнкер от военното училище в София, умрял като секретар на четата на Петър Ацев в гр. Прилеп от пневмония.

Ацев сочи, че в сражението са взели участие следните четници: Никола Долненчето, Найдо Пещалевец, Милан Гюрлюков, Кръсте Гермов, Божин от Селце – Жупа, дебърско, Ангел войникът от България, Георги Гешков от гр.Воден, учител, Иван Асенов, Михаил Брожданчето, Мице от Моино, Трайко от с. Бърник, Симеон от с. Присад, преселен в Галичник. Когато Ничо през предния на сражението ден е дошъл в с. Селце с него са били и четниците Никола Дирекот и Спасе Дограмаджията. С тях броят на участвалите в сражението става 16.

Турците са дали един капитан (юзбашия) и 15 войници убити и 1 пристав тежко ранен.

Ацев казва на края:

"Щастливото избавление на 14-те души [32] се дължи на обстоятелството, че не дадохме на неприятеля, макар и многоброен, да ни обсади."

"Неговата (на Ничо) смърт... презадоволи турците, без да обръщат внимание на своите жертви."[33]

Загубата на Никола Каранджулов и Найдо Пещалевец е хвърлила в покруса гр.Прилеп и околията. За сражението и даdените скъпи жертви е последвал широк отзвук в Македония и Княжество България.

XV. НАЙДО ПЕЩАЛЕВЕЦ

Атанас Иванов дава някои сведения за загиналия заедно с Ничо Найдо Пещалевец, родом от с. Пещалево, Прилепско.

Той бил селянин, предал се с цялото си сърце на делото. Бил е отличен агитатор между селяните. Всички първи чети в прилепско са го ползували като куриер. Бил е отличен терорист, безукоризен изпълнител на всяка поръчка. Станал всеобщ любимец на дейците на организацията. Взел е участие в изпълнението на смъртни присъди срещу някои бабаити-турци. През 1899 г. е бил арестуван във връзка с едно убийство и осъден на 4 и 1/2 години затвор. Следващата пролет обаче успял да избяга и постъпил в четата на Мирчо Ацев. Заловен е бил отново през април 1901 г. къде Скопйе, гдето е отишел във връзка с пренасянето на оръжие, и е изпратен в Битоля. Подложен е бил на мъчения, но не е направил никакви признания. Турците много се озлобили срещу него.

Любен Цветков Йовановски от гр.Прилеп – внук по брат на Найдо Димев Пещалевец съобщи допълнителни сведения за Найдо и за рода Димеви.

През 1896 – 1899 г. Найдо е работил като най-близък сътрудник на Никола Каранджулов, изпълнявайки усърдно поставяните му от организацията задачи. На сватба на член на рода в с. Секирци, недалеч от Пещалево, Найдо е убил един турски бег в защита на честта на македонската жена. След като е бил задържан повторно през 1901 г. и изпратен в Битолския затвор, там се среща по-късно отново с Ничо и пак е един от най-верните му хора. След бягството им пристигат заедно в Прилеп. Бил е заедно с Ничо и при слизането му в Прилеп за внасянето на ред в организационните редици. Относно раняването на Найдо в сражението над Селце в рода Димеви се предават няколко легенди. Едната е, че Найдо е ранен изпълнявайки възложена от Никола задача. Другата е, че след раняването на Ничо Найдо се притекал, за да участва в пренасянето му. Ацев казва, че е положил Ничо на сравнително найравно място. Участвували в сражението четници са споделили, че Ничо е бил пренесен на сянка. Това е отразено и в първия вариант на народната песен "Станах рано в неделя". След раняването му Найдо се е укрил в един от най-големите храсти с вечнозелени плоски бодливи листа, каквито храсти личат на приложените снимки на местността, в която са загинали Ничо и Найдо. Той е бил убит в храста.

Найдо е имал трима братя. Всички са се включили в дейността на организацията. Двама от братята на Найдо също са убити от турците. Брат му Петър и бегът от с. Пещалево са тръгнали с коне от селото към Прилеп. Като стигнали до воденицата недалеч от с. Новоселани /която съществува и понастоящем/ бегът застрелял Петър, както последният яздел на коня си. Конят се върнал в Пещалево с трупа на убития. Братът на Найдо и Петър – Божин тръгнал веднага със същия кон по следите на бега. Стига в Прилеп и отива в механата на Квачковци. Пита кръчмаря: "Къде отиде бегът?" "– Замина за Битоля." "– Само да не ме лъжеш, че все ще те запаля." "– Не те лъжа." Божин достига бега в землището на с. Алинци по пътя към Битоля. Бегът се примолва: "Това, което аз направих, ти не го прави". Божин го убива и се връща в Пещалево. За убийството е осъден и излежава 11 годин в битолския затвор. След излизането му от затвора организацията го изпраща в Америка. Там престоява няколко години в гр. Стилтън и се връща. Имал е 7 деца, от които живи остават две дъщери – Тодорка, починала през 1956г. в Прилеп и Цветанка, починала прз 1966г. в София. Тодорка има 6 деца – четири момчета /един от тях е Любен Цветков Иовановски/ и две момичета. Всички са живи и са в Прилеп. Цветанка е встъпила в брак с Петър Миников, който е участвал в извършеното по нареждане на организацията на 27.XII.1907 г. убийство на сърбоманина Иван Джамбаз /Г. Трайчев, с. 265; Коста Цирививири, с.12/ и е изпълнявал и други задачи на организацията. В края на 1918 г. преминава със семейството си в България.

Третият брат на Найдо е убит от турците на преслапа между Горно село и Забъргяни.

XVI. ШАКИР ВОЙВОДА

Кръсто Гермов Шакир е роден в Прилеп през 1875 г.[34] Баща му Георги Гермов работел за солунската фирма Алатини и за кръстник на новороденото приел чорбаджията си, който му дал гръцкото име Аргир. Но това не се харесало на прилепчани и бащата прекръстил сина си на Асен. Но децата започнали да му викат и Асан. Това пак не се харесало на майката и тя запитала, как се превежда името Аргир. Означавало сребро и малкият се превърнал в Сребре. Сребре бил добър ученик, но много палав на улицата. На 13 години той вече бил водач в битките между македончетата и турчетата наричани дженгови. Турците му присвоили името Шакир, носено от известен разбойник, който с еднакво ожесточение нападал и християни и мусюлмани. След смъртта на баща си Шакир станал занаятчия. През 1901 г. става член на ВМОРО и проявявайки активност скоро бил принуден да стане нелегален, като постъпил в четата на Петър Ацев. По негово време в Морихово (Мариово) действал със своя чета отличаващият се със своята смелост и природен ум войвода Толе паша. Толе бил родом от с. Крушейца, Мориховско. Създал си верни хора в част от Мориховските села, като ги подпомагал. Още рано той бил привлечен във ВМРО като бил заклет от члена на организиционния комитет в Прилеп Атанас Иванов (Г. Трайчев, с. 228 и 230). През 1900 г. организацията поставила на Толе задачата да подмами турската банда на Бесим, действувала в Битолско и Мориховско, към засада подготвена от четата на Мирче Ацев в местността "Скала" при с. Писокал. Толе изпълнил задачата и бандата била изцяло унищожена. Толе, който дотогава бил полулегален, станал нелегален. Когато през есента на 1900 г. Мирче Ацев се оттеглил с четата си на почивка в България, Толе останал в Морихово и успял да образува своя чета от 11 души. Върховистите от гр. Прилеп, след като привлекли на своя страна дошлия от България с четата на Мирче Ацев Григор Соколов Лямев, успели да привлекат и Толе паша. За да са сигурни в неговото съдействие, те му внушили, че Вътрешната организация има намерение да го убие. Толе започнал да избягва всякакъв контакт със силите на организацията. Морихово поради голямото му стратегическо значение обаче било необходимо да стане сигурна база на организацията. Окръжният комитет в Битоля поставил на околийския войвода Петър Ацев задачата да се справи с четата на Толе паша, като, ако не може да мели с нея, да я унищожи. За да бъде улеснен в изпълнение на задачата, окръжният комитет издал и смъртна присъда срещу Толе паша. В началото на 1903 г. Ацев пристигнал с четата си в с. Орле, Мориховско. Там узнал, че в с. Лопатица, отстоящо на 4 км, се намира четата на Толе паша. Ацев изпратил в Лопатица Шакир със 7 четници и двама жители на същото село. Те успели, незабелязани от охраната поставена от Толе, да се вмъкнат в селото и в помещението, в което Толе заедно със свещеника провеждал събрание със селяните. Шакир и хората му обаче вместо да поискат от заседаващите да си предадат оръжието, сами свалили своето оръжие. След като вечеряли и изпратили селяните, Толе запитал Шакира, защо са дошли и защо, вместо да ги изловят, сами са свалили оръжието си. Шакир отговорил на Толе, че организацията няма намерение да го убива, обратно той й е нужен и е полезен за нея повече от всеки друг и че тази вечер той трябва да се срещне с Петър Ацев. След дълги колебания и увещания Толе паша се съгласил да отиде с четниците си на срещата като добавил, че той не разбира много от върховизъм и централизъм, но знае да работи за народа. Призори пристигнали в Орле. Още с пристигането си Толе предал пушката си. Ацев не само отказал да я вземе, но се отнесъл към Толе като към желан гост. Двамата войводи се оттеглили на съвещание, след което Ацев обявил, че назначава Толе паша за мориховски войвода, а Шакира за негов секретар. Толе паша започнал да нарича Шакир с името Кръсто. Шакир възприел това име и го носил до края на живота си.

За кратко време било организирано здраво цяло Морихово. Толе станал душата на Морихово и страшилище за турците. Никой турчин дерибей (с изключение на войсковите части) вече не смеел да припари в Морихово. Славата на Толе паша започнала непрекъснато да расте. През Илинденското въстание много въстанически отреди от други райони посетили Морихово. След въстанието Толе остава при селяните. Четата на Толе паша отново нараства и Морихово пак става непристъпно за агите, а славата на Толе продължава да се носи.

През есента на 1904 г. Мориховско било разделено на два района, в един от които остава като войвода Толе паша, а другият се поема от Шакир.

През м. декември 1904 г. многобройна турска войска успява да обгради четата на Толе паша при с. Гудяково и я унищожила. Заедно с другите загива и сина на Толе паша Велян.

През 1904 г. Шакир бил заедно с Никола Каранджулов при взимането на мерки за укрепване на дисциплината в гр. Прилеп. Участвува в сражението над с. Селце, в което загиват Никола Караджулов и Найдо Пещалевец.

През м. ноември 1904 г. Шакир, заедно с Трайко Кральо от с. Бърник и още двама другари били предадени в с. Бзовик от гъркоманите от с. Градешница и от гъркоман бзовчанин Мице. Гъркоманите довели аскера и викали: "Дръж се сега море, Шакир". Шакир отговорил с "Жив е той, жив е" и с куршуми. Били се от рано утро. Четникът Мице бил убит стреляйки от къщата. Турците успели да я запалят. При преминаването в съседната къща бил убит и Коле, калайджия от Прилеп. От новото място се съпротивлявали до късно през ноща Шакир и Трайко Кральо. Тогава се промъкват през кордона на обсадилите ги и Шакир след преминаването запалва и хрърля бамба срещу тях. По-нататък те преминават река Черна.

В края на м.декември 1904 г. и началото на януари 1905 г. Шакир се предвижва заедно с четата на Петър Ацев и Пере Тошев из Битолско и Мориховско. Петър Ацев описва, как във всички села идвали млади и стари да видят и да прегърнат братски Шакира след спасението му, радвайки се от сърце, че е жив и здрав. Любимец бил Шакир на цялата околия, а той не разправял само за преживяното, а и го украсявал, придружавайки го с духовити хуморески. Това още повече подсилвало любопиството на хората и те по цели дни и нощи идвали да го слушат и не го оставяли да спи и почива.

Шакир е бил не само сладкодумен, а и суров в изпълнение на организяционните задачи. Той не се успокоил докато не издирил и наказал със смърт предателя на загиналия войвода Толе паша.

В края на 1906 г. Шакир се разболял и влязъл в гр. Прилеп заедно с другаря си Иван Гуров от с. Витолища. Предстояло да замине да се лекува в България. Когато преминали на квартира в къщата на Григор Алимасков, били открити и започнала престрелка. След намесата на италянския капитан Джузепе Луци обсадените били убедени от него да се предадат. Турците осъдили Шакир на 101 години затвор. През Хуриета бил освободен.

При обезоражителната акция, проведена от младотурците през 1910 г., Шакир е бил отново задържан заедно с Петър Ацев, Сфорцата, Даме х. Кочов, Димко Вардаров и много други прилепчани. Шакир е бил изтезаван, за да каже, къде е скрито оръжието на организацията.Изтезавани са били жестоко и Петър Ацев и други задържани дейци.

През 1911 г. Шакир отива в България и отново се връща с чета. Скоро е бил принуден да заведе синовете си в България. След 1918 г. в София Шакир е бил във връзка с дейците на ВМОРО от Западна Македония. Ползувал се е с авторитет в средите на македонската емиграция като заслужил борец за освобождението на Македония. Работил е по ръководството на трамвайното движение на спирката за с. Княжево на площад "Св.Неделя". В края на 1944 г. Шакир се връща в Прилеп. Позувал се е с уважението на прилепчани. Избран е за народен представител в съюзната скупщина в Белград. Почива на 15 .XII. 1962 г. в Прилеп и е тържествено погребан.

XVII. ИМАЛО ЛИ Е ПРЕДАТЕЛСТВО?

Няма преки дани за извършено предателство, което да е довело до сражението над с. Селце и до гибелта на Никола Каранджулов и Найдо Пещалевец.

Веднага след сражението някои прилепчани, като са имали предвид начина, по който е възникнало и се е развивало сражението и събитията в Прилеп преди и по време на сражението, са счели, че е извършено предателство. Други са намирали, че при отцъствието на доказателства за предателство, безмислено е да се върви по пътя на предположения за извършването му.

Видяхме, че Петър Ацев е обяснил на прилепчани, че предателство не е имало. Дори в самия него да е възникнало съмнение по този въпрос, той най-вероятно е побързал да отпъди подобна мисъл от себе си. Въпросът е в това, че ВМОРО е действувала в Турция като държава в държава. Нейният авторитет и възможността ѝ да развива дейността си в бъдеще са зависили от внедряването в съзнанието на обществото на убеждението, че всяко предателство срещу организацията се наказва със смърт. Да се расъждава от членовете ѝ: "Навярно има предателство, но ние неможем да разберем, кой е предателя, за да го накажем", би означавало да се подбива вярата в успеха на собственото им дело.

Следва да се припомнят някои изказвания в печата:

В "Революционен лист" се казва: "Ничо с 32 души другари-затворници избегна от затвора и започна пак революционна борба вече като нелегален работник. Ала неговите заклети врагове не спяха. Те започнаха веднага пак своите предателства и то с надежда за по-голям успех. И наистина след петмесечно дебнене Ничо заедно с четата му сполучливо беше предаден."

Атанас Иванов пише: "На 28 юли шпионин, Бог да го убие, предал четата и аскер я заградил в Селечка планина при местност "Манастирище".

Ангел Динев казва /т. II, с.73/:

"Убийството на Каранджулов е обвито в мрак. Излизането на потерата што го уби се дължи на необяснени обстоятелства. Описанията на Петър Ацев ни дават право да твърдим това."

"В Прилеп върховизмът си беше направил гнездо по линията на революционното братство... и търсеха на всяка цена да освоят ръководството на града.

Привърженик на върховизма след Илинденското въстание остана Йордан Тренковв, бивш член на революционното братство, а на централизма Каранджулов и Ацев. Поради това борбата на тези течения пламна отново и взе жертви, една от които беше Никола Каранджулов, голям деец на Втората революционна област"

XVIII. НАРОДНИТЕ ПЕСНИ ЗА НИКОЛА КАРАДЖУЛОВ

Кирил Пенушлиски пише в предговора към сборника си с революционни песни "Црвен се бајрак развева": "Между това, в процеса на създаване на революционните песни, покрай народните певци, като автори са се явявали самите борци. Както... хайдутите често сами са били творци на песни за своите юнашки подвизи, също така и революционерите, нашите комити и всички други по-късни борци от Илинденското въстание и след него, са участвували в творческия процес на създаването на революционните песни. Естествено е тогава, че в тези песни са се внасяли много новости, последица на образовоността на отделни революционери. В редица наши революционни песни лесно може д се почуствува литературното влияние. Понякота, отделни песни нямат нищо общо със стила, езика и традицията на народната поезия. Но, все пак, такива песни - често наричани "даскалски песни" -народът ги е усвоявал много често и те набързо ставали народни, дори в случаи, когато техният автор е бил известен /с. 29-30/.

Пенушелиски е напълно прав, изтъквайки участието на нелегални борци в създаването на революционни песни и че създадените при литературно влияние революционни песни също са станали народни, получавайки разпространение всред народа. Към казаното от него следва да се добави, че нелегалните дейци на ВМОРО не само в много случаи са взимали участие в създаването на революционни песни,но и че обхождайки районите си с организационни и агитационни задачи, са били едни от главните разпространилели на революционни песни. Легалните дейци на ВМОРО /особено учители и други интелигенти/ също са взимали участие в създаването на революционни песни. Участието на интелигентни сили на ВМОРО се е състояло, както в създаването на първоначални варианти на революционни песни при литературно влиание, така и във внасяне литературни елементи в някои варианти на възникнали в недрата на народа песни.

Разбира се, има много революционни песни, които са възникнали и са продължавали да се разпространяват без върху тях да е упражнено съществено литературно влияние.

Някои революционни песни са добили голяма популярност. Турската власт не е могла да ограничи тяхното разпространение. По време на Кралството на СХС и на кралска Югославия са взимани мерки за ограничаване на разпростарнението им. Мнозина са се страхували и са ги пеели само тайно. Много млади хора са проявявали по-голяма смелост и често заради нея са плащали "штраф".

Правилно е, това ценно песенно творчество, което е било оръжие за запазване на борческите революционни традиции на македонците и е било едно от препятствиата, опитите за денационализация от страна на сърби и гърци да имат успех, да бъде запазено.

Някои от народните песни за Никола Каранджулов са широко разпространени и са изпълнявани и записвани в различни вариянти относно текста, а и относно мелодията.

Първият приложен по-долу вариант на песента "Станах рано в неделя" е бил изпълнен от четника Иван Асенов, участник в сражението над с. Селце и негови другари скоро след сражението. Те са отишли на почивка в България, били са в гр. Варна и са изпълнили песента пред брата на Никола – Георги и тя е била записана. Този вариант е по-подробен от записваните по-късно. От Иван Асенов и придружаващите го е била изпълнена и песента "О, земя робска". Тя отразява скръбта на прилепчани и на борците за свободата на Македония за ранната смърт на Ничо. Тя също е била записана.

Голям интерес представлява песента "Нещо ке те прашам бабо". Тя очевидно е възникнала в Морихово.

Александър Ивановски – Глоговичанец в труда си "Прилепските војводи во македонската народна поезија" казва:

"Може би най-изразително от прилепските войводи е възпят Никола Каранджулов. Народният поет е въодушевен от бягството на Каранджулов с още 32 други революционери от битолския Тимар Хане, пък и от неговата смърт."

"В повечето песни за Никола Каранджулов, а в някои наричан Коста, сблъскването на Каранджулов с турския аскер е предадено в два варианта. В първия вариант срещаме Каранджулов като борец с отбор дружина против силната турска потеря:..."

"Във втория вариант срещаме Каранджулов като единичен борец против силна потеря. В този случай се проявява като вещ автор на засади и добър познавач на планинския терен."

"Бягството от затвор рядко се случвало, тъй като турските затвори били добре изграждани и добре пазени. От затвора са успели да избягат най-старият брат на Ацеви – Мирче (от Беаз Куле в Солун) и Никола Каранджулов (от битолския затвор Тимар Хане)... бягството на Каранджулов се отекнало широко всред населението на Прилеп и Мариово... Народният умотворец е предал бягството на Каранджулов в три песни и два варианти. Първият вариант е предаден в песента "Избягал Коста войвода"." "От понататъшният текст на песента може да се види, че тази планина е Селечка, от която добре се наблюдава Прилепското поле.

Вторият вариант на бягството е предаден в песните "Нещо ке те прашам, бабо" и "Църни затворници от Мариово"."

"Съдържанието на втората песен е обогатено още с точния брой на избегналите затворници:

Църни затворници
триесет и двамина, аго."

"Във всички три песни народният поет изразява задоволството от бягството на войводата Каранджулов и неговите съборци. Никола в първата песен го нарича Коста, а във вторите две песни Кольо. На творците на тези песни такива имена звучали по-умалително, поради което името Никола са го заменили с Коста и Кольо.

Народът се отнасял със задоволство към прилепските войводи, радвал им се и ги пазел."

Казаното от Александър Ивановски – Глоговичанец, че под името Коста войвода е възпят Ничо, е напълно убедително. Бягството на Коста войвода е от битолските зандани. Събитието се развива понататък в планината над Прилепско поле и накрая Коста войвода сам се убива. Това, че приятелят му Гюрчин кехая отказва да го предаде на турския офицер и сам загива, показва, че песента няма древен произход. В нея се възпроизвежда от народния творец изискваната от ВМОРО твърдост пред врага.

ПРИЛОЖЕНИЯ

А. ПИСМА

а/ Писма на Никола Каранджулов до брат му Георги.

1

Георги,

Пред Божик получих чрез Кондови 4 наполеона, също сега скоро получих още три.

Аз на 22 того бях амнистиран. Сега съм здрав, също и в затвора бях добър.

Пиши на... Данчо да бъде малко по-въздържан в писмата до жена си. Знаем, че от там има смелостта да пише за всякакви непозволени от цензурата неща; но тук аз между другото бях длъжен пред изследователя да отговарям и за неговите писма. Пък, ако прехвърли мярката в пишенето, могат да теглят под изследване и самата му жена Ангелина.

Заха оздраве вече. От Ордана скоро получили писмо. От Васка никакво.

Децатата са здрави.

Поздрав от всички.

Прилеп,
25.II.1903 г.

Твой брат:
Никола

2.

Брате Георги,

Вчера получих писмо от Прилеп, с което ми известяват скръбната вест – смъртта на сестра ни Заха. Наистина печална е смъртта на многострадалната ни сестра. – След като се натегли в световния живот, след като премина през нещастен семеен живот, видя и прекара разни болести, дойде и последния час, като че ли на пук най-печалния, за да покаже какво нещо е мъка и душевно сътресение. Тя умря на 14 того в 4 часа по турски, умря като остави очите приковани към вратата, а устата разтворени, като че ли продължават да питат присъствующите: – дали сте чули нещо за Ордана, скоро ли ще се пусне

Ничо – Умря, с пълното си съзнание, че оставя две сирачета с никой никого около им. Но тя отиде вече, тя се изгуби във вечността. Остават сега на наши ръце Марийка и Ленка. Според мене най-доброто, т.е. необходимо е да се вземат там – Марийка да живее при тебе и следва в гимназия, а Ленка при Васкини. Щом и ти намираш това за добре изпрати пари до Петре Бакалбашиев (свекяро) за паспорт и пр. Аз също ще го задължа от тука. Колкото за сега временно писах да я повикат (ако приема) Манда Йосеска да живее при нас, или пък (ако не приема Манда) да се приберат при горните – Донка.

Колкото за мене ще кажа, че докато да се съвзема от пролетната амнистия намерих се обратно в затвора и ето навършвам тук почти девет месеца! Които за външния свят са нещо, но за нас в животинско бездействие, преминават като девет дена: значи прав е Тургенев като е казал, че времето в любовни развлечения минува скоро, но в затвора още по-скоро. Напоследък яви се тук силна болест, която твърде чувствително почна да ни оредува. Няма ден, в който двама-трима да не се освободят от затвора, но и от света. И не е за чудо – във време четене писмото, пишущата настоящите редове ръка да е преселена във вечността да е прехвърлила там, където няма име, личност, а обща материя, която ще се видоизмени в малка тревка или пък красно цвете, ако изкуството се докосне до нея, т.е. до материята.

Поздрави познатите ми там.

Бит.затвор
18.XII.1903 г.

С братски поздрави
твой брат: Никола

Байе Георги,

Същото писмо ще ти разправи за смъртта на сестра ви Заха. Тя вече умре. Сега да видим за децата. Ничо пише, че там да ги земеш. Това е много добре, но аз ви казвам да не се бърза толкова. Лесно ет да се развали къщата. Затова според мене децата нека поседа с горните Донка и снаха ви. Те други не им требва, защото старата от Кьовлиеви да я взема и нея трябва да я гледа децата, а не тя. Затова пиши какво мислиш.

Петър Д. Бакалбашиев (свещар)[35]

3.

Георге,

Получих от Мих.Джеров два наполеона, за да ги предадеш там на брата му Лука. Също след заминаването на Марийка и Ленка получих от Прилеп една английска лира. Те разпродали зайре за 8 л.т., но имахме борчове. Как и да е, но много и премного съм възрадван, не мога писменно да ти изкажа радостта си; не че съм в добро състояние, приложението ми е непоносимо, ала с заминаването на децата се преродих. Не мога повече да ти пиша, понеже Михаил чака за да получи писмото.

Поздрави Марийка и Ленка също и Васка.

Бит. затвор (Тимархане)
17 февруари 1904 г.

С братски поздрав
твой брат Никола

б/ Публикация във в."Вечерни новини", г.V, бр.992 от 29 април 1904 г., възпроизвеждаща съдържанието на писмо на Никола Каранджулов до брат му Георги:

"ИЗ МАКЕДОНИЯ"

ИЗБЯГВАНЕТО НА ЗАТВОРНИЦИТЕ ОТ БИТОЛСКИЯ ЗАТВОР

Кои са бегълците. – Как е бил прокопан канала.

В началото на март беше съобщено, че трийсетина души турци арестанти пробили битолския затвор и избягали. Това съобщение не е пълно. Истина избягали има, но те са само българи. Един от тях, г.Н.К., разправя историята на това бягство в едно писмо, което брат му, г.Г.К., учител във Варна,, бе тъй добър да ни съобщи. Предаваме го букувално:

"На първи срещу втори того, на 5 3/4 ч. по турски, изпълзнах се заедно с 31 затворника от затвора чрез канал. Каналът се работи всичко три недели под моя команда, а не както погрешно е съобщено там в някои вестници, че е било под командата на турчин. – Всичките избегнали са българи, нито турчин, нито грък има избегнал. Каналът бе дълъг 6 метра, а широк и висок не повече от аршин. Но нека ти разправя по съществено работата:

"Преди два месеца в стария затвор (Катиланeто), кроехме да избегнем, обаче също се почна доста ожесточена борба с турците кафеджии, за да им разтурим кафенетата. Между многото турци кафеджии имаше и един грък на име Аргир. Той съобщи, че кроим бягство. Обискираха III кауш и намериха там стара ровена дупка. Понеже аз бех душата на борбата, ведно с 5-ма други ме прехвърлиха в отделението "Тимархане", макар че аз не бех в дупчения кауш. Щом влезнах в "Тимархането" разгледах мястото и веднага скроих план и се започна работата. Стаите там са малки и отдоле със затворени земници. Трябваше да се прережат дъските, да се влезне в зимника и почне дупченето. Оръдията ни бяха едно прашалче със секирче от другата страна и трион, който имаше особена измислена от мене, форма. Свърши това. Сега вътре. – До самия дувар се изкопа дупка 2 метра дълбока и после под основата се удари хоризонтално. Дуварът правен от речни камъни и то залепени с кал, се разтури, щом извадиха няколко камъни. Още една педя развалянето щеше да излезе над земята. Съобщиха ми работниците. Влезнах и подпрях дувара. Почвата беше песъчлива, та лесно се работеше, обаче къде средата на долната половина на канала излезна такава твърда, щото ръцете си израниха работниците и не повече от една педя на ден се изработваше. После пак излезна песъчлива земя. Всред работата падна един пласт земя над главата и краката на един от работниците. Той се изплаши и помисли, че остава вече в готовия гроб, ала пластът беше тънък, та нищо не стана. Изходът на канала трябваше да се улучи в пространството не повече от метър. По-нататък започва височиня, на която има бент, по насам изходът остава в двора. В това беше цялата трудност, но за щастие помогнаха ни пармаклъците на двора, та тъкмо улучихме местото. – "Ту бе мендизлък!", викали пашаларите, що разглеждали делото. И така промъкнахме се 1 1/2 метър под земи 32 души, спружени като риби, голи, боси, понеже с дрехите не ни събираше. Тъй като канала беше низък и тесен, въздух не влизаше свободно, та работенето беше много трудно. Просто едно влизане само достатъчно беше да облее пот човека. Кандилото гаснеше. При разкопаването канала при изхода не падна пръстта, понеже тук и само тук имаше трева, която не пусна да падне земята над работника. С ден още се дойде до повърхнината и щом се забелязаха коренки на тревата, изостави се работата, а през нощта в 1/4 час се свърши всичко. Всичките мислят, че сме работили ноще, обаче само дене се свърши цялата работа. Още от по-преди беше определено, как ще излезнем, даже и наредих всекиму номера. Първо излезнах аз, разгледах мястото и после последваха другите. Излизането ни стана между двама часови и три фенери. След две недели от избегването ни, всред снежните върхове на планината, разделих другарите и ги разпратих. И така сега съм освободен. Наистина, до утре не зная що ще стане, но сега съм свободен.

Не съм вече затворник, сега вече действувам по своите желания и до някъде сам си направлявам своята съдба.

На 29 м.м. (март) бях заобиколен с още четирима в едно селце. Обсадата стана още дене – на 11 1/2 ч. изплъзнахме се около 2 ч по турски. След няколко дена също щяха да ни заобиколят в друго село, но избегнахме малко преди обсадата."

в/ Писмо на Георги Каранджулов до инженер Христо Станишев, председател на Върховния Македоно-Одрински комитет, подкрепящ ВМОРО:

Господин Станишев,

С това писмо Ви изпращам 115 лева, които ще ги предадете на Делчева: 50 лв. са мои, а 65 дружествени. Също Ви изпращам една разписка за 150 лева, срещу която ще трябва да ни се изпрати документ от касиера, че са постъпили тези пари там. 65-те дружествени лева, които Ви провождам сега, влизат в сумата от 150 лв., за които е издадена приложената тук разписка.

Янков вчера дойде тук, а днес щял да замине за София. Перелингов, който по един подъл начин ни напусна в критическия момент, ми съобщи, че искал Янков да стане събрание и в нашето дружество, за да говори по положението. Аз му казах, че може да дойде когато иска Янков в локала на дружеството, но няма нужда да се свиква събрание, защото докато има два комитета в София безполезно е да се говори за съединение във Варна. Говорил е и в едно кафене, обаче от думите му може да се заключи, че си остава същия. Оплаквал се от даскалчетата, които искали да го убиват. Също уж и Чакаларов в Костурско искал да го убие. Казал е също, че той ще замине в София и че от всяко дружество щели да отидат делегати (по един) и щяло да има конгрес. Понеже пощенският подначалник, някой си Димитров, е по-серсемин и от Кънева, та незаконно предава кореспонденцията ни на отцепниците, то имайте предвид, да не би да останем неуведомени по някои важни съдбоносни въпроси.

Варна, С поздрав Ваш
28.XII.1902 г. (п) Г.Каранджулов

П.С. Парите се изпратиха с пощенски запис № 32428.

Същия

г/ Писмо на Дамян Груев до Георги Каранджулов:

За господин Г. Каранджулов, учител при Варненската мъжка гимназия в гр.Варна

Господин Каранджулов,

Портрета на Никола, изработен от Ан.Тошев и аз съм виждал, но, че имало и ръкописи, от писмото ви се научавам. Стига да са запазени и мен приятно ще ми е да се приберат. Самия агентина да се нагърби с тая грижа не ми се вярва, но ако би му се предали прибрани, възможно да не откаже да ги препрати. От своя страна аз задължих П.Ацева да направи всичко потребно веднага след завръщането му и не се съмнявам, че ще ви услужи, понеже и той е от искрените почитатели на паметта на починалия.

София, С поздрав
9.III.1905 г. Д.Груев

Б. НАРОДНИ РЕВОЛЮЦИОННИ ПЕСНИ

а/ "Станах рано в неделя"

1.

Догде слънцето огрее,
Утро бликна трофилно,
Славей птици зацвъртеха
В майски хор запеха.
Зората се зазорява,
Ей слънцето изгрева;
Реки шумтят – балкан бесней
Зине грозно за жертви.
Съмна вече, се разбуди
Цяла земна природа;
Камбаните заклепаха
В прилепските църкви.
А над Селце в корията
Млади юнаци почиват
Каранджулов, Ацев, Божил
Белеят из'дружина.
Каранджулов проговори:
"Ей верни другари,
Страшен сънчец съм сънувал,
В черно бях облечен,
Па ме здави бясно куче,
Рана ми отвори.
Бликнах в кърви черни, грозни
Паднах на земята;
Затече се мойта майка
С две девойки млади
Да превърже люти рани,
Куче да изпъди."
Още сънчец не изказал
Аскер се зададе
Ацев вика: "Хей другари
Горе излезнете!"
Юнаците настанаха,
Горе излезнаха;
Разседнаха на почивка,
Зговор да си чинат.

"Аскер има при върбите",
Викна Каранджулов.
"Хей станете, залегнете,
Юнашки стреляйте!"
Чу се трясък, гръм ужасен
От пушки манлихери;
Слънце пече, Ацев вика
"Бог с’нам е юнаци!"
Зададе се нова помощ
От Прилепа града
Стари и башибозук
Голи Азиатци.
"Един по един – викна Ничо
Чукари хванете!"
Ей, че Найдо и Симеон
Бърже се качиха.
Викна Найдо: "Раниха ме
В дясната ръчица".
"Ах! извика Каранджулов
Прощавайте братя
Живейте Вий, аз отивам
Сбогом мой народе!
Земнете ми манлихера
Турци да н’го вземат.
Изнесете ме под сенчица
Слънце да н’ме пече
Да се бецнем за последък
И ме застрелете!"
Прощава се с другари
И сбогом извиква.
Коста гръмна револвера
В челото го удари.
Закипяха кърви юнашки
За таз жертва скъпа
разярени Ура! викат
И скъпо отмъщават.
Седем часа бой държаха
Юначни комити
Срещу орди с хиляди
Без хляб – без водица.[36]

2.

Станах рано в неделя,
Слушам камбаните бият,
долу в прилепските черкви.
Горски пилци зацвъртели
Горе в Селечка планина
А во Селце, во кория
Млади войводи се бият
Каранджулов, Найдо, Ацев.
Се обади Каранджулов:
– "Послушайте, вий другари,
Лошав сън нощес сънувах,
Църно куче ме охапа
Между двете църни очи,
Лоша рана ми отвори.
Зададе се мойта майка,
С нея две девойки млади,
бясно куче го разпъди,
Върза мойте люти рани."
Още сънот не изказал,
Силна потера втасала,
първа пушка ми пукнала
Каранджулова удари.
Ей извика Каранджулов
На Иван Асенов:
– "Ах Иване, мили друже,
Земи ми душата!
Земи мойта верна пушка,
На турци я не давай![37]

3.

Станах рано в неделя,
слушам – камбаните бият
долу в прилепските черкви.
Горе в Селечка планина
горски пилци зацвъртели,
тъжни песни ми запели.
А над Селце, над кория
млади юнаци се бият –
Каранджулов, Найдо, Ацев.

Се обади Каранджулов:
"Послушайте вий, другари,
лошав сън нощес сънувах:
черно куче ме охапа
между двете църни очи,
лоша рана ми отвори.
Зададе се мойта майка,
с нея две девойки млади,
бесно куче тя разпъди,
върза мойте люти рани!..."
Още съня не разказал,
силна потера довтаса.
Първа пушка ми пукнала,
Каранджулова удари.
Ей извика Каранджулов
на той Коце Велмевчето:
"Ах бре, Коце, мили друже,
вземи ми с куршум душата,
вземи мойта верна пушка,
на турците я не давай!"[38]

4.

Зората е зазорила
Сонцето огрейва,
Камбаните зачукале
Од прилепските църкви.

Таму Селце во кория
Млади юнаци почиват
Каранджулов, Ацев, Шакир
и верната дружина.

Каранджулов се разбуди
На дружина им говори:
"Послушайте мили бракя

Да ви кажам тагата.
Лош сон сум санувал
В църно бев се облекол
Църно куче ме каснало

Паднах долу на земята.
Се зададе мойта майка
Со двете сестрички
Лути рани да превързат
Куче да го попадат."

Още зборот не дорече
Потерата ги сардиса
Първа пушка ми пукнала
Караджулов го убийа.

Повтор Петре Ацев фърли
Го удари баш полицот
Баш полицот од кон под кон
Од кон под кон на земята.[39]

б/ "Нещо ке те прашам, бабо"

1.

– Ке те прашам, бабо мори,
Право да ми кажеш,
Право да ми кажеш, бабо мори,
Немой да ме лажиш:
Кой войводи бея, бабо,
Кой кумети бея?
– Дел'ме питаш, аго море,
Право ке ти кажа,
Право ке ти кажа, аго,
Нема да те лажа.
Ни войводи бея, аго,
Ни комети бея,
туку ми се, аго море,
Пусти апсанджии,
От пуста Битола.
Той, напред що беше, аго, –
Ничо Каранджула
И по него, аго море,
Димко Миновото,
И по него беше, аго,
Даме Аджикочо,
И по него беше, аго,

Петре Маковчето...
Леп ядоя, аго море,
Писмо му пристигна
От нивен чаналник:
Таму да одая, аго,
Пушки да земая,
пушки манлихерки...[40]

2.

– Нешто ке те прашам, бабо
Право да ми кажеш:
Кой войводи беа, бабо,
У тебе на гости?
Дали Толе паша, бабо,
Дали дедо Коле? –
– Дейди Турче, Турче, мори,
Итро ем будало,
Та лели ме прашаш, Турче,
Право ке ти кажа!
Ни войводи беа, аго,
Ни кумити беа,
Туку тие беа аго
Кутри затворинци!
Апсана дупнале, аго,
Они испаднале,
Войвода им беше, Турче,
Кольо Каранджулов![41]

3.

Нещо ке те питам, бабо,
нещо ке те питам:
право да ми кажеш, бабо,
немой да ме лажеш!
Кой войводи беа, бабо,
кой комити беа?
Дали дедо Кольо, бабо,
Дали Толе – паша?
Ако ли ме питаш, аго,
ако ли ме питаш?
Право ке ти кажам, аго,

нема да те лажам!
Ни войводи беа, аго,
ни комити беа;
тие ми беа, аго,
църни затворници!
Църни затворници, аго,
църни затворници,
триест и двамина, аго,
църни затворници!
Войвода им беше, аго,
Коло Каранджула!
напред ми търгаше, аго,
Петко од Маково!
Ручек нарачаме, аго,
айде, нарачаме,
ручек нарачаме, аго,
село Градешница!
Айде, потегнаме, аго,
айде потегнаме,
айде, потегнаме, аго,
право за Прибилци...[42]

в/ "О, земя робска, земя македонска"

О, земя робска,
Земя Македонска:
Балкански усои,
Гори и долове!

Не стигнаха ли ви
Толкова жертви
Юнашки кърви, кърви, тела?

О, царю ти на
Небесната струя
звер – кръволака
Ощ'ли ще търпиш?

Не стигнаха ли
Изкупителите
За тая скъпа, скъпа свобода:

Сълзи народни
И молитви свети
Кръв от юнаци
От жени и деца?

Ах, днес ни грабва
И друг юнак нов:
Буйни юначни Каранджулов!

Таз сила млада
Крачеше гигантски,
Спусна се в борбата
С тирана народен:

Нарами пушка;
Поведе дружина;
– Излезе горе, горе в балкана.

Излезе вчера,
А днес се прости
С цели – идеални
И верна дружина.

Остави в тъга
Другари и балкани
Народа сълзи, сълзи да рони!

О, моми и момци
Черно облечете;
Не пейте веч тез
Песни любовни!

Гори и балкани
И вий престанете!
Запейте песни, песни тъжовни:

Че днес Никола
от младост се отказа;
Прости се вечно:
В балкан загина!

С тирански куршум
В ребрата ударен!
Простете викна, викна изчезна...[43]

г/ "Избегал Коста войвода"

Избегал Коста войвода
От битолските зандани.
Избегол горе в планина
По тия треви залени
По тие сенки широки.
Отишел Косто войвода
На Гюрчиново бачило:
– Ейгиди, Гюрчин кеая,
Заколи агне сугаре,
месото да му ядеме! –
– Дегиди, Косто побратим,
Дельми те тебе я видоф,
Угичот кя го заколя,
Месото кя му ядеме!
– Я ми дай дълга дулбия
Д'огледа поле Прилепско,
Даль има многу потера! –
Гюрчинова сестра му рече:
– Седи ти, Коста, слободен,
Я ке излеза да вида! –
Излезе тая, догледа,
Догледа поле Прилепско,
Кога виде – силна потера,
На Коста войвода му велит:
Дегиди, Коста войвода,
Иде ми силна потера! –
Коста войвода продума:
– Дегиди, Гюрчин кеая,
Подай ми пушка берданка,
Я да се добро обружа,
Метерис убав да фата,
Турска потера да дочека!
Дури не кутна стомина,
Я жив не се предава.
Я на нив кя си отмаста. –
Силна потера пристигна, море,
На Гюрчиново бачило.
Мулязим пита Гюрчина:
– Кажи ми, Гюрчин кеая,
Кай пойде Коста войвода?

ако ми Коста не кажеш,
Главата кя ти откина! –
Гюрчин кеая не кажа
Коде е Коста войвода;
Мулязим глава му скина,
Отиде горе в планина,
Кай Костовата пусия.
Огон ми Коста отвори,
Доста ми турци паднале
Оружйе му се свършило,
Тогай се Коста сам уби,
На турци жив се не даде.[44]

д/ "Во Крушово огин гори"

Во Крушово огин гори,
Во Крушово Грцка Маала,
Мечкин Камен кръв се лее,
Там' се бият три войводи.

С' турска войска три илядна,
Први беше Питу Гули,
Вториот беше Каранджуле,
Третиот беше Алебакот.

Патроните им свършия,
Манлихерки ги скършия,
Уште еден им остана,
За сам се' да се убият.

За сам се' да се убият,
На тиран да не се дават,
Да ги носат да ги бесат,
Низ Битола да ги шетат.

Низ Битола да ги шетат,
На Ат Пазар да ги носат,
Да се берат анамите,
Да се смеат чергарите.[45]

В. СТИХОТВОРЕНИЯ НА НИКОЛА КАРАНДЖУЛОВ

ТЪЖБА

Къде да ида, къде да скитам?
По черна земя зла тирания.
Кого да видя, кого да питам:
"Дал' има правда ил' да с' убия?"

Там робът пъшка в тежка неволя,
плаче и вика брата на помощ;
тук също няма свободна воля,
и тук умира бедний от немощ.

Тамо се леят кърви червени,
над роби висят голи ножове;
тука пъзливци пък побеснели,
пари събират в ширни джобове!

О, майко моя бедна, злощастна,
защо ме роди на свят лъжовен,
тука да тегля мъка ужасна
и да се лутам всъде тъжовен.

София, 16 юли 1895 г.

НЕ ЩА ДА ЖИВЕЯ

Ах, не ща, не ща веч да живея,
не ща веч плач и мъки да виждам,
не ща веч жалки сълзи да лея,
нито пък брату аз да завиждам.

Не ща да ходя по земя гнъсна,
опърпан, гладен, гол, разнебитен,
нито да виждам царщина мръсна -
тази сган дива - плап първобитен.

Не ща да гледам дечица малки
как жално тичат, голи, разбити,
нито да слушам плачове жалки
от техни майки, духом убити!

Ах, ти народе, бедни народе,
тебе те грабят диво, мечешки!
Но хайде, ставай, време веч доде
да си потърсиш права човешки.

Народи мили, нарами пушка,
опаши сабя, дълги ножове...
убий тирана, турчина диви,
смажи търтея тлъст чорбаджия!

София 12 август 1895 г.

ЗАБЕЛЕЖКИ

1. В дописката му в бр. 8 на в. "Дело" от 28.II.1902 г. под наслов "Терор в дружествата" Георги Каранджулов изтъква, че още с избирането на Върховния комитет Михайловски-Цончев във Варненското дружество се води борба между привържениците и противниците на комитета. Понеже завареното ръководство на дружеството се изявило като привърженик на комитета, борбата първоначално била да се смени ръководството. Избрано било ново ръководство, като се разчитало, че то ще оправдае възлаганите му надежди. Върховният комитет обаче чрез бившия секретар на дружеството Йордан Мирчев започнал да упражнява натиск върху новото ръководство. Йордан Мирчев се обкръжил със своя гвардия, а всъщност шайка. Той получавал указания направо от Върховния комитет, тайно от настоятелството на дружеството. Ходел с гвардията си по цял ден из кафенетата, за да хвали Върховния комитет и да заплашва противниците му. На събранията на дружеството "Делегата" отивал с гвардията си да заплашват и навън да бият онези, които са говорили в залата против Върховния комитет. През м. ноември 1901 г. още при старото настоятелство шайката нападнала в самото събрание противниците на комитета с камъни, които носели в джобовете си, и изпукала главите на мнозина, На 26 декември 1901 г. шайката дошла на събрание, свикано от новото ръководство в зала "Съединение", заедно с лица, които не са членове на дружеството и като се възползувала от това, че мнозина членове, наплашени от миналото събрание, не са присъствали, наложила позив уж за братство, а всъщност партизански позив. На другия ден един член на шайката нападнал с дърво в един дюкян един член на дружеството, който на събранието е бил против върховистите. За да се защити той взима от масата в магазина нож, с който наранява нападателя в крака. Полицията откарва бития противник на върховистите, придружен от стражар, с файтон в болницата. Побойникът отива в седалището на шайката и когато шайкаджиите разбират, че е наранен, се отправят с револвери в ръка към болницата. Насред града срещат файтона с нападнатия, връщащ се със стражара от болницата. Веднага шайката открива огън и наранява тежко стражара, нападнатия на две места в крака и файтонджията в ръката.

Към дописката е приложен позив от 4.I.1902 г., подписан от 77 членове на Варненското македоно-одринско дружество, с който се изтъква, че появилите се раздори в дружествата се предизвикват от Върховния комитет, че той не може да бъде полезен и че е правилно да се събират помощи, които да се изпращат направо на роба, а не чрез Върховния комитет, който ги прахосва за свои агенти.

В дописка в броя на "Дело" от 13.IV.1902 г. се казва, че се е състояло събрание на Варненското дружество, изказалите се на което 8-9 души настояли да се свика извънреден конгрес на македоно-одринските дружества. Само секретарят на дружеството Илия Венов се изказал осукано срещу свикването на конгрес и в подкрепа на Върховния комитет. Събранието гласувало за свикването на извънреден конгрес. В дописката се изказва надеждата, че и другите македоно-одрински дружества в страната ще се присъединят към почина на Варненското дружество, което е едно от най-големите.

2. Георги Георгиев и Йордан Шопов пишат (с. 94): "Във Варна, където дружеството беше едно от най-големите в страната, дискусиите завършиха с юмручен бой, с чупене стъкла на прозорците и използването на ками и револвери."

3. От Йордан Дамев са запазени три писма до Георги Каранджулов – от 10.VII.1901 г., 24.VII.1901 г. и 10.VIII.1901 г. От първото писмо е видно, че на 14 юни в Прилеп е станало наводнение, от което били повредени 150 къщи, коя повече, коя по-малко. На 9 юли реката дошла два пъти по-голяма от преди и заляла голяма част от града. Водата вървяла по шосето на височина два метра. Паднали не само стари къщи, но и нови много здраво направени. Пострадала и къщата на Каранджулови. В писмото от 24.VII. Орде пише: "Вчера дойде дома турска комисия да види къщата и да определи загубата, та след това някога ще дават помощи; питаха бирника "чия е тая къща", той им каза "на Никола Каранджулов"; питаха го що работи и къде, той им каза "учител в Паланка". Тогава те отговориха така: "дими Никола Каранджула, дими драскал, дими не тука. Ай да си ойме." Помощта ето каква е: ще направят на пострадалите чадъри, за да живеят в тях и то на есен чак, когато не ще може да се живее под чадър."

4. В статията на Георги п. Христов в Ил. Илинден, г. 1942 (кн. 5, с. 7-8) "Как се появиха първите революционни чети в Битолски рев. окръг" се казва на с. 8, че в четата на Марко Лерински са били изпратени да стажуват М. Патчев, Сл. Арсов, Хр. Силянов, Рампо Пешков и Никола Димев Каранджулов. В случая се отнася до грешка не на автора, а на редакцията на списанието. Както казахме в текста, в книгата си Г. п. Христов сочи, че там е изпратен и Йордан Дамев. Редакторът е заменил Дамев с Димев и считайки, че авторът е допуснал грешка, е приел, че става въпрос за Ничо. Той по това време е бил председател на комитета и учител в Крива Паланка и не е могъл да се отклони от тези постове.

5. Ангел Динев пише (с. 349 от том I и с– 341 от книга I):

Голямото сражение на Савата и Аргир стана "на 24 август 1903 г. в местността "Клисурска Яворица" близо до моста "Демир Капия". Ние си спомняме за скъпите жертви, паднали пред олтара на свободата в това сражение.

Обединена четата на Савата и Аргира, броеща повече от 70 души, беше се настанила на това място с единичкото желание да предприеме нападение над самия тунел "Демир Капия" и да попречи на свободното минаване на треновете. Но там, шпионин кръчмар – влах, ги издаде на турците, които изпратиха 800 души редовна войска и започнаха сражение за унищожаване на четата. В това сражение, което започна от зори и трая до късно през нощта паднаха четници, между които всеизвестният Тошо Иванов Гачев от гр. Враца; Христо Митренцев от гр. Гевгели; Митко Савов от с. Мачуково; Панде Маркудов от същото село; Юрдан Дамев (Каранджулов) от гр. Прилеп; Петър Яраджиев от с. Баялци, Милан Балджиев от гр. Гевгели и едно момче от Кукушко.

В това сражение бе ранен Тодор Иванов от с. Сирминин и Димитър Г. Динев – Хаджийчето от с. Баялци.

На това сражение четниците се държаха достойно и избиха повече от 30 души войници, след което успешно направиха пробив на обсадата и успяха да скрият дирите си."

В писмото си от 25.II.1903 г. Ничо пише: "Заха оздраве вече. От Ордан скоро получили писмо." В писмото си от 18.XII.1903 г., писано от затвора, съобщавайки за смъртта на сестра си Заха на 14.XII.1903 г., казва, че при смъртта си тя, като че ли, продължавала да пита: "дали сте чули нещо за Ордана". По него време явно и Ничо не е знаел за неговата смърт.

6. В статията си "Из спомените ми до 1903 г." в Илюстрация Илинден, г. V (1932-1933), кн. 7-8, Димитър Г. Динев съобщава, че в началото на м. февруари 1903 г. (12.II.) в Гевгелийска революционна околия пристигнал солунския окръжен войвода Кръстьо Асенов заедно с гевгелийския околийски войвода Сава Михайлов и четата му с 18 коня, натоварени с динамит, 30 пушки и патрони. Кръстьо Асенов успял да помири действуващите в околията две чети – централистка на Аргир Манасиев и върховистка на Иванчо Карасулията за участието им в предстоящето въстание. След атентатите в Солун през април една група от 19 души напуснала Гевгели и се присъединила към четите. Присъединили се към тях и хора от селата. В деня на обявяването на въстанието 20 юли трите чети в околията наброявали – Савовата 33 души, Аргировата 38 и Иванчовата 24, всичко 95 въстаници. После числото им се увеличило с излизането на нови хора от селата и се прииждането на кукушките чети.

На другия ден след обявяването на въстанието четите напускат Кожух планина. На 2 – 2 и 1/2 км. северно от Гевгели те минират едно протежение от 200 м от ж.п. линия и намиращия се там ж.п. мост. Избухват 22 заряда през нощта и 20 метровия мост и минираната линия са разрушени.

На 18 август савовата и аргировата чета решават да бомбардират тунела на ж.п. линия при Демир Капия. Още същата вечер на четниците се раздава по известно количество динамит. На 23 август четите са на обекта. Савата, Аргир и няколко четници отиват на оглед, как да се извърши нападението. Кръчмарят на с. Клисура, влах по националност, като узнал, че четите са в близост, отива в Неготино и съобщава това на властта. Сутринта на 24 август, неделя, четите са в местността "Клисурска Яворица". Още в утринния здрач забелязали, че се приближава някаква тъмна маса. Оказало се, че това е потера от 800 души аскер и башибозук. Четите се събират на куп да обсъдят какво да правят. Двамата войводи и някои четници били на мнение да се оттеглят и после да се върнат, за да изпълнят задачата. Голямата част от четниците обаче настояли да се даде сражение. Веднага било дадено нареждане да се завземат три позиции по височините на разстояние 1 – 1 и 1/2 км. Още преди да достигнат височините към четите били отправени няколко залпа. Стигнали билото. Разпределили се на групи и заели позициите. Командването на двете чети било възложено на много енергичен човек Тошо Гачев от гр. Враца, фелдфебел. Позициите по билото образували триъгълник, като Савата заемал северната страна. Около един час се водила престрелка. След това войската изкочила от шумака и сражението се усилило. Паднали първите жертви измежду четниците. Савата се опитал да завземе издигащият се над позициите по-висок връх, но поради силния огън не успял. Застанал до позицията, на която бил Динев. Динев пише: "... тръгнах към южната позиция. По пътя срещнах Тошо Гачев и Йордан Дамев (от Прилеп), които се сражаваха с турците. По-нагоре заварих Аргир със 7-8 души четници, които водеха неравен бой с войската." Аргир му наредил да върви след него на разстояние 10 крачки един от друг. Срещат група от 15-16 четници и продължават да се придвижват заедно по същия начин. Достигат до река. Тръгват нагоре по реката. Изведнъж изгърмяват няколко залпа и Динев е ранен в левия крак над коляното. Понеже изгубил много кръв помислил, че няма да може да се спаси и помолил другарите си да го убият. Те започнали да го подкрепят. Когато турците наближили, те го оставили в шумаляка, залегнали и ги отблъснали. После турците настъпили отново, но не го забелязали. Динев скъсал кърпа от басмяното си елече и макар да не била чиста запушил с нея раната си. С елечето и с каишка от царвулите си привързал крака си. През първия и втория ден след сражението турците направили претърсване на цялата местност, включително като се движели във верига. Динев с мъка успял да се прикрие в долове и шубраци. Придвижвал се с големи усилия. първата нощ на 500-600 метра, а после като почивал на всеки 20 метра. Едва на петия ден след сражението на 29 август, петък, успял да достигне до петровско землище и да влезе във връзка с ръководителя на с. Петрово. Вечерта той изпратил трима петровчани, които с катър го пренесли в габровско землище и го предали на двама жители на с. Габрово. Петровчани му донесли погача и гърне мляко. Дотогава не бил ял нищо. Вода пиел, когато намери. Бил отпаднал много. Този ден денувал на същото място. Вечерта двама серменинци го пренесли с кон в с. Серменин в къщата където се намирал Сава Михайлов с няколко четници. Останалите четници били в други къщи. Едва там раната му била почистена с медикаменти и превързана с бинт.

Даденото от Динев кратко описание би могло да послужи като тема за художествено пресъздаване съдбата на един боец от Илинденското въстание.

7. Симеон Радев, Ранни спомени, с. 122-123 и 303-308.

8. Симеон Радев, пос. съч., с. 197-198.

9. Елисавета Д. Пажева, Спиро Джеров – Македонски, Ил. Илинден, г. II, кн. 9, с. 16 и сл.

10. Г. Трайчев като описва Прилепския часовник (с. 41) изграден от майстор Лауца отбелязва погрешно, че малкото му име е Пере. Пере е бил брат на Коста Лауца, но той е бил само обикновен работник при него. Не всеки строител е притежавал таланта на Коста Лауца.

11. Понеже от казаното в протокола на учителския съвет от 1.XII.1904 г. може да се направят изводи за характера на Никола, ще си позволим известен коментар.

Наложеното наказание за няколко дребни провинения не може да надвишава мярката, следваща се за най-тежкото от тях. Кои са простъпките на Никола? Първата е, че е нарушил училищната дисциплина, като си е позволил в даден момент при занятието по ръчна работа да разговаря (навярно шепнешком) с няколко от своите другари, без в това време да работи. Каква би трябвало да бъде реакцията на един разумен преподавател особено по предмет като ръчната работа, при който тази проява едва ли е смущавала работата на другите ученици. Той е трябвало да направи бележка на разговарящите да спрат разговорите и да продължат да работят. Вместо това той се обръща строго към Никола (именно само към него, не и към разговарящите с него) и изисква да си каже името. Навярно в учителската стая е ста̀вало дума за този, отличаващ се с държанието си от другите ученици, ученик и името му е било известно на учителя. Запитването Никола е възприел като засягане на личното му достойнство и съответно е реагирал. Втората му простъпка била, че не станал прав. Когато се прави бележка от учител на ученик, ако учителят желае да му се отговори стоишком, казва: "Стани!" Никола навярно не е получил такава покана. Третата простъпка на Никола е, че на поканата да напусне стаята в първия момент, чувствайки, че неоправдано се засяга достйнството му, не се подчинил. По-късно той все пак осъзнал, че училищната дисциплина изисква да се подчини на учителя и излязъл. Никола останал спокоен през време на целия инцидент и протестирал, че учителят му вика много.

Друго престъпление на Никола е, че е отишел в края на първата учебна година да се оплаче на директора, че в оценката на успеха му е допусната несправедливост. Оплакванията на служители срещу преките им ръководители, на военнослужещи срещу прекия им началник и на ученици срещу учител са много редки. Подържането на училищната дисциплина по отношение на подаващите се на отклоняващи импулси при още неукрепнал характер ученици не е лека задача за учителите. Мнозина употребяват като дисциплиниращо средство определянето на успеха. Който ученик нарушава дисциплината, получава и намаление на успеха си. Оплакването, което е направил Никола показва, че той се е отнасял съвестно към усвояването на преподаваната материя, че е бил достатъчно смел и не се е страхувал, че в резултат на оплакването ще намалят още повече успеха му, че не е имал само за цел да се снабди с диплома, а е гледал на всичко по-сериозно. Директорът е следвало да погледне с разбиране на постъпката на Никола, която е по-скоро положителна проява и в никой случай не може да се окачестви като престъпление.

Никола не е обвинен, че не е поздравявал учителите и не е проявявал достатъчно уважение към тях, а само, че не е поздравявал учителя Ножаров. Навярно измежду 26-тях учители в училището последният е имал прояви, ако не към всички ученици, то към Никола, които са го накарали да не го уважава и той, съобразно с характера си и със свойствената си смелост, не е счел, че трябва да изпитва страхопочитание към всеки стоящ над него.

Че по отношение на Никола учителският съвет е проявил необичайна строгост личи от наложеното наказание на ученика от II курс Михаил Развигоров от гр. Щип (бъдещият прославен революционер Мише Развигоров). В заседанието на учителския съвет на 24.IX.1904 г. (протокол N 16, лист 34 гръб) директорът П. Стойнов докладвал, че в началото на м. юни ученикът Михаил Развигоров дошел при него в дирекцията да го пита защо му е отнета стипендията. Директорът отговорил – по причина на недобрия му успех и лошо поведение. След това ученикът се отнесъл много грубо към директора "като е изговорил неприлични думи против някои от г.г. учителите и за самия него", включително крясквайки по коридорите и по двора в присъствието на 50 ученика. За станалото било рапортувано в Министерството на народното просвещение, но още нямало отговор. Ученикът дошел повторно при директора да му се моли да му прости. Директорът докладва, "че той му прощава що се касае до него, понеже е убеден, че ученикът не го направил по своя инициатива, а по инициативата на други". След дълги разисквания учителският съвет решил: "Да се смегчи наказанието на ученика като се помоли Почитаемото Министерство на Народното Просвещение да го отстрани от тукашното училище, за да не влияе с лошия си пример на другите ученици, но да му се задържи стипендията за в друго някое училище." Михаил Развигоров бил изпратен да продължи образованието си в педагогическото училище в Казанлък.

В главната книга на II-б курс има сведения за 62 ученика от курса. От тях са изключени 3, напуснали 3, неположили изпит 2 и завършили успешно 54.

По месторождение от Югозападна България са 19 (от тях 6 от Кюстендил и 1 от София), от Македония 16, от Южна България 15 и от Северна България 12.

По навършени години връстници на Никола (на 18 години) са 15 ученика, по-големи са 30 (11 на 19 г., 12 на 20 г., 5 на 21 г. и 2 на 22 г.), а по-малки са 16 (9 на 17 г., 6 на 16 г. и 1 на 15 г.).

Между съучениците на Никола са и:

Кирил Христов Совичанов от Битоля (р. на 1 март 1877 г.), сродник на Никола.

Лазар Томов от с. Годлево, Разложко (р. 26.IX.1877 г.); встъпил във ВМОРО през 1896 г.; учител в Разлог и Банско, участвал в Илинденското въстание в Разложко; след въстанието завършил Софийския университет и назначен за учител в Сер; оглавява местния революционен комитет и участва в конгреса на Серския окръг през м. юли 1905 г. в циркуса Белемето в Пирин, участва през същата година в Рилския общ конгрес на организацията; след конгреса поради афера в Серско е принуден да премине нелегално в България; в София е учител във II мъжка гимназия; от 1934 до 1944 г. е председател на Илинденската организация. Лазар Томов, споделяйки спомените си, говореше с възторг за Ничо.

Григор Анастасов от гр. Кавадарци (р. 1877 г.), по-късно народен представител в Скупщината в Белград, един от подалите през 1930 г. мемоара до Обществото на народите, заедно с Димитър Шалев, помощник кмет на Скопие и адвоката и бивш съдия Илиев.

Петър Свраков от гр. Кюстендил (р. 16 .I. 1877 г.), по-късно гимназиален учител в Кюстендил и Варна.

12. Спънките, които са съществували по него време за организиране на македонската емиграция стават ясни и от спомените на Даме Груев (с. 8-10) и на Димитър Мирчев (Илюстрация Илинден, г. I, кн. 1).

Към края на 1893 г. Стамболов, изглежда за да оказва натиск на Турция, позволил да бъде свикано събрание в салона на "Славянска беседа" и да бъде създадено македонско дружество "Татковина". От декември 1893 г. до април 1894 г. дружеството имало няколко общи събрания в същия салон, като в отправените покани за свикването им се казвало включително, че ще бъдат записвани нови членове. Навярно във връзка с тази насоченост на политиката на Стамболов е било допуснато излизането на в. "Македонски глас", възстановяване дейността на "Младата македонски дружина" и отново да бъде издавано от началото на 1904 г. списание "Лоза".

По въпроса за македонските дружества и издания по него време, както и преди и след това, вж. Блаже Ристоски, Портрети и процеси, кн. 1, Димитър Македонски (1847-1898), с. 331-473.

13. Помещението на Младата македонска дружина се намирало на ул. Княз Борис I при румънската черква, а на Македонския сговор най-напред на ул. "Паиси", а след това на ул. "Средна гора".

14. В Младата македонска дружина се въздържали да се включат някои изтъкнати по него време обществени дейци с произход от Македония, считайки, че превъзхождат председателя ѝ Коста Шахов. Те създали своя организация "Братски съюз" и започнали да издават вестниците "Млада България" (Димитър Ризов и Андрей Ляпчев) и "Право" (Никола Наумов и Тома Карайовов). Между двете течения започнала борба и взаимни нападки.

През 1894 г. се провеждат жестоки репресии от турците в Армения. През следващата 1895 г. масовите кланета на арменци се пренасят на улиците в Цариград. Световното обществено мнение е потресено. Започва движение в полза на арменците. Много млади и буйни македонски емигранти в България (мнозина от тях офицери и юнкери) и други патриотично настроени млади хора в страната стават привърженици на идеята, че е необходимо да бъде поставен пред световното обществено мнение и македонският въпрос. За целта се е счело, че трябва да се обединят противоборстващите до този момент течения всред македонската емиграция. През последните месеци на 1894 г. започват действия в тази насока. На 19 март 1895 г. бил открит конгрес на представителите на македонските дружества в България и се учредява окончателно "Македонски комитет". За председател на комитета е избран Трайко Китанчев от с. Подмочани, Ресенско, ползуващ се с голям обществен авторитет деец, който е бил задържан след убийството на Христо Белчев и е лежал три години в софийския затвор "Черната джамия". За подпредседател бил избран Наум Тюфекчиев, за секретари Андрей Ляпчев и Димитър Матов, за касиер Г. Георгов. Избрани били и голям брой членове в ръководството на комитета, между които и Коста Шахов. В дневния ред на конгреса бил включен въпросът, каква да бъде задачата на организацията. След тридневни разисквания почти всички се изказали, че целта на организацията трябва да бъде извоюване автономия на Македония. Само Д. В. Македонски се изказал, че целта трябва да бъде присъединяване на Македония към България. За тази цел гласували само той и двама негови приятели. Започнало организирането на чети, които да се изпратят в Македония с агитационни, а и с бойни задачи. Голям брой македонски емигранти от България и Румъния пожелали да бъдат приети като доброволци в четите. Започнали да се събират помощи за организиране на четите.

На 22.6.1895 г. от Кюстенджа пишат до комитета – готови 40 души желаещи да заминат (НБ "Св.К. и М.", БИА, ф. 224, а.е. 15, л. 310). По-късно Карайовов телеграфира на Китанчев в Кюстендил – от Кюстендже пристигнаха 55 (л. 425). Председателят на македонското дружество в Брацигово, чиито жители са стари преселници от Костурско, телеграфира на 2.7.1895 г. – "Момчета желаещи да вземат участие във въстанието 205. Голяма надежда за увеличаване числото" (л. 387). С писмо от Белград вх. N 281 от 18.7.1895 г. се съобщава на комитета – 20 македонци от Белград желаят да се намесят (л. 469). Дим. Матов изпраща телеграма на 23.6.1895 г. от Варна на Тюфекчиев – "Изпратихме Ви 42 работника. Има тук още доста. Устабашии и сърпове няма" (л. 316). Само 24 души от Варна дават помощ 5000 лв. (л. 578).

Членове на "Македонският сговор" се явили при Трайко Китанчев и се помолили и те да бъдат включени в състава на четите. Обяснил им, че Македонският комитет разполага с ограничени възможности да въоръжи чети, а желаещите да постъпят в тях са много повече. Целесъобразно е да се включат в четите желаещи, които са преминали вече военна подготовка и които биха отговаряли повече на тежките изисквания за походи в планините. Младежите трябва да продължат учението си, с което ще бъдат повече полезни за Македония, а тези, които пожелаят, могат през ваканцията да се включат в събирането на помощи в страната. През ваканцията 18 учащи се от "Македонски сговор" тръгнали в определени им райони да събират помощи за комитета в много случаи придвижвайки се и пеша. Сребрен п. Петров пожелал да отиде в Плевен, гдето знаел, че са заселени Братя Върбенови от с. Емборе (носещи фамилното си име от името на неговото село) и други патриотично настроени емигранти от същото село. Събрал 2000 лв. от града и 2700 лв. от селата, които превел на комитета. За себе си почти не изхарчил нищо, понеже бил издържан от Върбенови.

Организирани били четири големи чети. Трайко Китанчев изпратил първите чети лично до границата. На първата преминала в Турция голяма чета била поставена задачата да нападне гарнизона на гр. Струмица. Още по пътя тя била пресрещната от турски части и дала значителни жертви в убити, ранени и пленени. Пленените били осъдени и заточени на о. Родос, а след време амнистирани. Пропаганден ефект се получил от завземането на гр. Мелник от четата на Борис Сарафов. Дейците на ВМОРО са следели с интерес предприетата акция, без да са считали, че тя ще постигне съществени резултати.

Правителството на Стоилов в началото си затворило очите при предприетите действия от Македонския комитет като разчитало, че те ще улеснят решаването на стоящата пред него задача – да бъде признат княз Фердинанд от някои от великите сили. След преминаването на първите чети през границата великите сили веднага предприели постъпки пред българското правителство и лично пред княз Фердинанд и въпреки симпатиите на голяма част от населението на България към предприетото движение, правителството наредило да се вземат строги мерки за недопускане понататъшно преминаване на чети през границата и събиране на помощи. След тези мерки на властта Трайко Китанчев, който очаквал, че движението ще има по-траен характер, получил удар и починал на 1 август 1895 г. Движението, без да предизвика по-нататъшни прояви в Македония, допринесло за революционизирането на населението й. Според доклад на председателя на назначена от Втория македонски конгрес (състоял се от 3 до 16 декември 1895 г.) комисия Андрей Башев Македонският комитет събрал 92 218 лв. помощи, а за организиране на четите били изразходвани от комитета 102 024 лв. Разликата оставало да се дължи (ф. 224, а. е. 2, л. 93-103). Конгресът избрал комисия в състав: Алеко Константинов, Сава Иванчев и Никола Наумов, която да прегледа допълнително сметките и да докладва на комитета. Възложената задача не била изпълнена.

15. Петър Манджуков съобщава един спомен за Ничо (с. 22 и 29). Макар и да е за 1896 г. го възпроизвеждаме тук, понеже се отнася до пребиваването на Ничо в България. Той казва, че през есента на 1896 г. около него се образувал един анархистически кръжок в гр. Лом. Изброявайки десетина имена като част от участниците в кръжока, той посочва и Йордан Каранджулов, учител в с. Лабец, Ломско, и Никола Каранджулов, негов братовчед, двамата от гр. Прилеп. По-нататък добавя, че четирма души от кръжока, между които е и той, живеели в комуна в една крайна къща на една от махлите на града в сиромашия, като ползували за издръжка 40 лева, които получавал той от вуйчо си – Натанаил, бивш охридски, а тогава пловдивски митрополит, и 20 лева, изпращани от бащата на друг от тях. Понякога на комуната идвали гости. Такъв бил случаят и с Андре Коцев от гр. Кюстендил и Никола Каранджулов от гр. Прилеп, които били дошли на гости при тях комунарите преди да се настанят да живеят в собствени квартири, и че макар и да живеели при голяма сиромашия, те успявали да приютят и нахранят гостите си по удовлетворителен начин.

16. Съседите на дома на Каранджулови са били: Кадинци, Гребенаровци, Джукевци, Шесколеновци, Мулевци, Пуцевци и Кьофкаровци. Къщата се намирала на 10 метра от входната порта. В дворното място на Шесколеновци е бил погребан Петър Юруков, тиквешки и крушовски войвода, починал в Прилеп след дълго лекуване от получени в сражение рани.

17. Коста Църнушанов, Никола Каранджулов, с. 13.

18. Атанас Иванов, а след него Георги Трайчев (с. 297), допускат грешка като казват, че Ничо е бил две години в Прилеп (1897/98 и 1898/99). Че е такa личи от казаното от самия Георги Трайчев на с. 226 и 227 за революционната дейност в Прилеп. През 1896/97 г. в Прилеп идва Никола Геройски от Поречето, за да организира чета. Той е живял две седмици при Ничо. През м. май 1897 г. са доставени за организацията 24 броя пушки през с. Уланци при станцията Градско. Трайчев добавя: "Тези пушки бяха пренесени на един катър и един кон откъм с. Трояци, през непристъпните склонове на Козяк планина от А. И-в, Ил. М-в, Н– К-в и Илия Ладното и се прикриха в една пещера над с. Селце, в местността "Мечка". Пушките бяха увити в кеневир и намазани със смазка. За чистенето на пушките се грижеха А. И-в и Никола Каранджулов. Тези пушки се раздадоха със съдействието на Толета (после войвода Толе паша от с. Крушейца, Мариовско) на селяните от селата: Кокре, Кален, Дуйне, Полчища и Витолища дето бяха посветени в делото, чрез клетва от Ат. И-в."

В "Революционен лист" се казва: "През м. август на 1893 г. Ничо дохожда в България и постъпва в Кюстендилското педагогическо училище, където като престоява две години, заминава за Загреб и следва още една година по педагогика." Така че Ничо, който при завръщането си от Загреб отива в София и от там заминава за Прилеп, е пристигнал в града през 1896 г. и веднага е станал учител. В града е престоял 3 години.

След като Ничо е бил в Прилеп от 1896 до 1899 г., а след това, както ще видим, отива в Куманово и Крива Паланка, близките му продължават дейността си за организацията. Георги Трайчев отбелязва /с. 231/, че през пролетта на 1901 г. в Прилепския район пристига чета под войводството на Марко Лазаров от с. Косач, Радомирско. Марко още от началото пада тежко болен и е лежал в къщата на Н. Каранджулов докато оздравее.

19. Коста Църнушанов, пос. съч., с. 13.

През зимата на 1929/1930 г. Прилепското братство в София изнесе в салона на "Славянска беседа" сценката: "Първата учителска вечеринка в град Прилеп", покана за която беше отправена и чрез пресата. Сценката е била съчинена от учителката прилепчанка Люба Иванова по сведения на Илия Иванов и други съвременници. Артисти са били членове на братството. Изпълняващият ролята на Ничо (с изкуствена брада), когато са започнали танците, е казал, че къщата е по-здрава под друга стая и е добре да се отиде там. Той е взел петролната ламба от масата и всички изпълнители са излезли от сцената подир него и след това отново са се върнали с ламбата и са продължили танците.

20. Историята на "Революционното братство" се изяснява от спомените на председателя му Иван Гарванов. Той казва:

"През месец март 1897/98 г. учители и граждани направихме 3-4 заседания, в които се разискваше, до къде може да ни доведе пътят, по който е тръгнал комитетът. Татарчев беше тогава председател на комитета. Черковната партия в това време схващаше, че комитетският въпрос се представлява от група хора, които под идеала на освободителното дело гледат да го използуват за себе си. В тая партия и аз случайно бях попаднал." "В това време братът на Самарджиев дойде в Солун и представи, че в Прилеп рязко са се отлъчили едната страна от другата..."

"Революционната идея още не беше избистрена... Събирането на пари по насилствен начин беше започнало да си пробива път" (с. 115).

"Всичко туй подбуди по-въздържаните елементи да се сгрупират и пак под булото на освободителното дело да се обединят повечко хора, за да се отбие комитетът от лошия път, по който вървеше. И така се конституира едно "Революционно братство", в което влизаха 14 души като основателни членове (1898 г.)."

"Аз бях председател на революционното братство. Членовете на управителното тяло – 7 души – бяха: Христо Тенчев (учител, родом от Кукуш...), Йосиф Кондов, банкерин (от Прилеп), Димитър Мирчев (филолог, род. от Прилеп), Делчо Колушев, Анастас Наумов и Хр. Ганов." "Основателните членове трябваше да се пръснат по провинцията да създадат клонове. Целта беше да се отбие комитетът от лошия път и да се избегне прибързването с революцията, за която смятахме, че е преждевременна, като мислехме, че революцията наистина скоро ще избухне" (с. 116-117).

"Образуваха се и дружинки между учениците от V клас нагоре."

"В провинцията се основа клон в Прилеп, в Ахър Челебийско – под ръководството на Тошев, главен учител в Устово, родом прилепчанец" (с. 116-118). "... ние отворихме клон във Велес и начало в Тиквеш... Наумов го преместиха в Сер." "Наумов основа наш клон в Сер."

"... докато бях в св. Гора, през великденската ваканция 1900 г. стана нападението върху Наумов в Сер." "В началото на април Наумов направи една обиколка в Серско и Мелнишко, и в тая обиколка той само е сондирал почвата, дали могат да се образуват там наши клонове..." (с. 119-120).

"Тогава ние в братството решихме да убием Матова (в Солун) и Груева (който беше в Битоля), Хаджи Николова и Тошева. Татарчев тогава не беше толкова активен. Малко остана Груев да бъде убит. Мирчев беше командирован да извърши тая работа, но той закъсне..." "Аз исках една вечер да стрелям върху Матова, хаджи Николова и Тошева, но те, предупредени, избягаха."

"Обстоятелството, че Наумов не ни послуша да остане в страната ни разочарова. Беше получил заповед от ЦК за това" (с. 121).

"Тогава ме изпратиха в София да изуча въпроса, дали е в полза на работата да продължаваме, и ще ли намерим подръжка било в обществото, било в правителството, било в Екзархията" (с. 122).

Гарванов отива в София и говори с Рачо Петров, Стоилов, Радославов и Борис Сарафов, тогава председател на Върховния македоно-одрински комитет, но не е получил от никого насърчение. Всички го съветват "Революционното братство" да достигне до споразумение с ВМОРО. С Гьорче Петров, към когото го отправил най-напред Сарафов, той не приел да приказва. Гарванов отива и в Цариград да търси подкрепа от Екзархията. Говорил с екзарха. За него казва: "Той нито одобряваше действията на ЦК, нито се чувстваше силен да се бори с него..." "Съществуването на братството като че ли не беше неприятно на екзарха, но той беше слаб да му окаже каквото и да е съдействие." "Чиновниците от Екзархията имаха по-голямо желание да подкрепят братството, особено Селджобалиев" (с. 124).

За времето след завръщането си в Солун Гарванов казва:

"Направихме едно събрание в Солун, в което аз изложих всичко що бях научил в България и в Цариград. Имаше гласове да се борим до край и да измрем."

Сарафов изпратил в Солун през септември 1900 г. Камбуров, офицер от Русенския гарнизон, за да съдейства за помирение на "Революционното братство" с ВМОРО. Помирението станало при условия: членовете на братството да станат редови работници на ВМОРО. Един от тях по избор на ВМОРО става член на ЦК, а един на Солунския районен комитет. ВМОРО посочила за член на ЦК Йосиф Кондов, а Иван Гарванов бил включен в Солунския комитет. Пере Тошев ги подвел под клетва.

21. Христо Караманджуков казва (с. 39-41):

"В кратце историята на революционните братства е следната. Срещу проповедта и дейността на Революционната организация в Македония към 1897 г. се появи това течение, представлявано от по-първите и по-умерени хора в страната, които схващаха по-иначе положението и начините на действие." "... те са били преди всичко за една активна културно-просветна-стопанска дейност, която най-вече би отговаряла и на общата политика на Екзархията. При такава дейност, считало се, че в края на краищата... свободата ще дойде отсамо себе си. Това движение, което имаше явно еволюстионичен характер, не можа да закрепне, макар да просъществува повече от две години. То не можа да се простре навсякъде и да закрепне, едно защото намери отчаяна съпротива в лицето на ВМРО, и второ, защото и самата Екзархия в лицето на своите чиновници, убедени или заплашвани... се намери в невъзможност да кара своята политика и да подържа еволюционистите, които най-вече можеха да ѝ бъдат полезни." "Това движение можа да пусне дълбоки корени още и затова, защото, както винаги е било, така и сега младите люде се възхищаваха повече от революционната борба и революционните методи... При все това еволюционистите не отстъпваха... за своя самозащита, те се организираха в тъй наречените революционни братства..."

22. Коста Църнушанов възсъздава образа на младата учителка от централното училище Тичето, която по поръчение на революционния комитет е посещавала затвора и е доставяла необходимите материали за прокопаването на тунела. Пълното ѝ име е Фотинка Петрова. На нея са били възлагани често задачи от организацията. Буди вълнение разказът ѝ, намерил място в статия на Йордан Бадев в Илюстрация Илинден (1940, кн. 6), как на нея и на няколко нейни, посветени в делото, колежки от централното училище е било възложено, да извезат бойното знаме на Битолския революционен окръг за предстоящето Илинденско въстание. Оставало малко време до въстанието и трябвало да бързат. Купили със средства от скромните си учителски заплати атлас и съответни копринени конци и започнали. Работели у тях в скритата им в двора къщурка срещу новата българска митрополия по образец, даден им от Дамян Груев. Лука Джеров им казвал, че бойното знаме на окръга ще се развява някъде по върховете на Пелистер. Работели денонощно според свободните им часове. Два-три дни преди въстанието Аце Дорев им възложил да изработят и 8 други знамена за революционните райони. Средства взели от учителската каса. Само Йордан Пиперката дал един наполеон. Работели отново те, като привлекли и посветени в делото учителки от другите училища, в тавана на централното училище и в някои близки къщи. Работели и тихо пеели. Положили свръхусилия и завършили всички знамена. Йордан Бадев казва, че в спомена на Фотинка Петрова оживява в по-внушителен вид подвига на Райна Княгиня. След въстанието знамето на Битолския революционен окръг било донесено в България от Борис Сарафов.

23. Стефан Н. Аврамов пише (с. 39), че конгресът се е състоял от 2 май до 5 юни, като е започнал на връх "Мукос" и после заседанията стават в селата Трояци, Топлица, Плетвар, Оровойц, Никодим и Никодимския балкан.

24. Георги п. Христов, с. 86-87.

Георги Пешков е роден в гр. Прилеп. Той е бил търговец въжар в Битоля. Георги п. Христов пише (с. 12), че той и другият член на окръжния комитет Анастас Лозанчев били с противоположен темперамент. Докато Лозанчев бил нервен и сприхав, Пешков се отличавал със спокойствие и хладнокръвие. По едно време Лозанчев се отказал да работи в комитета поради конфликт с Георги Пешков. Докато Пере бил в Битоля те могли да работят съвместно за общата цел. Георги Пешков е учавствал в Македоно-Одринското опълчение и загива от изтощение на 21 юни 1913 г. при с. Лахна.

Братът на Георги Рампо (Харалампи) Пешков е бил предан деец на организацията. По цял ден обикалял прилепската чаршия да събира членски вноски и помощи за организацията и във връзка с поръчки за четите. През 1901 г. е постъпил на стаж в в Марковата чета, за да се подготви за войвода. На три пъти е бил затварян. Веднъж във връзка с обира на прилепския богаташ Георги Богданов. Втори път във връзка с изпълнението на смъртната присъда срещу предателя Ташко Филипов на 23. I. 1897 г. и последния път във връзка с Кадиноселската афера – в битолския затвор, където почива на 16 април 1902 г.

Най-малкият брат на Георги – Никола Пешков е войвода на чета в Прилепско през 1903 г. Четата му участва в сражението на връх "Студеница" на 7 юли 1903 г., а през м. август 1903 г. по време на Илинденското въстание той загива в сражение с турците на 22 годишна възраст.

25. В Народната библиотека "Св. Кирил и Методий", София, Български исторически архив, Фонд 258 Йордан Христов Тренков, а. е. 2, лист 1, се съхранява следното писмо до Йордан Тренков, подписано с псевдоним:

Г-н Тренков

Моля час по-скоро пригответе се да заминете. За всеки случай отговорете ми.

С поздрав
Ангел

26. Тодор п. Адамов в статията си "В Прилеп след въстанието" пише в допълнение на спомените на Петър Ацев за смъртта на Ничо и Найдо Пещалевец:

"След въстанието... в Прилеп настъпи безподобна бъркотия. Там започна борба между две становища – централизмът на Даме Груев и децентрализмът на Пере Тошев, подпомогнат от "върховизма" на Й. Т. Борбите се водеха безоглeдно и към новите нужди на движението, които налагаха сила, стегната и единна организация, не се обръщаше никакво внимание. Опит за това направи Ничо Каранджулов, но не успя, защото той изпусна из предвид, че на прилепчани далеч не действа убедително силата."

По-нататък Тодор п. Адамов твърди: "През есента на следващата година окръжният революционен комитет в Битоля назначи в Прилеп един временен революционен комитет." От това, което казва сам обаче следва, че оздравителните мерки са били предприети още през второто полугодие на 1904 г. Той пише именно: "През месеците август и септември 1904 г. Йордан Ангелов, Георги Талев и Петър Мърмев издадоха няколко броя на в. "Шило". Временният комитет на първо време почна работа с една терористична група, комплектувана от млади здрави и предани момчета. Тодор п. Адамов дойде в Прилеп на 4.XII. 1904 г. и нему бе поверено от организационния комитет преорганизирането на града, което се извърши много бързо, защото долу масата не беше засегната от междуособните борби на централизма и децентрализма. За малко време градът бе здраво преорганизиран и борбите веднага стихнаха. Това, което Никола Каранджулов не можа да направи със сила, младите и нови сили успяха много лесно да постигнат: усмириха града и туриха край на клюките, интригите и зловредните агитации. Йор. Ангелов, Георги Талев и Тодор п. Адамов през м. декември 1904 г. почнаха да издават нов в. "Борба", от който излязоха 5-6 броя. Вестникът като революционна литература и като агитационно средство, изигра голяма роля в усмиряването и преорганизирането на Прилеп."

"През лятото на 1905 г. десетарите и стотарите на революционните групи избраха нов редовен окол. рев. комитет, а след това избраха и градски рев. к-т."

Тодор п. Адамов с право подчертава своята роля в оздравяване на положението в Прилеп. Неговата роля обаче не намалява нито значението на дейността на назначената от Ничо тройка, състояща се от Йордан Ангелов, Георги Талев Палисламов и Петър Мърмев, нито заслугите на Ничо за оздравяване на положението в града с взетите от него мерки, макар в тях да са се включвали и насилствени действия. Тодор п. Адамов сам подчертава значението, което е имала за усмиряване на града и назначената от революционния комитет терористична група.

Тодор п. Адамов възпроизвежда в статията си мисълта на Петър Ацев, че мисията на Ничо не е успяла. Той не се спира обаче на значението на прогонването от Прилеп на водача на върховистите Йордан Тренков и въобще на подавянето на дейността на групата на върховистите, които след като опитали да се маскират като "децентралисти", са били не по-малко опасни.

Следва да се добави, че Коста Църнушанов пише в бележките си за Ничо във второто издание на сборника си с народни песни: "Като авторитетен, волеви и мъдър ръководител, Каранджулов има голяма заслуга за създаване единство в революционното ръководство" (с. 497).

Във връзка с дейността на върховистите в Прилеп трябва да се добави и следното:

Г. Трайчев пише: "Поради недоразумение в организацията беше убит учителят Иван Гагалев (с. 131), а по-нататък казва: "Същата година (1900/1901) беше убит и учителят Иван Гагалев, член на ръков. тяло и касиер на комитета. Има големи улики за злоупотребени от него суми. Търси му се оправдателност, той отказва да даде. Избягва дори и събранията на комитета. Долага се за всичко това на Д. Груев, който лежи в битолския затвор, и той дава нареждане да се убие Гагалев. Убийството извърши Г. С..." (с. 229-230).

Петър Ацев в спомените си казва: "В Прилеп борбите между централисти и върховисти бяха се изострили и изродили до междуособни кръвопролития. Убит беше по заповед от Битоля учителят Гагалев, като водач на върховистите в Прилеп. Учителят в с. Мажуйчища е бил уличен в нелоялна и опасна контраагитация на четата... Наредено е било Патчеву да го екзекутира. Осъден е на смърт от Прилепския р. комитет. Патчев безпрекословно е изпълнил тази заповед. Двете тези убийства, които при добре обмислени обстоятелства можеха да бъдат спестени, донесоха последици много по-неудобни отколкото живата агитация на двамата нещастници и другарите им в Прилеп, които не бяха повече от няколко души, без да са в състояние да спрат делото по организиране на околията" (Народна библиотека "Св. Кирил и Методий", София, Български исторически архив, Фонд 371, а. е. 2, л. 210-213).

27. Йордан Тренков е роден в гр. Прилеп на 8.IX. 1880 г. Баща му Христо Тренков е майстор-кожухар. Учи в Прилеп до III клас, в Битоля до IV клас и завършва Солунската гимназия през 1898 г. От 1898 до 1901 г. е учител в Прилеп. Заподозрян, бива задържан от турските власти за 5 месеца в битолския затвор. Освободен е със забрана да учителства в Прилеп. През 1902/1903 г. е учител в с. Селце, Прилепско. Участва в конгреса в с. Смилево през 1903 г. като представител на Прилепската революционна околия ведно с Тале Христов и Петър Ацев. В началото на 1905 г. отива в България и става до 1 март 1906 г. последователно секретар на върховистките чети на капитан Любомир Стоянчев и на подполковник Стефан Николов. Осъден е от турците. От края на 1915 до м. януари 1917 г. е околийски началник в Прилеп, а от м. януари 1917 г. до края на м. август 1918 г. окръжен управител в Призрен. Учителствувал е в България в гр. Шумен и в други градове. Завършил е Софийския университет през 1911 г. През 1928/1930 г. ѐ директор на девическото педагогическо училище в Шумен, а през 1933/34 г. на мъжката гимназия в същия град. Пенсионира се през 1940 г. Умира на 6.XII. 1960 г. в Русе.

28. Десетниците, които са получили по-малък брой гласове, са: Алекса Здравев (герамедчия – 1, Георги Богданов (поречанец) – 3, Димко Кадинец. (сараф) – 2, Димко Перев (бакал) – 4, Йордан Колачев (терзия) – 2, Ицо Ачев (учител) – 2, Ицко Москов (базиргян) – 2, Милан Кепев (сараф) – 3, Ничо Корубин (терзия) – 6, поп Димитрия Янчулев – 5, поп Георгия Шивачев – 8, Петър Ачков (учител) – 2. Не са били подадени гласове за следните десетници, участвували в гласуването: Велко Кулев (радобилец), Димко п. Дундов (сараф), Илия Грашев (бакалин) и Пане Здравев (бакалин).

Един общ анализ на професионалната принадлежност на десетниците на ВМРО в Прилеп е особено поучителен. От него се вижда, че голямата част от тях са произхождали от средите на търговците и занаятчиите. Това показва, колко здраво са били заложени основите на организацията в обществените среди в гр. Прилеп. От общо посочените в списъка 31 десетници, са посочени като бакали 6 души, сарафи 3, търговци 2, брашнар 1, ракиджия 1, базиргян 1, кафеджия 1, или всичко 15 души са търговци; като терзии са посочени 2-ма, кондураджия 1, свещар 1, керемидчия 1, берберин 1, всичко 6 души занаятчии; учителите са 6, свещениците 2-ма, а с непосочена професия са 2-ма, но те са означени като поречанец и радобилец и вероятно са се занимавали със селскостопански труд.

29. В Народната библиотека "Св. Кирил и Методи", София, Български исторически архив, Фонд 258 Йордан Христов Тренков, се съхраняват следните шифровани писма на Петър Ацев:

а) Архивна единица 2, лист 2 и 5:

25.IX. 1903 г.

От гората за Кожани. Артък още сега не отговорите тогава нека ви вземат дяволите. То е вече скандал. Като се скрихте веднаж та не помислихте за работа. Кои са причините трябва да кажите, че на нищо не отговаряте. Получи се едно писмо от Тодета Пешков и туйто. Сключихте сметки – а че трябва да ни пишете дали се предаде работата на новоназначените и с това да се подкачи работа това не ви тревожи или пък има някакви претенции. Ако е тъй, тогава да знаем, та да ви отговорим.

Пише Ацев Петър. Опинци непременно трябва да изпратите. Изпратете писмата за Битоля.

Забележка: Кожани е псевдоним за Прилеп.

б) А. е. 2, л. 6 и 9:

Тренков, преведе ли сметките. Ако си ги превел изпрати ми ги. Ми са нужни. Приготви списък за материалите каквито са на твое разположение, за да се остави тук. За среща кой знае дали ще приемеш да дойдеш дето съм. Ако не искаш тогава пак пиши. – По уреждане на ръководното тело работата не спори. Ето защо аз не писах никакво писмо. Ноне оште не ни е отговорил. Аз съм приготвил едно писмо за ръководството, ако баре се съберат ще им го дам или пък най-сетне ще изпрата писмото в Йерусалим, та што штат нека правят. От ден на ден обстоятелствата дохождат по-тежки и аз виждам, че всекиго плашат. Тия обстоятелства, както и да е, поне като се махнем оттука ни да гледаме да не се струпа отговорността на нас, затова свърши работата изпрати ми сметките, за да свърша и аз. И сетне сбогом майко, довиждане синко – то се виде. Ацев пише.

в) А. е. 2, л. 10 и 13:

3.II. 1904 г.

Тренков, намерете ако е възможно и дайте пари на Перета. – Сумата, която иска, не е голяма, но ако не може толкова желателно е да не бъде и много малка, защото самата нужда на човека ми казва, че не ще може си услужи с малка помощ. Ацев.

г) А. е. 2, л. 22 и 25:

5.II.

Получих писмото ви днес. Аз самичък се заех да изкарам разхода и да приготвя баланса и кажи че днес щях да свърша, ако не беше тревогата във вашата махала. Веч съм изредил къщите по няколко пъти, та ме е срам пак да се връщам. Утре ако съм по-спокоен, ште свърша работата, както виждам. Пак ште съм дето ме знаеш от пекни. Ацев.

д) А. е. 2, л. 14 и 17:

13.II. 1904

Тренков,

Ела в къщата на Коста Въртопа за обясненията пред трето лице, каквито ги желаеше в едно от по-старите си писма до мене. Ацев.

В същия архивен фонд се съхраняват и други шифровани писма, разменени с комитета в Прилеп, сметки за приходи и за разходи за четите и за други нужди и пр. Архивът е бил съхраняван в гр. Прилеп, след което е получен от Йордан Тренков и предаден от него в библиотеката.

30. Ацев не пояснява, кавалерията где точно се е намирала и по коя пътека се е придвижвала. В планинския терен над с. Селце е било необходимо тя да се придвижва по пътека. От думите на четника: "От всички страни сме заобиколени с аскер..." следва, че кавалерията не е поела по пътеката, по която се е движил първият аскер – през "Бяла чешма", а по разположената по на север пътека по рида между долината, в горния северен край на която са "Цървени стени" и долината "Манастирите". Това е наложило при опасността, предвижващите се по двете пътеки турски войски да достигнат билото и да се надвесят над разположението на четата, последната да започне да се изкачва към билото, за да избегне пълното си обкръжаване.

31. Гьоре Спирков Ленищанец от с. Ленища, Прилепско, става нелегален и член на четата на Петър Ацев през 1903 г. преди Илинденското въстание. После е войвода в Прилепско. През м. януари 1907 г. заминава за България за доставка на оръжие. След като е изпълнил задачата през м. септември 1907 г. в сражение с турците при с. Топлица, Прилепско, е бил тежко ранен и за да не попадне в техни ръце се самоубива.

Учавствувалият в сражението на 28 юли 1904 г. Трайко Кральо от с. Бърник по-късно също е войвода. Той участва с Шакир в сражението в с. Бзовик, Мориховско, през ноември 1904 г. и е един от убийците на Шевкия.

32. От описанието на сражението, дадено от Ацев, се вижда, че основната задача, стояща пред четата е била да изкачи най-бързо стръмнината спускаща се от билото, покрай разположените в горния й северен край "Цървени стени". Били са положени невимоверни усилия, за да се преодолее бързо тази мъчна за изкачване стръмнина и да бъде достигната билната заравненост "Полето" преди турците. От турските части навярно са се отделили само единични или група стрелци, които са могли да се изкачат сравнително високо и близо до четата и в отделни моменти да я обстрелват.

33. Петър Ацев е роден на 7.VI. 1877 г. в с. Ореовойц, Прилепско. Той е четвъртият син на Аце х. Константинов Симоновски. Баща му е убит от турците. Основно образование получава в Прилеп, а в София завършва шести клас. Посветен е в революционното дело от Гьорче Петров в София през 1897 г. С негова препоръка заминава за Прилеп и е назначен за учител в с. Плетвар. Организира селата Ореовойц и Плетвар. През второто полугодие на 1897/1898 г. е преместен за учител в гр. Прилеп. През 1898/1899 г. е назначен за учител в гр. Крушово и там учителства до началото на 1902 г. Участва в организирането на четническия институт в Крушовско, Демирхисарско и Кичевско. В началото на 1902 г. в Битоля възниква афера във връзка са пренасянето на оръжие, поради която през м. март Ацев става нелегален и постъпва в Крушовската чета. След като загива прилепският околийски войвода Методи Патчев и възниква Кадиноселската афера е назначен през м. май 1902 г. за прилепски околийски войвода. Учавства в Смилевския конгрес през 1903 г. и е избран за запасен член на Главния щаб на въстанието за Битолски революционен окръг на мястото на Борис Сарафов и за член на горското началство за Прилепско и Мориховско заедно с Тале Христов и Йордан Тренков. На конгреса Ацев се изказва против въстанието. Един от главните му мотиви е бил, че Прилепска околия не е въоръжена. През 1904 г. участва в Прилепския конгрес, гдето се изказва против проекта на Пере Тошев за пълна децентрализация в организацията. В началото на 1905 г. заминава за България, като негов заместник като прилепски войвода остава по-малкият му брат Гога. След кратко престояване в България се връща с чета заедно с Никола Карев, който отива с чета за Крушовско. При с. Райчани, Кратовско, четите са открити и в сражение с турците падат убити Никола Карев и 17 четници от двете чети, а Ацев е ранен в двата крака и се връща в България да се лекува.

През м. септември 1906 г. Петър Ацев се връща в Прилепско като околийски войвода и в продължение на повече от 18 месеца се сражава на три фронта – срещу четите на сръбската пропаганда, срещу андартите и срещу турците. Бил е член на Битолския окръжен революционен комитет. По време на Хуриета четата на Петър Ацев е посрещната тържествено в гр. Прилеп.

При обезоръжителната акция на Тургут паша през 1910 г. Петър Ацев е арестуван в прилепските казарми и жестоко изтезаван. Осъден е и престоява 15 месеци в затворите в Битоля, Солун, Смирна и о. Родос. В края на 1911 г. е амнистиран и се прибира в България. Петър Ацев е бил член на ръководството на Илинденската организация. По-късно редовно е председател на бюрото на конгресите на организацията. Почива на 29 април 1939 г.

Петър Ацев е взел участие ведно с четата си в следните сражения:

в Никодинската планина на 20.VI. 1902 г., на връх "Студеница" на 7 юли 1903 г., в с. Витолища на 23 юли 1903 г., при с. Чаница, Мориховско, местността "Маргара", заедно с четата на Гьорче Петров и с костурски и леринески въстаници, гдето е бил ранен Лазар п. Трайков, през есента на 1903 г., в местността "Цървени стени" над с. Селце на 28 юли 1904 г., в с. Слатина, Поречко, гдето загива Гюрочин войвода, а Даме Груев е ранен и след това попада в плен на сръбската чета на Мицко от с. Латово, в с. Крушейца, Мориховско през 1904 г., при с. Райчани, Кратовско, гдето е ранен и гдето загива Никола Карев, на Попадийските чукари в близост до върха "Ножа" на 1/14 юли 1907 г., при с. Полчища, Мориховско, местността "Кравещина" с гръцките чети.

Братът на Петър Ацев – Мирче Ацев е загинал като войвода в сражение с турците. По-малкият му брат – войводата Гога Ацев, е бил ранен от засада от сръбска чета на 25 юни 1906 г. и се е самоубил. При стрелбата от засада от сръбската чета са убити велешкия войвода Панче Константинов и трима четници.

34. Казаното за Шакир е черпено от спомените на Петър Ацев, от труда на Гордана Бабик-Јанеска и от статията на Шакир "Войвода Толе-паша – велик, но забравен" във в. "Македонски вести", г. II, бр. 54 от 20 .V. 1936 г. Шакир е оставил ръкописни спомени от около 200 листа с обнародването на които ще се изясни по-подробно дейността му.

35. Авторът на приписката към писмото Петър Д. Бакалбашиев (Свекяр) е член на революционния комитет в Прилеп.

36. Първият вариант на песента "Станах рано в неделя" е изпълнен през 1904 г. от Иван Асенов, участник в сражението на 28 юли с.г. във Варна пред брата на Ничо Георги. Записани са текстът и мелодията.

37. Този вариант е записан от Коста Църнушанов (Сто години новобългарско училище в гр. Прилеп, 1943, с. 140, и Македонски народни песни, 1956, с. 325), а по-късно е включен и в сборника на д-р Душко Хр. Константинов и Здравко Божиновски, с. 486.

38. Този вариант е включен в сборника на Коста Църнушанов от 1989 г., с. 447.

39. Този вариант е включен в книгата на Коста Циривири, с. 15.

40. Вариантът е записан от Коста Църнушанов (с. 326-328 на сборника от 1956 г. и с. 446 от 1989 г. Слушан е от мариовките Маре и Наде в Прилеп.

41. Вариантът е включен в книгата на Стале Попов – Толе Паша, 1956, с. 337-337, а след това в сборника на д-р Душко Хр. Константинов и Здравко Божиновски, с. 236.

42. Вариантът е от сборника на Кирил Пенушлиски, 1965, с. 186-187, също Ајдутски и револуционерни песни, Скопје 1969, с. 237.

43. Тази песен също е изпълнена от Иван Асенов през 1904 . във Варна и е записана заедно с мелодията.

44. Песента е записана от Коста Църнушанов. Слушана е от Вельо Марковски от с. Папрадища, Велешко (с. 292-293 на сборника от 1956 г. и 416 на сборника от 1989 г.). Включена е и в сборника на д-р Душко Хр. Константинов и Здравко Божиновски (с. 237 и 392).

45. Песента е обнародвана в сборника на д-р Душко Хр. Константинов и Здравко Божиновски, с. 439. Преди това е била включена в сборника на Васил Хаджи Манов, Македонски народни песни, Скопје, 1960.

46. Скърбящата стара жена на първата снимка е майката на Димитър Ив. Робев. С бастуна е Коце Велмевчето. След него са д-р Константин Робев /брат на Димитър Ив. Робев/, Коста Църнушанов /с бялото сако/, Тодор П. Адамов /председател на Прилепското братство/, Рамно Пеев /адвокат, бивш учител в Прилепското училище/. Свещеникът с бялата брада е Йордан Ангелов, а най в ляво зад двете жени със свещи е Фидан Сфорцата.

На втората снимка в дясно от Коце Велмевчето са свещеник Йордан Ангелов, инженер Методи Ночев, Тодор П. Адамов и знаменосеца Георги със знамето на Прилепското братство.

По време на панахидата Коце Велмевчето е плакал горчиво.

47. Вж. Йордан Бадев в Илюстрация Илинден, 1940, кн. 6, с. 3-4; също Георги П. Христов, с. 116-117.

ЛИТЕРАТУРА

1. В. "Вечерна поща", София г. V, 29.IV. 1904 г.

2. В. "Ден", София, г. I, 4 и 10.VIII. 1904 г.

3. В. "Куриер", София, 15.VIII. 1904 г.

4. Сп. "Македонска зора", София, г. II (1904), брой IV, с. 17-20 (започнало да излиза под наименование "Македония")

5. "Революционен лист" (издание на ВМОРО) N 15 от 12 юни 1905 г.

6. Никола Ганчев Еничерев, Възпоминания и бележки, София 1906, с. 361-365.

7. А. Томов и Г. Баждаров, Революционната борба в Македония, 1917, с. 102.

8. Георги Баждаров, Духът на Македония, София 1923.

9. Георги Трайчев, Град Прилеп, София 1925, с. 41, 131, 226-230, 240-250, 267, 270-271, 296-298, 307-310.

10. Спомени на Дамян Груев, Борис Сарафов и Иван Гарванов (книга V от Материали за историята на македонското освободително движение), София 1927, с. 82 (също 8-9, 115-129).

11. Димитър Мирчев, Дамян Груев, Илюстрация Илинден, г. I, кн. 1, с. 7-9.

12. Елисавета Д. Пажева, Спиро Джеров – Македонски, Илюстрация Илинден, г. II, кн. 9 (октомври 1929 г.), с. 16 и сл.

13. Стефан Н. Аврамов, Революционни борби в Азот (Велешко) и Поречието (книга X Материали за историята на Македонското освободително движение), София 1929, с. 39.

14. Дим. Г. Динев, Из спомените ми за 1903 г., Илюстрация Илинден, г. V (1932/1933), кн. 7-8, с. 22-27.

15. Сребрен п. Петров, Македонското дело преди и през 1895 г. в България, Илюстрация Илинден, г. VI (1933/1934), кн. 7, с. 8 (също с. 7-12).

16. Христо Силянов, Освободителните борби на Македония, т. I, София 1933, (фототипно издание София 1983), с. 145-177.

17. Същият автор и заглавие, т. II, София 1943 (фототипно издание София 1983), с. 62-72.

18. Христо Ив. Караманджуков, Западнотракийските българи в своето културно-историческо минало с особен поглед към тяхното политико-революционно движение, книга I, Историята им до 1903 г., София 1934, с. 39-52.

19. Петър Ацев, С Пере Тошев от Битоля до София, Илюстрация Илинден, 1938, кн. 6, с. 8 (също кн. 4, с. 7-11, кн. 5, с. 10-11, кн. 6, с. 8-9, кн. 7, с. 11-13); отпечатано отново в Борбите в Македония и Одринско 1878-1912, София 1982, с. 608-609 (596-616).

20. Петър Ацев, Как загубихме Ничо Каранджулов и Найдо Пещалевец, Илюстрация Илинден, г. X/1938/, кн. 9, с. 4-9, и кн. 10, с. 6-7.

21. Тодор п. Адамов, В Прилеп след въстанието, Илюстрация Илинден, г. XI /1939/, кн. 8, с. 9-10.

22. Киряк Шкуртов, Революционната епоха в Кестенарията – 1913-1908, Илюстрация Илинден, г. XII (1940), кн. 3, с. 10, (също кн. 3, с. с. 9-11, кн. 4, с. 8-11, кн. 5, с. 9-11 и кн. 6, с. 11-12); отпечатано отново в Борбите в Македония и Одринско 1878-1912, София 1982, с. с. 620 (617-632).

23. Йордан Бадев, За спомените на македонските деятели и знамето на Битолския революционен окръг, Илюстрация Илинден, г. XII (1940), кн. 6, с. 3-4.

24. Георги п. Христов, Как се появиха първите революционни чети в Битолския революционен окръг, Илюстрация Илинден, г. XIV (1942), кн. 5, с. 8 (с. 7-8).

25. Сто години новобългарско училище в гр. Прилеп, Прилеп 1943, с. 140, 148.

26. Димитър Талев, Град Прилеп, Борби аз род и свобода, София 1943, с. 69 (53-69).

27. Ангел Динев, Илинденската епопея (Развоя на македонското освободително движение), том I, София (1945), с. 74, (71-85), 349.

28. Георги п. Христов, Революционната борба в Битолски окръг, София 1952, с. 10, 15, 32, 82-89, 102, 105, 116; извадки от труда са включени в Борбите в Македония и Одринско 1878-1912, София 1982, с. 633-646.

29. Коста Църнушанов, Македонско народни песни, София, 1956, с. 292-293, 326-328.

30 Стале Попов, Толе паша, Скопйе 1956, с. 334-338.

31. Кирил Пенушлиски, Црвен се бајрак развева, Народни борбени песни, Скопје 1965, с. 29-30, 186-187, 231.

32. Олга Дейкова, Борис Христов, София 1965, с. XIV-XV.

33. Павел Шатев, В Македония под робство, (Солунското съзаклятие – 1903, Подготовка и изпълнение), София 1968, с. 190-192.

34. Д-р Душко Хр. Константинов и Здравко Божиновски, Тука е Македонија, Народни комитски песни, Скопје 1969, с. 68, 236, 237, 392, 393, 439, 486, 552, 580.

35. Георги Георгиев и Йордан Шопов, Илинденското въстание, София 1969, с. 94.

36. Симеон Радев, Ранни спомени, София 1969, с. 122-123, 197-198, 303-308.

37. Коста Циривири, Политическите убиства в Македонияја, Скопје 1969, с. 12. 14-17.

38. Димче Божиноски, Погрижете е за себе, във в. "Народен глас", Прилеп, 2.VIII.1974.

39. Ангел Динев, Илинденската епопеја, книга I, Скопје 1987, с. 81, (71-83), 341.

40. Същият автор и заглавие, книга II, Скопје 1987, с. 71-73.

41. Блаже Ристовски, Портрети и процеси, кн. I, Скопије 1989, с. 380, 453, (331-473).

42. Коста Църнушанов, Български народни песни от Македония, София 1989, с. с. 416, 446, 447, 984, 461, 496-497.

43. Иванка Правчанска Иванова и Николай Правчански, Срещи с Борис Христов, София 1990, с. 154-158; ново издание, София 1993, с. 129-132.

44. Гордана Бабик – Јанеска, "Крсте Гермов – Шакир од раѓањето до 1912 година" в Прилеп и Прилепско 1893-1908, Прилеп 1991, с. 151-155.

45. Александър Ивановски – Глоговичанец, "Прилепските војводи во македонската народна поезија" в Прилеп и Прилепско, Прилеп 1991, с. 291-309.

46. Петър Манджуков, Предшественици на бурята, София (1993), с. 22, 29.

47. Коста Църнушанов, Никола Каранджулов, София 1993.

В труда по-кратките по обем публикации са посочени само с името на автора. Относно по-обширните страниците на източника са посочени предимно в скоби.

Освен цитираните публикации и архивни материали в труда са ползвани и спомени на близки на Ничо и на други съвременници, споделени с автора.

Този труд беше изготвен първоначално с желание да бъде издаден в Република Македония. Тъй като се оказа, че подобно издаване би се забавило, се реши да бъде издаден съвместно с дадения вече за печат труд на Коста Църнушанов за Никола Каранджулов, съставляващ негов доклад, изнесен в София на 19 май 1986 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

I. Живот за Македония 3
II. Лични качества 4
III. Дългогодишен легален деец 7
IV. Свобода за всички 8
V. Произход 9
VI. Детство. Ученичество в Прилеп и Битоля. Солун. Учител в с. Селце 16
VII. В Кюстендил и София през 1893-1895 г. 18
VIII. Учение в Загреб 23
IX. В Прилеп през 1896-1899 г. 24
X. В Куманово, в Крива паланка и обратно в Прилеп 30
XI. В затвора. Бягството. 32
XII. Прилепският конгрес 35
XIII. Преорганизирането на град Прилеп 41
XIV. Сражението на 28 юли ст. стил над с. Селце и гибелта на Ничо и на Найдо Пещалевец 50
XV. Найдо Пещалевец 58
XVI. Шакир войвода 59
XVII. Имало ли е предателство? 63
XVIII. Народните песни за Никола Каранджулов 64

ПРИЛОЖЕНИЯ 67

А. Писма 67
- а) Писма на Никола Каранджулов до брат му Георги . . . 67
- б) Публикация във в. "Вечерни новини", София, г. V, бр. 992 от 29 април 1904 г., възпроизвеждаща съдържанието на писмо на Никола Каранджулов до брат му Георги . 69
- в) Писмо на Георги Каранджулов до инженер Христо Станишев, председател на Върховния Македоно-Одрински комитет, подкрепящ ВМРО 71
- г) Писмо на Дамян Груев до Георги Каранджулов 72

Б. Народни революционни песни 73
- а) "Станах рано в неделя" 73
- б) "Нещо ке те прашам, бабо" 77
- в) "О, земя робска, земя македонска" 79
- г) "Избегал Коста войвода" 81
- д) "Во Крушово огин гори" 82

В. Стихотворения на Никола Каранджулов 83

ЗАБЕЛЕЖКИ 85
ЛИТЕРАТУРА 103
СЪДЪРЖАНИЕ 105

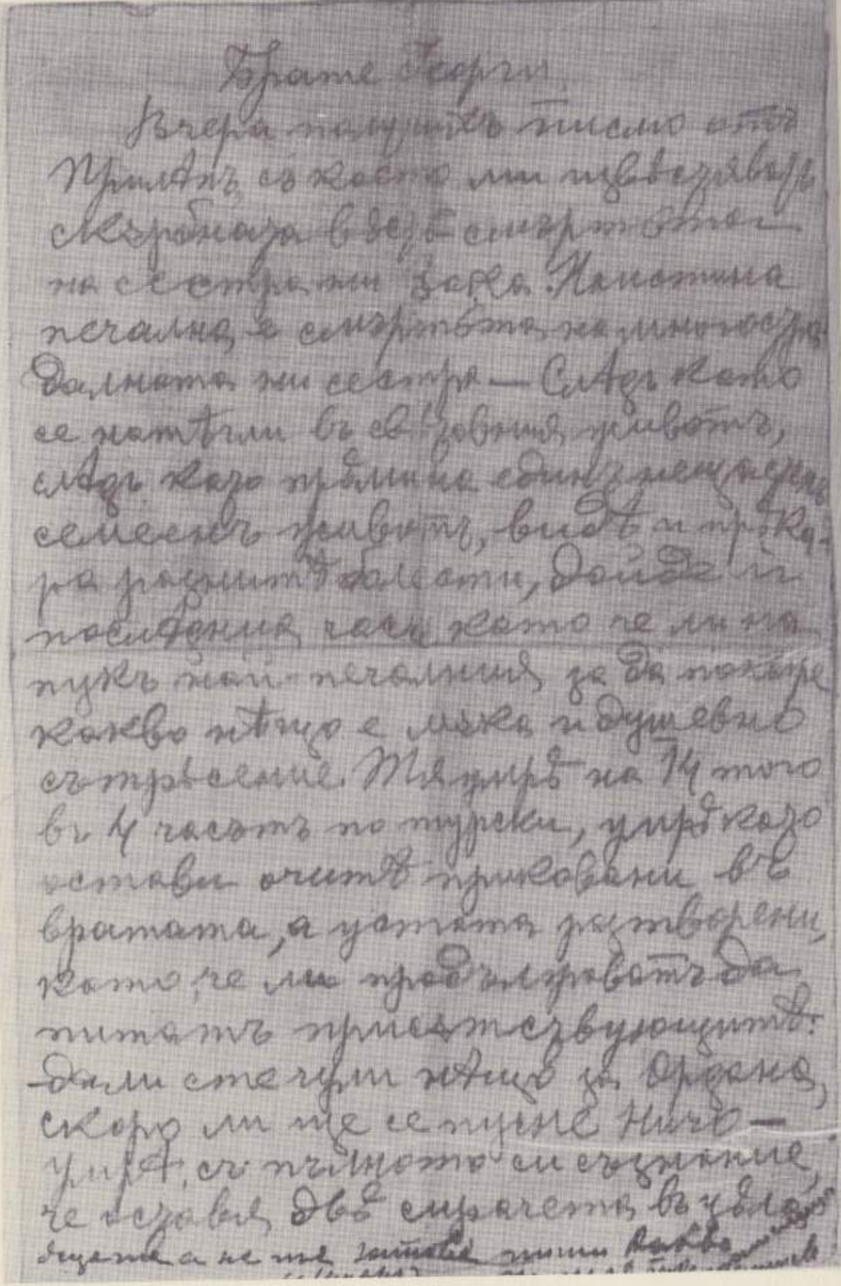

Писмо на Никола Каранджулов до брат му

Брате Георги,
Вчера получихъ писмо отъ
Прилѣпъ съ което ми извѣстяватъ
скърбната вѣсть смъртьта
на сестра ни Зака. Наистина
печална е смъртьта на многостра-
далната ни сестра — Слѣдъ като
се натъжили въ съпружеския животъ,
слѣдъ като прѣкара единъ нещастенъ
семеенъ животъ, видѣ и прѣка-
ра разнитѣ болести, дойде и
послѣдния часъ като че ли на-
пукъ най-печалния за да покаже
какво нѣщо е мъка и душевно
сътресение. Тя умрѣ на 14 того
въ 4 часатъ по турски, умрѣ като
остави очитѣ приковани въ
вратата, а устата разтворени,
като че ли продължаватъ да
питатъ присѫтствующитѣ:
дали сте чули нѣщо за Ордена,
скоро ли ще се чуе нѣщо —
умрѣ, съ пълното си съзнание,
че остави двѣ сирачета въ цѣлото
[illegible] а не ще [illegible] нищо какво [illegible]

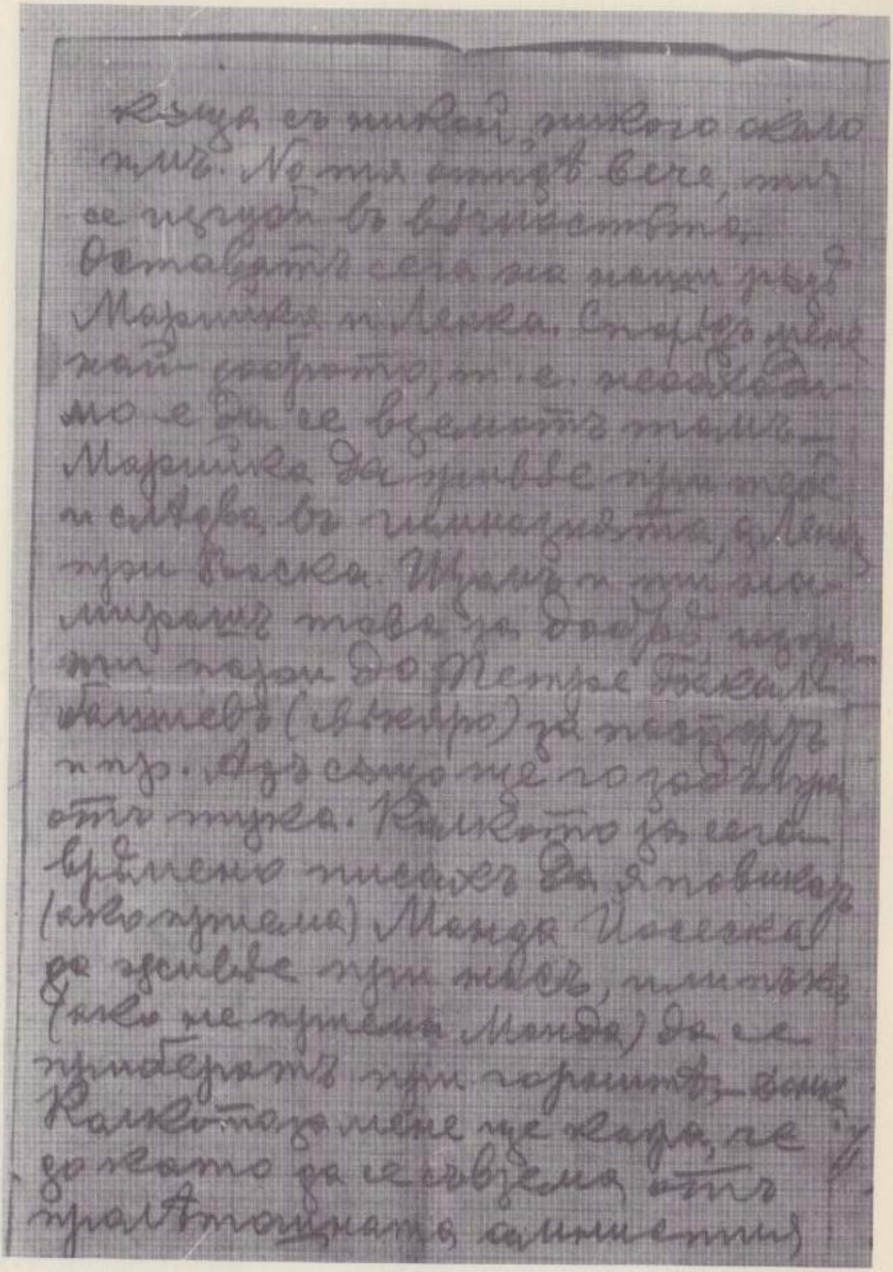

къща съ никакви, никого нѣмало
имъ. Но тя отиде вече, тя
се изгуби въ вѣчността.
Оставатъ сега на наши ръцѣ
Марийка и Ленка. Споредъ мене
най-доброто, т. е. необходи-
мо е да се вземътъ така:
Марийка да живѣе при тебе
и следва въ гимназията, а Ленка
при Весела. Шуринъ и ти на-
мирашъ това за добро, надѣ-
ти пари до Петре [illegible]
[illegible] (Вълчо) за наемъ
и пр. Азъ само ще го задължа
отъ тукъ. Колкото за сега
времено писахъ да я повикатъ
(ако приема) Манда Иванка
да живѣе при насъ, или пъкъ
(ако не приема Манда) да се
прибератъ при горнитѣ двѣ.
Колкото за мене ще кажа, че
до като да се освободя отъ
[illegible] санкции

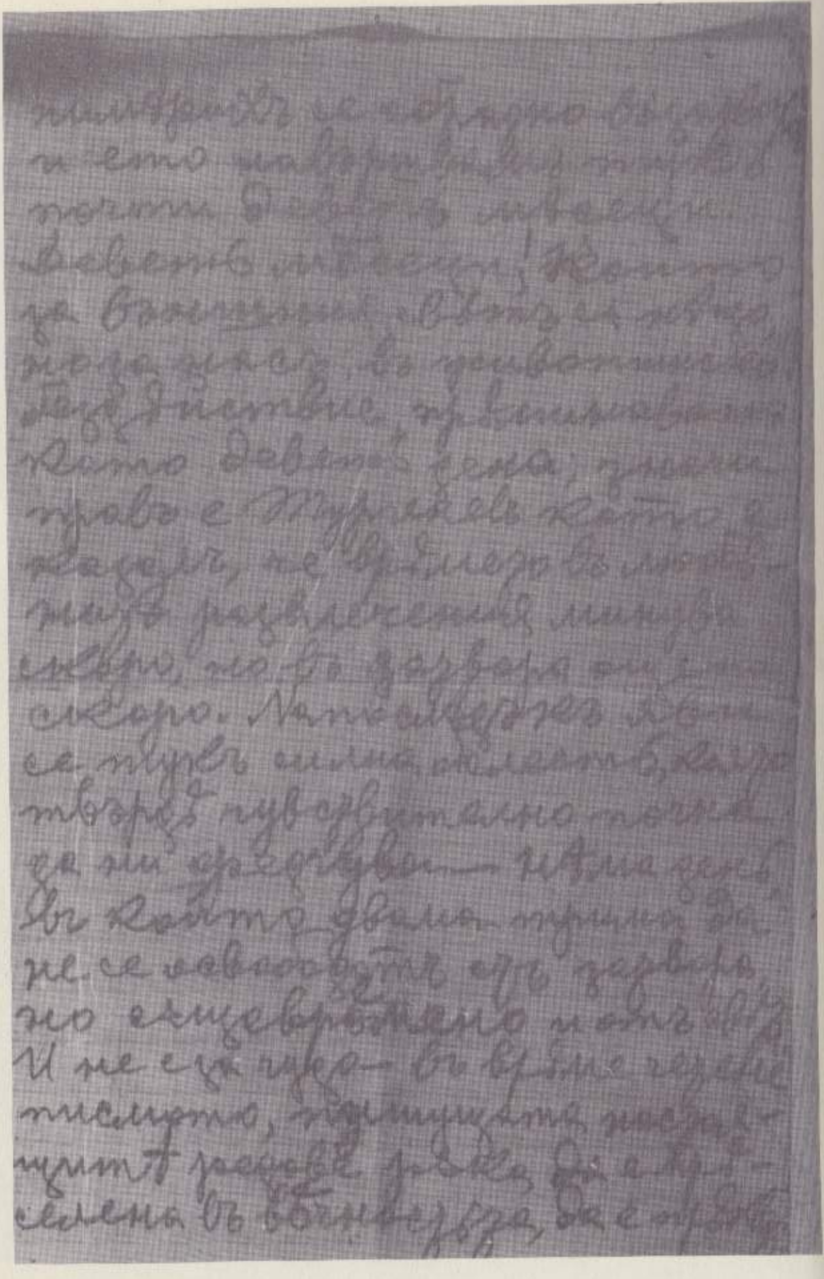

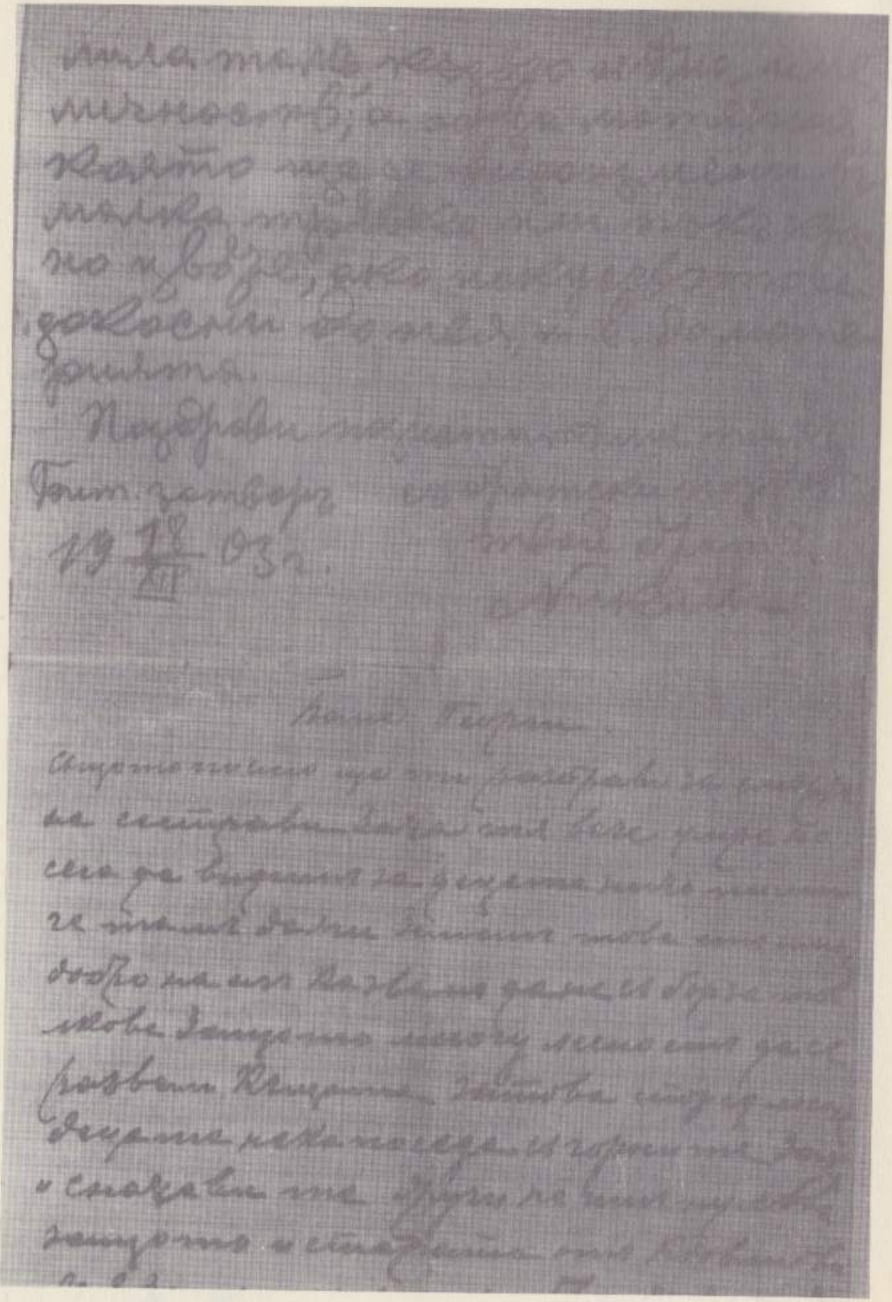

[illegible]

Поздрави [illegible]

Бит. затворъ

19 18/XII 03 г.

[illegible]

[illegible]

Посвещение върху портрета на корицата

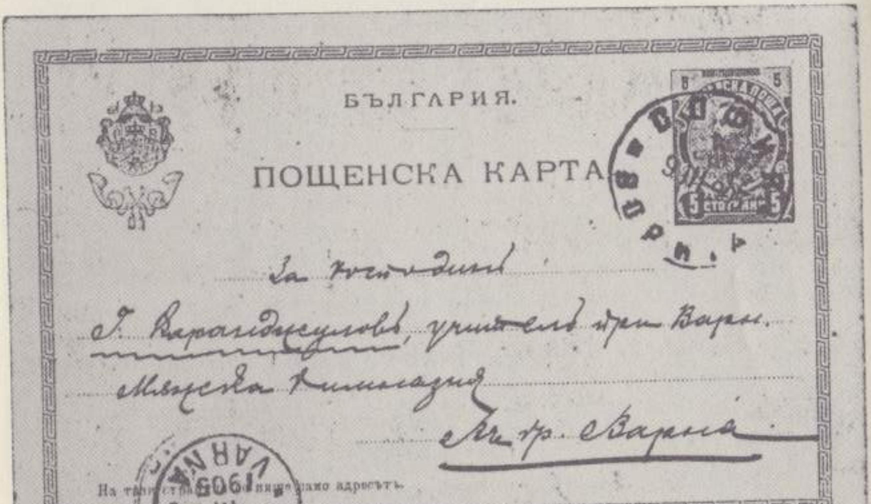

БЪЛГАРИЯ.

ПОЩЕНСКА КАРТА

За господина

Г. Карагьозуловъ, учитель при Варн.

Мъжска гимназия

въ гр. Варна

На та стра пише само адресътъ.

VARNA 10 III 1905 ВАРНА

Писмо на Даме Груев

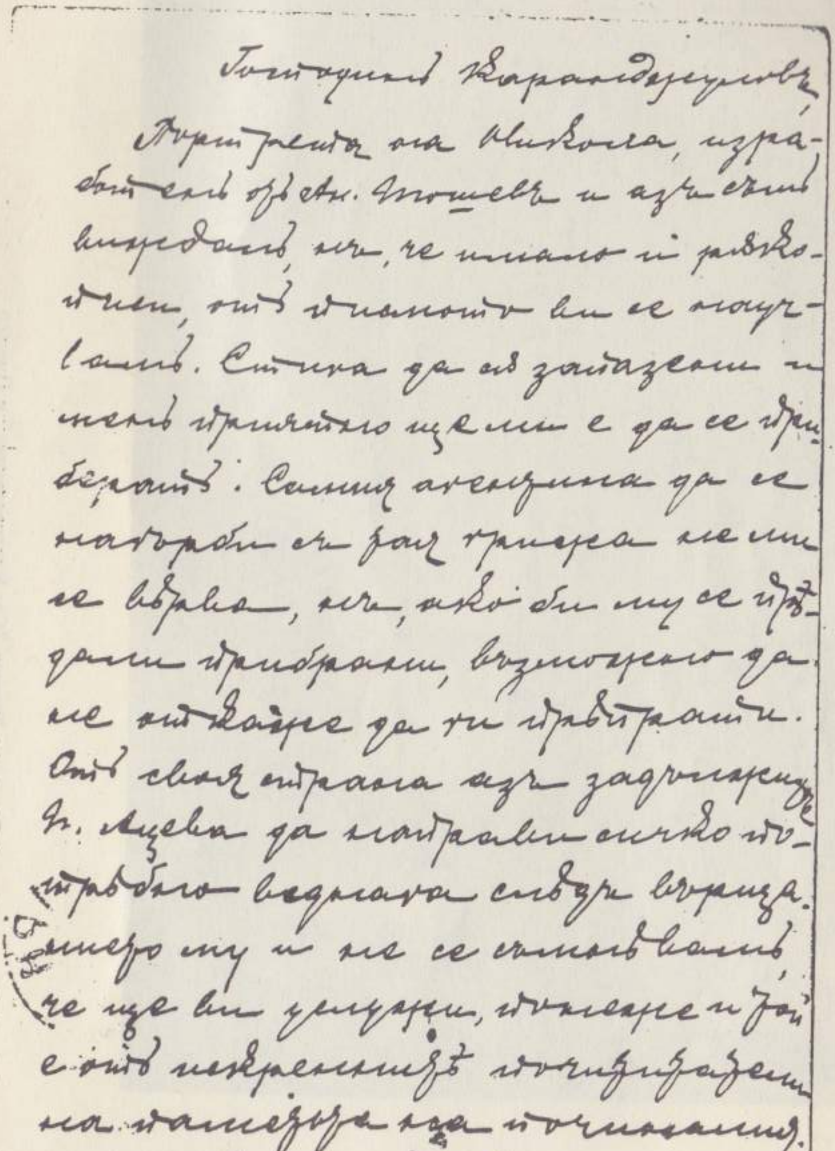

Господине Карамаджуковъ,

Портрета на Никола, изработенъ отъ Ан. Мишевъ и азъ съмъ видѣлъ, нъ, че имало и разходи, отъ писмото ви се научавамъ. Стига да сѫ заплатени и нѣмъ приятно ще ми е да се прибератъ. Самия оригинала да се набави съ [illegible] [illegible] не ми се вѣрва, нъ, ако би му се прѣдали прибрани, възможно да не откаже да ги [illegible]. Отъ своя страна азъ задължихъ г. Ацева да направи всичко потрѣбното веднага слѣдъ връщането му и не се съмнѣвамъ, че ще ви услужи, [illegible] и той е отъ искренитѣ почитатели на паметьта на починалия.

Съ поздрави —

София, 9/III 1905 год.

Д. Груевъ.

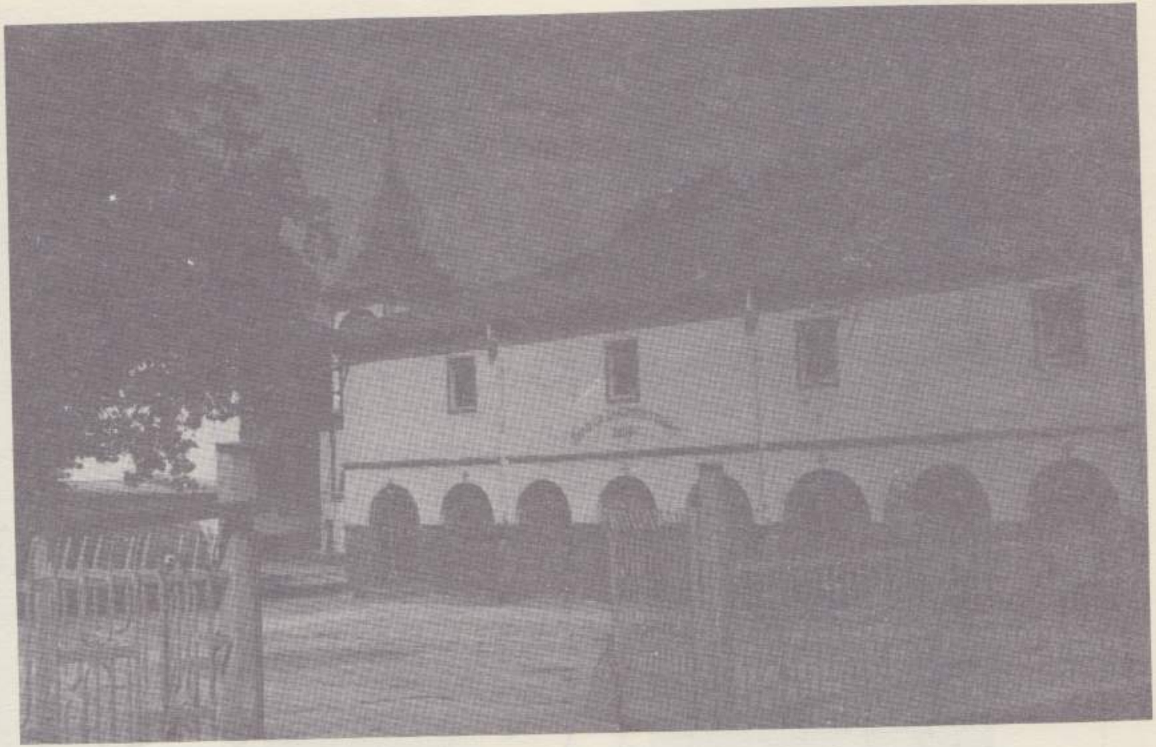

Храмът "Св. Благовещение" в Прилеп

Още стотици книги на дейци родени в географска област Македония може да намерите на:

МАКЕДОНИЯ
Чекаларов
МАТОВ
ТОМОВ
БАЖДАРОВ
МИТРОВ
ХРИСТО МАТОВ
Петров
ШАТЕВ
Библиотека "Струмски"

www.strumski.com

……

Библиотека „Струмски”
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres